

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií Brno

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Brno 2010

Alena Korčáková

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií Brno

Význam lásky

a jeho pojetí u posluchačů vysokých škol

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

prof. PhDr. Rudolf Kohoutek, CSc.

Vypracovala:

Ing. Bc. Alena Korčáková

Brno 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Význam lásky a jeho pojetí u posluchačů vysokých škol“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury. Zároveň prohlašuji, že elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné.

Brno 24.3.2010

.....
Alena Korčáková

Poděkování

Srdečně děkuji panu prof. PhDr. Rudolfu Kohoutkovi, CSc. za trpělivý a partnerský přístup a odborné vedení práce.

Velmi oceňuji také roli školy a všech jejích pedagogů studijního ročníku 2008/2010.

Nesmírně si vážím i vstřícnosti a podpory, s níž mě po celou dobu studia provázela moje rodina. Děkuji za všechny příležitosti, které mi život nabídnul k učení.

Alena Korčáková

OBSAH

ÚVOD	5
1 LÁSKA V ŽIVOTĚ ČLOVĚKA	8
1.1 HISTORICKÝ EXKURZ	9
1.2 SOUČASNÉ POJETÍ	14
2 LÁSKA JAKO VĚDECKÁ KATEGORIE	20
2.1 POJEM LÁSKY	22
2.2 DRUHY LÁSKY	27
2.3 VÝVOJ LÁSKY	33
3 VÝZNAM LÁSKY	43
3.1 OBECNÉ A HRANIČNÍ FAKTORY	44
3.2 EMPIRICKÁ CESTA	47
3.3 ŠIRŠÍ SOUVISLOSTI	55
4 POSLUCHAČI VYSOKÝCH ŠKOL JAKO OBJEKT VÝZKUMU	61
4.1 VÝBĚR VHODNÉHO OBJEKTU VÝZKUMU	62
4.2 CHARAKTERISTIKA POSLUCHAČŮ VYSOKÝCH ŠKOL.....	64
5 PRŮZKUM POJETÍ VÝZNAMU LÁSKY U POSLUCHAČŮ VYSOKÝCH ŠKOL	67
5.1 CÍL, METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA A POSTUPY	68
5.2 VÝBĚROVÝ SOUBOR A PRŮBĚH PRŮZKUMU	71
6 VYHODNOCENÍ	73
6.1 VYHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ PRŮZKUMU	73
6.2 VYHODNOCENÍ HYPOTÉZY	77
6.3 DISKUZE	77
7 SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÉ ASPEKTY	81
ZÁVĚR	85
RESUMÉ	87
ANOTACE	90
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	91
SEZNAM PŘÍLOH	96

ÚVOD

„Kdo nic neví, nic nemiluje. Kdo nic neumí, nic nechápe. Kdo nic nechápe, je bezcenný. Ale ten, kdo chápe, ten i miluje, všímá si, vidí... Čím hlubší je poznání, tím větší je láska... Kdokoli si představuje, že všechny plody dozrávají současně s jahodami, neví nic o hroznech.“

Paracelsus

Láska je fenoménem, který nás přirozeně provází v celém fylogenetickém i ontogenetickém vývoji. Může se nám zdát, že po staletí byl pojem láska součástí především kulturního okruhu umění a náboženství a konečně dnes je také předmětem vědních úvah. Ty přisuzují lásce zásadní roli v oblasti lidské psychiky a sociálních vztahů a poukazují na mnohé další překvapující souvislosti. Mohou se nám tak vynořit paralely s četnými uměleckými nebo spirituálními představami. Současná věda přináší představy zřejmě propracovanější, především však v podání, kterému dnes pravděpodobně více rozumíme a důvěřujeme.

V uvedeném citátu poukázal středověký učenec nejen na souvislost poznání a lásky, ale na jejich přímou závislost. Při zběžném pohledu se naopak tato spojitost může jevit jako kontrastní až protikladná. Zaujala však více myslitelů a podobné úvahy existovaly ještě dříve. Jejich ozvěnu najdeme např. v bibli, kde se oba pojmy ztotožňují a kde poznat znamená milovat. Ještě starším je doklad z dob rozkvětu řecké kultury – slovo filosofie, tvořené původním „fileo“ (milovat) a „sofia“ (moudrost). To naopak naznačuje ve vztahu lásky a poznání určitou hierarchii plynoucí z důrazu na racionální stránku moudrosti.

Změny světa i vývoj poznání nám však některé dříve jasné souvislosti zastínily. Slovo filosofie dnes můžeme psát s písmenem „z“ (filozofie) a ve výkladových slovnících se o něm dozvíme mnohé, málo nebo nic však o důvodech původního spojení. S rozvojem vědy se paradoxně postupně moudrost od lásky oddělila a na uvolněné místo byly doplňovány informace. Jejich množství se posléze rozrostlo natolik, že převládající duch racionality v akademických kruzích sám nakonec v závěru 20. století konstatoval (slovy Římského klubu), že „moudrost se ztrácí v informacích“. A že „lásky se nedostává“ začali lidé naší civilizace zřetelně pociťovat v každodenním životě.

Minulé století přispělo k vývoji světa a k vědění o něm mnohými převratnými událostmi. A tak v současném 21. století se už stává samozřejmostí hovořit o novém vědeckém paradigmatu, holistickém přístupu, globalizovaném světě a jeho dynamickém vývoji naplněném neustálými změnami. Učíme se v těchto nových podmínkách orientovat a žít. To je spojeno s novým myšlením umožňujícím potřebnou novou perspektivu k vnímání nového obrazu světa, s novým rozvíjením našich schopností a s uplatňováním nových poznatků. Chápeme, že má-li početná lidská společnost dobře fungovat, je v ní nezbytný altruismus a víme, že jeho podstatou je láska. Uvědomujeme si, že má-li jednotlivec dnes ve společnosti obstát, neobejde se bez tvořivosti, ale méně asi víme, že také v jejím základě je láska. Možná ještě méně jsme si vědomi reálnosti cesty mezi řešením globálních problémů, otázkami bezpečnosti, získáváním jistoty a láskou. S láskou a její nezastupitelnou rolí se tak setkáváme i v jiných oblastech a situacích, než bylo dosud běžné. Láska v naší době nabývá na důležitosti.

V širokých vědních aspektech, ve snaze porozumět životu a vyrovnat se s otázkou jeho smyslu, se již některé filosofické myšlenky k lásce vrací – např. posunem počátečního tématu „milovat moudrost“ k tématu „moudrost lásky“. (9:249 - 256) V nejhlubších aspektech, za přispění psychologických objevů, jsme v lásce rozpoznali naše možnosti rozvoje: totiž, že milovat je lidská schopnost, k níž svým životem zrajeme. (19:9) Kultivací schopnosti milovat – vědomým osobnostním rozvojem – můžeme dosáhnout pozitivního využití našich skrytých možností a vyrovnat se tak se základními problémy lidstva.

Bariérou plynutí těchto vývojových procesů můžeme být jen my sami: Evropská kultura v současnosti vytváří prostředí tzv. učící se společnosti. Poskytuje nám v něm široké možnosti poznání, příležitosti k osobnostnímu rozvoji v profesním i v soukromém životě, k orientaci a nalézání místa ve stále se měnícím světě. Jádrem viditelných vnějších přirozených i řízených procesů je děj, který probíhá uvnitř – v naší psychice a mj. rovněž souvisí s láskou – sebeláskou. Myně se v souvislosti s ní soudí, že ctnostné je pouze milovat druhé. Chybí-li ale zdravá sebeláska, je blokována především otevřenost a důvěra ke světu jako celku, je tím narušena celková schopnost milovat. Lásce brání strach a jen naše vlastní rozhodnutí k vědomému seberozvoji nám posléze umožní takové omezení

eliminovat, nalézt vlastní lidskou hodnotu a plně se účastnit dění kolem sebe – rozvinout lásku k životu.

Cílem této práce je posílení citlivého vnímání lásky jako významného průvodce životem i jako výjimečné vědecké kategorie. Za hlavní hypotézu považuji, že význam lásky je v současné době zastřen. Domnívám se totiž, že v běžném životě je láska často provázena infantilními postoji a záměnou s etikou slušnosti. V práci zjišťuji pojetí významu lásky na příkladu názorů posluchačů některých vysokých škol. Výsledky uvádím do širších soudobých souvislostí, v nichž v mezioborových vědních přístupech tvoří pilíř psychologické poznatky. Pro práci s informacemi využívám mentální mapování. V teorii i praxi uplatňuji globální myšlení, které vychází ze současného vědeckého paradigmatu a mění tím zaběhlé interakční vzorce. Problematikou globálního myšlení jsem se zabývala v bakalářské práci, blíže ji tedy již nerozvádím. Využitím globálního myšlení diplomová práce přispívá ke světovému humanistickému proudu, pro který je charakteristické, že chápe význam života silněji než význam intelektuální zvědavosti a ctí pluralitu přístupů ke světu vnímanému jako celek. Uplatněním tohoto myšlení je umožněno pružné střídání několika rovin pro pohled na předmětnou problematiku významu lásky a to od světa jako celku po nitro jednotlivce. Tím je demonstrována vzájemná propojenost vnějších jevů a událostí s vnitřními a připomínán tak důležitý tzv. třetí rozměr globality vycházející ze systémového pojetí světa. (48:18 - 37) Tomuto pojetí odpovídá také Frommova teorie, která respektuje celostní přístup, je vybrána pro práci jako nosná a použita jako optika problematiky.

Práce je motivována vlastními životními zkušenostmi, které vyústily ve volbu tématu i jeho pojetí. Záměrem tedy není podat přehled toho, co se kolem fenoménu lásky a jeho významu objevilo v průběhu celých kulturních dějin nebo v době celé existence vědy. Domnívám se, že práce s takovou šíří by mohla minout vytyčený cíl. Její součástí je doporučení pro sociálně pedagogickou specializaci – proto, aby uvědomění si důležitosti lásky mohlo přispět k postupné harmonizaci života v oblasti osobní i společenské.

1 LÁSKA V ŽIVOTĚ ČLOVĚKA

Láska provází člověka od narození po smrt. Na této cestě životem pro něj může být požehnáním i prokletím, zázračným zjevením a štěstím, ale i katastrofou a zármutkem. Může se náhle objevovat a ztrácet, ale také dlouho přetrvávat. Může nabývat různých podob, intenzit, dotýkat se různých předmětů... Je pro člověka záhadou a může zůstat stále pouze jakousi iracionální silou, která si s ním zahrává. Nebo tajemství působení tohoto zvláštního fenoménu může být člověkem odhalováno. A pak lze k lásce přistupovat jako k umění, ve kterém se stále zdokonalujeme, které zvládáme, i když nás nepřestává překvapovat. Poznání a láska spolu souvisí. (19:7 - 15)

Lásku přirozeně poznáváme osobními zážitky a z těchto individuálních úhlů pohledů vidíme její historii v běžné rovině každodennosti jako pestrou směsici jevů a jejich interpretací. Pro intelektuální poznávání lásky jsou běžné i jiné roviny. Např. pokusíme-li se o nadhled a podíváme se zpět po časové ose existence lidstva s humanistickým postojem a současnými znalostmi, uvidíme v historii lásky určitý vývoj. Oba přístupy, neteoretické i teoretické poznání mají společnou podstatu – hledání a odhalování uspořádanosti ve zdánlivém chaosu. (52:12) Při tomto shodném základu je proto záměrem následující členění probíraného tématu do obsahově velmi odlišných podkapitol. První je historickým nástinem postihujícím lásku z hlediska vývoje kultur, přičemž se zaměřuje na klíčový moment vzniku zásadního rozdílu jejich vývoje. Druhá se na poli současné západní kultury zabývá charakteristikami pojetí lásky z hlediska jednotlivce. Základní předmět lásky se v těchto podkapitolách liší a odvíjí se od různé hodnotové hierarchie kultur. Tento fakt není logickou překážkou, protože láska je nedělitelná a vychází z jednoho zdroje, což vyplyne z dalšího textu. Použití historických a současných aspektů lásky vyznívá jako kontrast, upozorňuje na zásadní odlišnost jejich úhlu a logiky pohledu a představuje tím vhodné východisko pro vstup do celé problematiky významu lásky.

1.1 HISTORICKÝ EXKURZ

Láska je ideálem ctnosti všech velkých humanistických náboženství a filosofických soustav v uplynulých 4 000 letech. (19:25) Přitom každá teorie lásky je vždy spjata s teorií člověka. (19:15) Protože vývoj člověka je ovšem také spjat s rozvojem poznání, znovu se vynořuje spojitost poznání a lásky. Zpětný pohled propojující historii poznání a historii lásky pomáhá porozumět základním otázkám lidské existence.

Lásku v současné kultuře nejběžněji chápeme jako pouto mezi lidmi, kdy je spojena s poznáním člověka. V minulosti však byla potřeba poznání založena zřetelně obecněji existenciálně, k otázkám, k nimž většinou v současném životním stylu nemáme příliš potřeby ani místa. Zásadním problémem byl náboženský problém poznání boha a s tím je spjata láska k bohu. Tato náboženská forma lásky není z psychologického hlediska nikterak odlišná a má tolik vlastností, stránek a rozdílů jako láska k člověku. (19:65) Důležitost tématu lásky k bohu je dána jeho zaměřením k cíli – ke smyslu života, který je obecně vědou chápán jako velký životní zdroj a o kterém bude ještě řeč. Neméně důležitý, ale méně známý je fakt, že téma lásky k bohu obsahuje jádro problému rozchodu kultur. Spočívá v rozdílu náboženských postojů, v rozdílném chápání pojmu lásky k bohu a způsobu poznávání boha. Z období rozchodu kultur se proto také vinou kořeny rozdílného způsobu myšlení, které je poznáním obvyklého druhu. (19:73) Z toho důvodu složitost události rozklíčím právě od problematiky myšlení.

Odlišnosti ve způsobu myšlení lze vyjádřit logickými pojmy. Ty v historii ukazují na existenci dvou základních proudů. Jsou jimi logické principy Aristotelovy filosofie, z nichž vyšel západní svět a jako protiklad logika paradoxní, která převládla na východě – v čínském a indickém světě. (19:73 - 81) Logika západních civilizací pramení ze tří Aristotelových zákonů: zákona identity (věc je totožná sama se sebou), zákona protikladu (věc nemůže zároveň být a nebýt) a zákona vyloučeného třetího (určitou předpokládanou vlastnost nebo stav věc musí mít nebo nikoliv – neexistuje přechodný stav). Tyto „zákony myšlení“ definovaly na západě další způsob myšlení a tedy také postup při sledování konečného cíle – dokonalosti. (67:8) Rozdílný přístup má paradoxní logika, která říká, že to, co člověk může pochopit jako poslední realitu, jsou

rozpory, konečnou realitu – jednotu, harmonii nikdy nemůže pochopit myšlením. Pod vlivem paradoxního myšlení se na východě nesledoval konečný cíl najít odpověď v myšlení, neboť myšlení může vést jen k poznání, že nám nemůže dát poslední odpověď. Svět myšlení podle této logiky tak zůstává v zajetí paradoxu. Jediný prostředek, jak chápat svět do konce, pak není v myšlení, ale v jednání, v zážitku jednoty. (19:73 - 77)

Západní proud (konvenční západní teologie) se dále vyvíjel cestou myšlení. Tvořil výroky o bohu, očekával, že konečnou pravdu lze najít správným myšlením. Kládl hlavní důraz na myšlení – na správnost myšlení, i když správné jednání se také považovalo za důležité. Formuloval dogmata, přel se o ně a rozvíjel tak nesnášenlivost. Zdůrazňoval víru v boha jako hlavní cíl náboženského postoje: ten, kdo v boha věřil, ale nežil podle něj, se cítil povýšen nad člověkem, který žil podle boha, aniž by měl tu „pravou víru“ v něj. Idea síly myšlení vedla také k vědě. (19:79) Ta se posléze od teologie distancovala, ale i pro ni platí, že správné myšlení je vše, na čem záleží. Snad ještě výrazněji je správnost myšlení zřetelná u aplikace vědy – techniky, kde se stala přímo potřebou k jejímu ovládnutí.

Východní proud (mysticismus) se vzdal pokusu poznat boha myšlením a vydal se cestou prožívání – rozvíjel zážitky spojení s bohem, lásku. Kládl důraz na jednání, na správný způsob života. Ideál lásky k bohu tak vedl k toleranci: není proč bojovat s jinými, jejichž myšlení dospělo k jiným formulacím. Kládl důraz spíše na přeměnu člověka, než na vývoj dogmatu a vědy. Nebylo úkolem náboženství, aby člověk správně myslel, ale aby správně jednal a souběžně s tím splynul s bohem v aktu soustředěné meditace. (19:78 - 79)

Lze si uvědomit, že uvedený rozchod kultur východu a západu je spojen s odlišným způsobem pojmání a poznávání podstatných, principiálních jevů v životě člověka. Z různých cest k nim je možností spiritualita, která je dnes vědou uznávána jako významný aspekt moudrosti. (39:97 - 103) Historická událost se stala počátkem vzniku dalších odlišností následného vývoje západních a východních kultur a je také objasněním vzniku nerovnováhy role myšlení a lásky v životě společnosti i jejich příslušníků. Aristotelovská logika prosákla do našich – západních myšlenkových návyků velmi hluboko. Pociťujeme ji jako přirozenou, samozřejmou, zatímco paradoxní logika nám připadá nesmyslná.

(19:73) Logika totiž obecně obsahuje strukturu, nese význam, pojednává tedy i o řádu řeči. Je mýtem, že staví na matematice, naopak matematika vyrůstá z logiky. (63:5) Proto po více než dvě tisíciletí, kdy západní civilizace dodržovala Aristotelovu logiku, jsme mysleli a také žili určitým způsobem, aniž jsme běžně znali znění „nezpochybnitelných axiomů“. (67:19 - 20)

Už před více než jedním stoletím však nejdříve filosofové, posléze matematici o platnosti těchto zákonů začali pochybovat. Nezajímali se totiž o to, co je normální (podle společenské normy), ale o to, co je pravdivé (podle vědy). Zjistili, že předmětné zákony neplatí vždy, a namítli, že nejsou dostatečnou základnou logiky. (67:19 - 20) Protože logika tvoří základ vědecké metody, otřesení této základny společně s novými vědeckými objevy vedly posléze k přijetí nového vědeckého paradigmatu, které se tak stalo vyjádřením poznání vzájemného dynamického propojení jevů a událostí. Toto systémové pojetí světa je svým prolínáním západní a východní logiky důležité nejen pro vědu. Postupně je přijímáno novým způsobem myšlení, které je charakteristické vnímáním různými úhly pohledů, doceněním různosti a podporou rovnosti, v celé společnosti. Jeho předpokladem je zbavit se zaběhlých schémat myšlení, což vyžaduje opustit zažitá představy a názvy, vymanit se z dosud užívaných myšlenkových stereotypů, kombinovat rozumové i intuitivní přístupy, argumenty i vcítění. (48:57 - 65) Vzniká tím schopnost širšího pohledu – globálního myšlení, to je však tvůrčí skok, jehož provedení může být spojeno s kulturním šokem. Proto je získání této schopnosti složitým procesem v oblasti vědy a v běžném životě je ještě komplikovanější a dlouhodobější. Nové paradigma se ale postupně stává základem nové kultury a znakem nového gnozeologického přístupu ke světu.

Důvod, proč se doposud obsah podkapitoly soustředil spíše na oblast myšlení, je zřejmý – jsme součástí kultury myšlení, myšlení důvěřujeme, je nám blízké a samozřejmé pro řešení problémů, snažíme se jím poznat realitu, vyplňuje značný prostor v našem životním stylu. Proto teprve nyní je historický exkurz doplněn informacemi, které více přiblíží oblast lásky k bohu, jejíž přístupnost je myšlením omezena.

Aristotelova filosofie předpokládala, že všechny věci se mění proto, aby se přiblížily určitému cíli nebo konečné příčině – dokonalosti. Ta je totožná s tzv.

prvotním hybatelem, jehož dokonalost je vyjádřena skutečností, že se nemění, ani nehýbe. Prvotní hybatel je chápán jako konec řetězce příčin, jako nehmotný princip, který přímo či nepřímo uvádí všechny ostatní věci do pohybu. Aristoteles ztotožňoval dokonalost s myšlenkou. (67:8) Prvotní hybatel je tedy myšlenka o sobě, dokonalost, která přemítá o své vlastní dokonalosti – bůh. (67:9) Jeho poznávání se realizuje myšlením. Láska k bohu se v západních kulturách stala myšlenkovým zážitkem, což je téměř ztotožňováno s vírou v boha. (19:79)

Ve východní filosofii bůh představuje konečnou realitu. Tu lidský duch vnímá v rozporech, neboť harmonie – jednota, je právě v rozporech. Proto nelze učinit žádný kladný výrok o bohu, je možno znát jen negaci: ať sebelépe víme, co bůh není, nemůžeme vědět, co bůh je. Důsledkem je také nemožnost pojmenovat boha. Bůh je absolutní nic i nekonečný, je bezejmenným jediným nevyjádřitelným zájknutím, které vystihuje jednotu a ta je základem světa jevů, základem vší existence. (19:71 - 76) Paradoxní logika vede k závěru, že láska k bohu není ani poznáváním boha myšlením, ani myšlení na vlastní lásku k bohu, ale je to akt prožívání s bohem. (19:78 - 80) Boha tedy nelze pochopit, lze ho ale poznat a to zážitkem spojení, v němž není místa, ani potřeby pro znalosti o bohu. (19:37) Má-li být dosaženo této pravé reality, musí vnímající duch překročit své vlastní meze. (19:76) Poznání se realizuje prožitkem, což je cíleně praktikováno zastavením myšlenek. Láska k bohu je ve východních kulturách intimním citovým zážitkem jednoty. (19:79 - 80)

Uzavíráme-li toto téma vybízející k porovnání kultur, pak s vědomím, že víra ve vlastní nadřazenost je už dnes naivní a překonaná. Antropologové a sociologové si již osvojili, že je nepřijatelné, aby někdo uplatňoval svůj systém hodnot na někoho jiného. Hodnotící úsudky se přísně drží faktů, aby snížily riziko zaujatosti. (7:119 - 120) Pokud jsme zakořeněni v „kultuře myšlení“, můžeme si sami odpovědět, jak se v ní cítíme. Víme ale také, že každá lidská snaha o dokonalost nezacílenou k celku je nutně spojena s rozvíjením jednostrannosti a tedy s odklonem od vyváženosti – rovnováhy a harmonie. Víme také, že problém paradoxů spočívá právě v okamžiku rozhodování: v touze rozhodnout, má-li se věc tak nebo tak, se točíme v paradoxním kruhu. (63:6) Z paradoxu, v němž jsme uvězněni, unikneme tak, že přejdeme k metakomunikaci, to

znamená, že na jeho příčinu upozorníme. Jen tak se vymaníme z neřešitelné situace. (63:41)

Paradoxní logika proto doporučila překročit své lidské meze. Tedy uznat a překonat svoji omezenost, což je spojeno s nalezením pokory vystavěné na vnitřní síle – jsme si vědomi svých omezení i možností. (19:76) Věda neřešitelnost vlastní situace překonala novým paradigmatem – systémovým pojetím, které lépe umožňuje řešit problémy. Jako systém byl pojat celý vesmír a po předchozím období oddělování se trendem stalo sjednocování. Složitost, která je celistvostí, sestává totiž z integrace právě tak jako z diferenciaci. (7:351) Jednotkou přežití už není jednotlivec, skupina nebo druh, ale systém jako celek. (48:40) Celistvost tohoto “organismu“ nemůže být pochopena analýzou jednotlivých částí. (20:192)

Svět se rovněž snaží překonávat mnohé hraniční problémy, které poukazují na svoji neřešitelnost dosavadními přístupy. Lidská společnost postupným vývojem dospěla ke globalitě. Světové kultury se prolínají a s nimi i logická schémata jejich základů. Mohutný proud starého myšlení s vypjatou racionalitou, nabízející jistotu vědění a možnost praktického ovládnutí světa, tím ztrácí na síle a podléhá trendu doceňování emocí. Je ještě podporován úspěchy vědy a techniky, ale také naopak tlumen mnohými nepříznivými globálními, lokálními i osobními důsledky užívání vědeckého a technického pokroku. Informace o tom, že život ani člověk není beze zbytku předpověditelný a že lidské poznání je omezené, jsou již součástí školních textů. Víme navíc, že klíčem k pochopení člověka je celý jeho životní proces, životní praxe. (19:90) Nejenže se v ní lze poučit z chyb a posléze se jich vystříhat, ale také poznat jejich pozitivní funkci a význam, objevit, že život není černobílý a že má svůj vlastní řád, svoji harmonii, s níž lze souznít.

Svět nezůstává stát a je plný změn, kultury se ovlivňují, stále více poznáváme, chápeme i prožíváme, více si všímáme souvislostí. Vnímáme, že problémy a přínosy současnosti mají návaznost na hlubokou kulturní minulost, v níž jsou také vždy klady i zápory. Popsané charakteristiky západního a východního kulturního proudu mají kromě této polaritě společný ještě další důležitý moment. Jsou projevem pozoruhodného období lidských dějin (jež se prostírá mezi roky 1 500 př.n.l. – 500 př.n.l.), kdy se poprvé ve své radikální formě projevilo progresivní řešení problému lidské existence – snahou po plném rozvoji všech lidských sil, lidskosti v sobě. (15:137) Právě taková vize se znovu

objevila v základech současného humanistického proudu, v jehož počátcích v polovině minulého století vznikla Frommova teorie lásky.

1.2 SOUČASNÉ POJETÍ

Předcházející text dokládá, že způsob myšlení dnešní západní kultury je ovlivněn nejen současnými podmínkami, které vnímáme a můžeme si uvědomovat, ale také hlubokou minulostí, o níž většinou nemáme zřetelné informace, je v nevědomí. Uvedená historická determinace není však jedinou. Odehrávala se na pozadí vlivu dlouhého období patriarchy. Jakkoliv se dnes snažíme vyrovnat s otázkou rovnoprávnosti a rovnocennosti žen a mužů, je atmosféra otcovské lásky (bude dále podrobněji rozebrána) této epochy nesmazatelně v nás a to opět se svými pozitivy i negativy. (11:43, 131 - 135) Ony mocné vlivy, které kdysi zahájily postupný odsun pozornosti západní civilizace od tématu lásky jako od společensky významného fenoménu, se tak podílí na našem dnešním pojetí lásky. Lásku chápeme převážně jako součást soukromí, kde přispívá k našemu drobnému lidskému štěstí. Bezesporu její běžně viditelně nejžádanější podobou je láska mezi ženou a mužem. Charakteristické znaky současného pojetí lásky jsou shrnuty s využitím Frommova díla.

Základní představou je, že není nic snadnějšího než milovat, a to přes všechny zdrcující důkazy o opaku, neboť láska velmi často ztroskotává. Neustále se totiž v jejím pojetí opakují základní omyly:

- Běžným pojetím je, že problém lásky je problém objektu: milovat je snadné, ale těžké je najít správný objekt, který bychom milovali nebo kterým bychom mohli být milováni. Problém lásky nevnímáme jako problém naší vlastní schopnosti, schopnosti člověka, nevede tedy k rozvoji potřebných lidských vlastností.
- Druhým problémem je hledání způsobu, jak být milován. Ten opět zastíňuje stěžejní problém najít způsob, jak milovat – jak získat schopnost k lásce. Soustřeďuje se navíc na představu, v níž být hoděn milování splývá s popularitou a sex-appealem, tedy povrchními a pomíjivými aspekty.

- Třetím omylem je preference zamilování jako silného počátečního zážitku a představa, že se jedná o pravý obraz stavu milování. Obšťastňující pocit blízkosti, zážrak intimity je často v počátku vztahu podivuhodnější pro lidi žijící osaměle, uzavřeně, bez lásky, což jejich omyl podporuje. Dojem zamilovanosti je však pomíjivý a vede pouze k touze po opakování se stále novými partnery. (19:9 - 12)

Další charakteristiky vyplývají z podmínek, které nastavuje soudobá západní civilizace se svojí společenskou strukturou, jež podléhá ekonomickým hodnotám a má tak neblahý vliv na schopnost milovat. Láska je poměrně vzácným jevem, místo ní se vyvíjí řada forem pseudolásky, které jsou v podstatě různými formami rozkladu lásky.

- Lidé po lásce touží, hledají v ní útočiště před důsledky vlivu prostředí. Jednou z nejpriznačnějších výrazů pro lásku a zejména pro manželství je idea „spřežení“. Představuje hladce fungující vztah dvou lidí, kteří se k sobě chovají slušně, pomáhají si, snaží se vyhovět vyjádřeným potřebám druhého při sledování společného cíle, ale zůstávají si cizí. Vzniká dvojspolek proti světu a sobectví, který se mylně pokládá za lásku a důvěrnost. (19:86, 92)
- Uvedenému důrazu na „ducha spolčení“ a vzájemnou toleranci předcházela po první světové válce ještě jiná koncepce lásky. Byla v souladu se všeobecnou iluzí té doby o všemohoucnosti dobré techniky, která vyřeší výrobní i lidské problémy. Předpokládala, že základem úspěšných milostných vztahů a především šťastného manželství je sexuální uspokojení. Předpoklad je však chybný, protože pohlavní štěstí je výsledkem lásky, ne naopak. (19:86 - 87)
- Popsaná láska jako útočiště před samotou a láska jako pohlavní uspokojení jsou tzv. „normální“ formy pseudolásky v moderní západní kultuře, obě respektují společenskou šablonu. Vedle nich existuje řada individualizovaných forem rozkladu lásky – neurotické lásky, které vedou k vědomému utrpení. Příčinou vzniku takových pseudolásek je poškození osobnostní struktury vlivem výchovných chyb, které pramení

z výchovných postupů i osobností rodičů. V dospělosti tyto chyby snižují stupeň individualizace, jedinec nedosáhne charakterové zralosti. (19:99)

- V současném pojetí lásky je dále rozšířena iluze, že láska je nutně bez konfliktů, že láska vylučuje jakékoliv spory. Iluze je obdobou představy, že za všech okolností je třeba se vyhnout bolesti a smutku. Je podmíněna skutečností, že spory bývají většinou pokusem vyhnout se řešení skutečných problémů, vyhnout se skutečným sporům. Avšak skutečné spory nic nezakrývají a nepromítají se na jinou rovinu, nejsou destruktivní, vedou k objasnění. Z krize její účastníci vycházejí silnější a moudřejší, neboť ji prožívají na hluboké úrovni. (19:99)
- Zvláštním jevem doby je slušnost, kterou lze považovat za etický přínos současné kultury. Znamená nepodvádět, neklamat při směně hmotných statků. Toto pojetí se přeneslo i na city, na lásku. Pokud se slovy uznává náboženský ideál lásky k bližnímu, bývají mezilidské vztahy vedeny často právě zásadou slušnosti. Zatímco idea „miluj bližního svého“ v sobě nese odpovědnost, etika slušnosti znamená zachovávat odstup, necítit zodpovědnost, představuje respektovat právo, ne však milovat. (19:122 - 123)
- Pokud je současná společnost ovládána zásadou sobectví, která je sice mírněna etikou slušnosti, lze se často setkávat s tvrzením, že dnes může milovat jen mučedník nebo šílenec. Takový postoj se dá vyjádřit: „Chtěl bych být dobrým křesťanem – ale kdybych to myslel vážně, musil bych umřít hlady.“ (19:124) Důsledkem je morální nihilismus, což si však běžný člověk neuvědomuje. (19:123 - 124)
- Ke stejným rozměrům jako rozklad lásky k člověku dospěl rozklad lásky k bohu. Lidé trpí úzkostí, chybí jim zásady, víra, cíl – postupují pouze dopředu. Láska k bohu má tak podobu infantilní závislosti. V tržním prostředí se víra v boha používá jako psychologický nástroj v konkurenčním boji, ke zvýšení schopnosti dosáhnout úspěchu. (19:100 - 102)
- Za skrytý a přitom zásadní a rozšířený omyl s dlouhou tradicí lze považovat přesvědčení, že milovat sebe samého je egoismus, sobectví, hřích, že ctnostná je nesobeckost, že ctnostné je pouze milovat druhé.

Přesvědčení je mýtem, protože sebeláska není totožná se sobectvím nebo narcismem, právě naopak – jsou to protiklady. Stejně jako můžeme milovat ostatní, můžeme milovat i sebe. Pokud nemilujeme sebe, máme narušenou schopnost milovat. Pokud si myslíme, že můžeme milovat jen jiné, nemůžeme milovat vůbec. Je ale pravdou, že sobecký člověk není schopen milovat druhé. Ovšem proto, že je neschopen milovat sám sebe. Neplatí tedy, že se miluje příliš, naopak se miluje příliš málo, vlastně se nemá rád. Sobectví vzniká právě tím, že sebeláska chybí. Proto je takový člověk nutně nešťastný a všemožně se navenek pokouší o životní uspokojení, kterému si paradoxně sám vnitřně brání. Klamem je také protiklad sobectví – člověk nadměru nesobecký, který žije jen pro druhé, je hrdý na to, že nic nechce pro sebe a že sám sebe nepovažuje za důležitého. Tato neurotická nesobekost je ale jen fasáda, za ní je skryto nepřátelství k životu a vnitřní citový deficit. (19:51 - 64)

Uvedené charakteristiky současného pojetí lásky v životě člověka západní kultury zkoumal jejich autor asi před půl stoletím v americké společnosti. Lze předpokládat, že vzhledem k zásadním širokým změnám probíhajícím v Česku již 20 let, se zmíněné tendence vyskytují také v naší společnosti, kde dnes hovoříme o euroamerickém civilizačním trendu. Jistěže v našich současných podmínkách nelze zanedbat rozdíly spočívající v působení dalších specifických vlivů, např. historických (tradice, mentalita) i aktuálních (vývojové posuny stavu světa, vědeckého poznání, rozhledu a vzdělanosti obyvatel). Přesto existují společné momenty situace, které lze shrnout takto: Fromm kritizoval společenské podmínky založené na autoritativním hierarchickém uspořádání s vůdčími ekonomickými hodnotami, jež vedou člověka k masové kultuře s rovností (která je však více stejností), s rutinou práce a zábavy. Tyto podmínky podle něj nesou hlavní vinu na zatemnění významu lásky. Láska není obecně vnímána jako existenciální potřeba, ani jako základní schopnost člověka, která osvědčuje jeho lidskost, a společenské autoritativní podmínky masy lásku „dusí“. Vývoj lidství je tedy společenským prostředím omezován, neboť je blokováno otevření se lásce a to brzděním rozvoje vnitřní svobody člověka, hodnotově chápaného jako součástka ekonomického stroje. Podobně také Frankl dokazuje, že člověk začíná teprve tam, kde má svobodu postavit se proti vázanosti na typ. Teprve tam také

získává odpovědnost, protože čím více odpovídá průměrné hodnotě (čím je člověk normovanější podobně jako stroj), tím více se vzdaluje etické normě. Frankl ukazuje, že masa je pouze sumou odosobněných bytostí, protože „útěk do masy“ je útekem před individuální odpovědností. (13:85 - 87) V masě se tedy odpovědnost ztrácí, naopak roste v pospolitosti, která ctí jedinečnost – nejvlastnější osobnostní znak plynoucí z lidské nedokonalosti. (13:84 - 86)

„Schopnost milovat závisí na vlivu, který má na charakter průměrného člověka kulturní oblast, v níž žije.“ (19:82) Tato Frommova úvaha je ve shodě s obecným psychologickým přístupem, který v ontogenetickém utváření psychiky zdůrazňuje, mezi vlivy vnitřními a vnějšími, rozhodující působení sociokulturních podmínek. (66:16) Lidský rozum a vůle přesto zůstávají v individuálním i společenském měřítku velmi mocnými faktory změn. (14:262) Podrobnosti k tomu uvádí M. Csikszentmihalyi, který odhaluje, že hlubokou podstatou kultury je obrana proti chaosu. Lidské kultury jsou obrannými strukturami (právě tak jako peří nebo srst) vzniklými jako adaptivní reakce ke zredukování vlivu náhody na lidské prožívání. Pomáhají lidem zvládat úkoly existence, přírodní realitu. Zastiťují vlastní členy před chaosem a dodávají jim jistotu vytvářením rolí, nadějí a víry v jejich význam, smysl, konečný úspěch. Členové kultur jednají snáze v rámci hranic, které si kultura sama stanovila. V tomto smyslu je kultura analogií hry: umělý systém úkolů a pravidel, který lidem umožňuje zapojit se do procesu a minimalizovat pochybnosti a rozptylování. Pokud jsou pravidla přitažlivá a odpovídají dovednostem populace, stává se kultura „velkou hrou“: členové prožívají stav příjemného splnutí s děním a to za vnějšího ovlivňování stavu svého vědomí, do kterého jsou vnášena určitá pravidla. Lidé se pravidlům přizpůsobí, ta ovšem nemusí zaručovat nějakou ctnost nebo správnost jednání. (7:28, 123)

Navíc konformita – přizpůsobení se zcela pravidlům je podle Fromma jednou z možných cest, které kompenzují existenciální potřebu lásky, ovšem pouze v podobě náhražky. (19:17 - 24) Konformita je ale především ohraničením vnitřní svobody, je daní za ochranu, lidé se stanou závislými na společenské kontrole. (7:31) Je tedy v podstatě také adaptivní reakcí – jednotlivce na sociální realitu. Sociální realita je ale umělým produktem, a proto člověkem měnitelná, ovlivnitelná z nitra člověka. Právě odtud vzešla Frommova kritika společenských

podmínek, zrodila se z hluboké znalosti zákonitostí lidské psychiky a předznamenala soudobý masivní ústup autoritativních systémů.

Kultura je vždy pokusem vnést do vědomí nějaký řád, ovlivňuje tak stav psychické entropie svých členů. Příkladem a také nejstarším takovým pokusem je náboženství. (7:117) Vrátime-li se na začátek této kapitoly, vidíme souvislost s podstatou poznání, které jako jeden z atributů kultury směřuje také k uspořádanosti, k vytvoření řádu ve zdánlivém chaosu. Uspořádává obraz o světě, zatímco kultura uspořádává dění v tomto obraze světa. Lidské vědomí je ale svébytným světem a člověk může sám osvobodit vnitřní život od hrozby chaosu. (7:37) Může si i při působení vnějších podmínek zachovat vlastní svobodu a nezávislost. (7:112 - 126) K vnitřní svobodě je ale třeba nejdříve dospět. Získat ji znamená zbavit se úzkostí a strachu, kriticky myslet, rozvinout schopnost milovat. Tato úvaha už je vstupem do další kapitoly.

2 LÁSKA JAKO VĚDECKÁ KATEGORIE

Láska je vnímána jako produkt naší psychiky. Z vědních disciplín ji proto nejvíce propracovává psychologie. Pro psychologii není novým faktem, že láska je velmi důležitá pro naplňování základních potřeb člověka. Přesto tato ústřední a podstatná oblast lidské existence zůstávala zprvu stranou vědeckého zkoumání, podobně jako celá oblast pocitů. Asi celé století se láskou zabývá psychoanalýza. Zakladatel této jedné z vědeckých metod psychologie S. Freud spatřoval v lásce iracionální jev (rozumem nepostižitelný) se sexuálním základem, který považoval za prototyp všeho štěstí. Láska jako racionální jev nebyla pro něj však předmětem bádání, neboť nevěřil v její existenci. (19:88 - 89)

Poznatek, že láska není nikterak iracionální, naopak, že je to důsledek racionalismu, přinesla až znalost a uznání základních omezení našeho poznání. (19:37) O tento objev se zasadila opět psychoanalýza – poznatky o pravdivosti myšlenek a představ patří mezi její nejdůležitější zjištění. (17:64) Jádrem lidského omezení poznání je sklon a schopnost racionalizovat. Tato skutečnost vyplývá z přeceňování vědomého myšlení – racionalita nás nutí, aby naše konání obstálo před naším rozumem. Hovoříme o dichotomii myšlení, která je projevem základní dichotomie člověka, jeho potřeby být součástí celku a mít zároveň svobodu. Pouze myšlenky, které jsou výsledkem pocitů a opravdového přesvědčení jedince, které jsou zakořeněny v celé jeho osobnosti, mají tzv. emocionální matici a účinně určují lidské jednání. (17:69) V opačném případě nás pouze chtějí chránit před poznáním naší skutečné motivace a odvádějí nás od duševního zdraví a štěstí. (17:84) Cílem psychoanalytického procesu bylo objevení pravdy o skutečnosti uvnitř člověka. Studie racionalizace tak otevřela nový rozměr pravdy. (17:66 - 68) Láska byla zbavena mýtu iracionality.

Přesto pro psychologii zůstává fenomén lásky problémem. Významným důvodem je, že k poznání lásky nestačí tradičně chápané a užívané myšlenkové postupy, je potřebný její prožitek, vlastní emoční zkušenost. Tento fakt činí z lásky zvláštní vědeckou kategorii. Pokud tuto skutečnost respektujeme, otvírá láska před moderní vědou dosud uzavřenou oblast poznání (poznávání) jiného druhu, než které nám může dát myšlení. (19:36) Toto poznání je umožněno odvážným ponořením do zážitků spojení. Akt lásky (spojující sebedávání

a sebeuskutečnění) překračuje meze myšlení a je cestou plného poznání života. Nezbytnou podmínkou takového poznání je ovšem myšlenkové poznání, které umožňuje překonání tradičního zkresleného obrazu, který máme o sobě i o druhém člověku. Teprve objektivní poznání člověka umožňuje poznat jej v nejhlubší podstatě zážitkem spojení v lásce. (19:36 - 37)

První sociálně psychologické studie o lásce byly publikovány až ve druhé polovině 20. století. Zkoumaly především faktory vzniku lásky, její podoby, druhy, komponenty, fáze a potvrdily, že potřeba lásky – potřeba milovat a být milován je jednou z nejpodstatnějších celoživotních potřeb člověka. (46:70 - 72) Jedním z prvních autorů těchto prací o lásce byl humanista Erich Fromm, jehož kniha *Umění milovat*“ byla přeložena do 40 jazyků a řadí se k největším dílům 20. století. Lásku Fromm považoval přímo za bazální podstatu lidské existence, zkoumal ji v celé šíři problematiky a shledal ji jako odpověď na základní otázky lidského bytí. Novým výkladem Freudovy teorie jako první na lásku poukázal nejen jako na racionální jev, ale také jako na schopnost člověka. S využitím mezioborového přístupu (především propojením filosofie, sociologie, psychologie) a s celostní perspektivou dospěl k seberozvojové teorii o lásce a lidském bytí. Svými poznatky zásadně ovlivnil oblast společenských vztahů, neboť rozpoznal příčinu destrukce humanistických hodnot a ctností v násilném potlačování lidské tvůrčí potence – schopnosti milovat. Jiným významným autorem v oblasti lidské schopnosti milovat byl Fritz Riemann. Jeho práce zkoumá příčiny vzniku úzkosti a strachu v centru i struktuře osobnosti člověka, navrhuje také způsoby jejich eliminace. Vytyčením základních forem strachu se jeho myšlenky staly klasickým dílem psychoanalýzy. Riemann tuto problematiku široce rozebral a označil úzkost a strach za hraniční faktory, které vedou buď k rozvoji, nebo blokaci schopnosti milovat a zásadně tak ovlivňují vývoj jedince i společnosti.

Díla obou autorů tvoří základ teoretického podkladu této diplomové práce. Práce přitom využila eklecticismu jako cesty, kterou psychologie umožňuje v problémovém řešení: vybrala touto volbou přístup, který řeší zásadní problém lidské společnosti – problém existence souběžný s problémem bazální potřeby – potřeby lásky. Problém tak lze označit za metaproblém stojící za současným sociálním napětím a za patologickými sociálními jevy. Jeho řešení spočívá

ve vědomém rozvíjení lidské schopnosti milovat, ve vědomém dozrávání k plnému lidství.

2.1 POJEM LÁSKY

V psychologickém slovníku označují Hartl a Hartlová pojem láska jako kladný, silný emocionální vztah k jiné osobě, ideji, věci i k sobě samému a to s množstvím podob a vždy s vysokou citovou hodnotou objektu. Dále uvádí jakoby ukázkově vybraných sedm druhů lásky zaměřených k erotice, vášni či oddanosti. (20:289) Podíváme-li se tamtéž na rozsáhlý výčet druhů a prostor věnovaný pojmu myšlení, zjistíme značnou disproporci, která nicméně odpovídá výše popsané nerovnováze ustálených rolí lásky a myšlení v naší kultuře. Z obsahu popisu ve slovníku nevyplývá ani existenciální významnost, kterou pojem láska označuje, ani výjimečnost této vědecké kategorie v oblasti poznávání.

Platí, že pokud máme vymezit, co nazveme láskou, jde obecně o sémantický problém a řešení může být jen takové, které si sami určíme. (19:25) V této práci je jako východisko pro takové určení zvolena Frommova teorie lásky shrnutá v díle Umění milovat.

V následujícím textu je pouze uspořádání vlastním autorským přínosem, kdy obsah pojmu láska je odhalován postupně. Protože poznávání lásky je také vždy věcí osobních prožitků, nemusí mít čtenář dosud ucelený obraz o lásce. Jednotlivé kroky pojetí lásky jsou proto řazeny v posloupnosti, která sleduje spirálu vývoje – od individuálního epizodického prožitku lásky po její kontinuální prožívání a životní pocit naplnění a smysluplnosti. Sestavení tak čtenáři umožňuje postupně vždy buď ztotožnění se s určitým stupněm pojetí lásky, nebo uvědomění si aspektů a funkcí lásky, které mu jsou dosud v praxi skryty.

- Láska – abstraktní pojem popisující specifický způsob prožívání. Prožívání lásky je spojeno se zvýšenou vitalitou, pocity síly a odvahy i citlivosti a něhy, pocity bohatství i touhy rozdávat především sám sebe, pocity mohutnosti. Je zážitkem plnosti života a jeho smyslu, zážitkem radosti. (19:29 - 30)
- Láska – druh spojení – potřeba i schopnost. Nejobecnější rámec, z něhož teorie lásky vychází, je polarita, která je chápána jako potence, jako základ

vší tvůrčí schopnosti. Polarita s dvojicí fundamentálních funkcí – přijímání a pronikání existuje ve všech jevech, je zřejmá v přírodě i v člověku. Polarizace vybízí, směřuje ke spojení a zároveň je umožňuje, je tedy příčinou i nástrojem důsledku, potřebou i schopností. Potřeba spojení má dvě roviny – univerzální (existenciální) a biologickou (mezi mužskými a ženskými póly). Z biologické roviny plyne pohlavní touha, jako jeden z projevů potřeby spojení. (19:38 - 42)

- Láska – akt spojení mezi lidmi. Touha po spojení (splynutí) je nejmocnější a nejhlubší potřebou člověka. Vyplývá z totality – z determinujících podmínek lidské existence, které způsobují základní nejistotu člověka – jeho existenciální pocit „vrženosti do světa“. Je to pocit odloučenosti, izolace, ohrožení, což spouští pramen vši úzkosti a v návaznosti také stud a vinu. Aktivizuje se tak potřeba odloučenost překonat. Člověk hledá pocit spojení, jednoty, bezpečí. Přirozeně potřebu naplňuje spojením láskou mezi osobami. Spojit se znamená osvobozující jednotu, nespojení značí šílenství směřující ke zničení sebe nebo jiných. Potřeba spojení může být kompenzována také jinými způsoby, které umožňují překonání izolace radikálním útekem od vnějšího světa. Pocit izolace při nich zmizí tím, že zmizí vnější svět, který způsobuje onen pocit. Tyto způsoby jsou však pouze náhražkou, protože problém neřeší trvale udržitelně a funkci saturace potřeby plní pouze dočasně. Jedná se o orgiastické stavy (které zasahují celou osobnost, jsou intenzivní, ale přechodné), konformitu (kde existuje rovnost, která je však více stejností) a dále produktivní tvůrčí práci (při níž se jedná pouze o sjednocení s procesem tvoření). (19:16, 17 - 25)
- Láska – schopnost člověka. Trvalé a přirozené řešení existenciální potřeby spojení poskytuje pouze láska. Láska je člověku dána jako schopnost milovat, která se postupně během jeho vývoje rozvíjí. Láska tedy není především vztah, ale je to určitý postoj, orientace v charakteru, která je vyjádřením lidské spřízněnosti se světem jako celkem, ne pouze s jedním objektem. Láska je tedy nedělitelná, všeobjímající, bez omezení. I když může mít různé podoby, jsou vždy všechny prioritně určovány stupněm individualizace člověka – stavem jeho já, stupněm charakterového vývoje.

Vývoj schopnosti milovat je obdobný pro člověka i pro vývoj kultur, pro lidstvo. Ontogeneze a fylogeneze jsou analogií. (19:17, 31, 49)

- Láska – akt racionální víry. Schopnost milovat je schopností sebeodevzdání se s důvěrou a nadějí v milovaného člověka i s odvahou a ochotou riskovat přijetí bolesti či zklamání. Kdo vyžaduje od života zásadně jistotu a bezpečí, nemůže mít víru. Kdo je slabý ve víře, je také slabý v lásce. Být milován a milovat vyžaduje statečnost, dát určitým hodnotám nejvyšší kritérium a „...udělat skok a vsadit přitom vše na tyto hodnoty.“ (19:120) Pokud ztrácíme víru, pak se bojíme, že nebudeme milováni a náš skutečný, i když většinou neuvědomovaný strach, je strachem před láskou. Praxe lásky vyžaduje praxi víry, avšak je třeba rozlišit víru iracionální a racionální. První je založena na podřízení se moci, autoritě nebo většině. Druhá je založena na rozumu: je nezávislým přesvědčením vystavěným na vlastním tvůrčím pozorování, myšlení, zkušenosti, na důvěře ve vlastní schopnosti. Proto platí, že víra a moc se navzájem vylučují. Dále z toho plyne, že víra v sebe sama (jako jedna z podmínek lidské existence vůbec) je předpokladem dalšího růstu. Jen věřím-li v sebe samého, mohu mít také víru v možnosti druhých lidí, víru v lidstvo. (19:115 - 121)
- Láska – základ tvůrčí síly. Láska se odvíjí z centra existence. Její projevená potence je tvůrčí síla – praxe lásky je aktivita, síla, tvořivost. Praxe racionální víry je rovněž aktivitou, silou, tvořivostí – neblokuje růst, respektuje lidské možnosti a schopnosti, podporuje lidský rozvoj. Jde tedy o provázanost: láska je základem tvůrčí síly a ta tvoří základ racionální víry – láska tvůrčí sílu probouzí, víra ji zacílí. (19:38, 100, 119)
- Láska – síla vyvolávající lásku. Nejcharakterističtějším rysem lásky je akt dávání a to především dávání ze svého života, sebedávání. Obohacením druhého se zvyšuje životní pocit dávajícího i přijímajícího. Pocit se odráží zpět, láska vyvolává lásku a dávání tak činí z druhého člověka také dárce. Oba se podílejí na radosti nad společnou aktivitou a jejich plodech. Tedy jestliže miluji, prostřednictvím výrazu svého života podnítím lásku a ta ze mne učiní milovaného. Jestliže láska nevyvolává lásku, je bezmocná. Je to nešťastná situace a taková láska poukazuje na narušenou schopnost milovat, neboť naše láska je vždy výrazem pravdy o nás, výrazem našeho

skutečného individuálního života. Nevytvoří se pravý a produktivní vztah, lidé zůstanou navzájem pro sebe jen objekty. (19:30 - 31)

- Láska – druh poznávání. Láska je poznáním zvláštního druhu. Je odvážným ponořením do zážitku spojení, který překračuje meze myšlení a slov. Je jedinou cestou, jak lze poznat to, co je živé, nejvnitřnější tajemství člověka a světa. Podmínkou pro úplné poznání v aktu lásky je poznání myšlenkové (psychologické), které je cestou k překonání vlastní iluze o sobě i druhých a pomáhá přiblížit se k objektivnímu vidění. Problém poznání člověka je souběžný s náboženským poznáním boha. Zážitek spojení s člověkem nebo v náboženském smyslu spojení s bohem je racionální – založený na rozumu, vysvětlitelný. Je to nejodvážnější a nejradikálnější důsledek racionalismu, vyplývá ze znalosti základních omezení našeho poznání. Nikdy nemůžeme „chápat“ tajemství člověka a světa, můžeme ho však poznat v aktu lásky. (19:36 - 37)
- **Láska = zralá láska – schopnost zralého člověka**. Zralá láska je stěžejní odpovědí na sémantický problém zmíněný v úvodu této podkapitoly. Je právě tou kvalitou lásky, kterou má Fromm na mysli jako zralou odpověď na problém lidské existence. Rozvíjení schopnosti k lásce je spojeno s vývojem člověka, s jeho životem. Život jako proces je v podstatě nepřetržitou řadou odpovědí na otázky života, kdy odpovídáme svými činy. Vývoj schopnosti milovat je tedy ovlivňován našimi reakcemi na situace, do kterých se v životě dostáváme. Můžeme tak sami významně a vědomě přispívat k regulaci vlastního vývoje – seberozvojem. Rozvíjením schopnosti milovat dozráváme k plnému lidství. Zralou osobnost, která je aktivní tvůrčí osobností, lze charakterizovat takto: „...plodně rozvíjí své vlastní síly, chce mít jen to, pro co pracovala, vzdala se narcistických rysů vševědoucnosti a všemohoucnosti, získala pokoru založenou na vnitřní síle.“ (19:37) Fromm toto vývojové stádium člověka nazývá produktivní charakterovou orientací. Zralá láska, kterou zralá osobnost „produkuje“, je spojena s těmito aspekty:

- Dávání – je pro produktivní charakter nejvyšším výrazem moci, kdy je prožívána síla, bohatství. Je to zážitek zvýšené vitality, mohutnosti, radosti.

- Péče – je starostlivostí o život a růst toho, koho (nebo co) milujeme. Láska a práce jsou neoddělitelné.
- Odpovědnost – je zcela dobrovolným, svobodným aktem na vyslovené a především na nevyslovené potřeby toho, koho (nebo co) milujeme.
- Úcta – je respektem, kdy si uvědomujeme jedinečnost toho, koho (nebo co) milujeme. Cítíme se zajedno. Dopřáváme této jedinečnosti vlastní způsob růstu a vývoje, ne však proto, aby nám sloužila. Úcta existuje také jen na základě vnitřní svobody (nezávislosti).
- Poznání – je v případě zralé lásky hlubokým druhem poznání, které proniká k jádru a je spojeno se specifickým lidským přáním poznat tajemství člověka. Je zároveň paradoxem: „čím dále pronikáme do hloubky své bytosti či bytosti někoho jiného, tím více se nám vymyká cíl poznání. A přece nemůžeme než si přát proniknout dál...“ (19:34 - 35) Hluboká vrstva znalosti je možná pouze tehdy, pokud přesáhneme péči o sebe a vidíme druhého z jeho vlastního hlediska, jsme schopni empatie. Znalost je motivována péčí. Péče a odpovědnost jsou vedeny a zacíleny znalostí.

Zralá láska umožňuje spřízněnost se světem jako celkem, dovoluje spojit se s jinými za podmínky zachování vlastní celistvosti, individuality, samostatnosti. Při takovém spojení *jsou dvě osoby jedno a přece zůstávají dvě*. Zralá láska je tedy svobodným uplatněním lidské tvůrčí síly, bez vnitřní svobody a nezávislosti není možná.

Zralá láska proto tvoří protiklad symbiotickému spojení – nevyzrálé lásce, u které platí: *jsou dva a přece jen jedno*. Symbiotické spojení je obdobou biologického vzoru těhotné matky a jejího plodu. (19:25 - 28, 31 - 37, 121 - 122)

- Láska – smysl života. Dospěje-li člověk k otázce životního smyslu, volí to, čemu se plně oddává, na čem jedině záleží, co posléze prorůstá celou jeho osobností. Stane-li se láska smyslem života, otvírá se cesta, aby člověk plně rozvinul svoji schopnost milovat v umění milovat. K tomu je cestou

životní styl s pěstováním citlivosti, vnitřní kázně, soustředění, trpělivosti, uvolněné bdělosti. Člověk je pak obrazem zdravého lidského fungování, milující bytosti. Věří v zásady, pro které žije – myslí pravdu, žije lásku a spravedlnost. Dospěl k takové pokoře, že si je vědom svého omezení a dopracoval se takových vědomostí, že si je vědom svých možností v rozvíjení lidskosti – získal objektivitu. K této duchovní realitě je zaměřen svojí aktivitou, která je vždy spojena s vírou – důvěrou v sebe samého i svět. (19:37, 71 - 73, 103 - 126)

2.2 DRUHY LÁSKY

I když je láska aktivita, která se vztahuje na všechny lidi, svět, život, existují mezi různými druhy lásky rozdíly, k nimž lze přistupovat podle různých hledisek. Základní rozdíly mezi druhy lásky jsou dány rozdílným předmětem lásky. Frommova teorie rozlišuje podle tohoto kritéria sebelásku, erotickou lásku, rodičovskou – mateřskou a otcovskou lásku, bratrskou lásku a lásku k bohu. Následující popis základních principů jednotlivých druhů lásky využívá tohoto členění a Frommova myšlenky navíc doplňuje také úvahami Riemannovými.

- **Láska bratrská** – je charakteristická svojí nevýlučností. Je základním druhem lásky nejen v tom smyslu, že je vztažena ke všem lidem a že bez exkluzivit nebo výjimek obsahuje obecně všechny aspekty zralé lásky – tj. odpovědnost, péči, úctu, znalost jiného člověka a přání aktivně mu dávat ze sebe, pomáhat jeho životu. Bratrská láska se začíná rozvíjet pouze v lásce k těm, které nevnímáme účelově, jako prospěšné ke splnění našich cílů. Je zážitkem jednoty se všemi lidmi. Zakládá se na zkušenosti, že naše jádro je identické, společné všem. To, že *všichni jedno jsme*, je hluboké a důležité poznání, vedle kterého se jeví zanedbatelně lidské rozdíly spatřované povrchním pohledem. Abychom mohli prožít identitu, je zapotřebí proniknout do hloubky, od povrchu k jádru, a to u sebe i u jiných. Spojení bratrskou láskou pak vychází z vlastní hloubky a dopadá do hloubky jiné lidské bytosti.

Vytváří se tzv. centrální spřízněnost – spřízněnost od centra k centru. Bratrská láska je láskou mezi rovnými. A to jak ve výše uvedeném smyslu tak v tom, že všichni potřebujeme pomoc a všichni jsme schopni ji poskytnout. Jeden však dnes, druhý zítra. Bezmocnost je proto chápána pouze jako přechodný stav. Avšak v něm, v lásce k bezmocným, je počátek bratrské lásky. Paralelou je sebeláska – v lásce k sobě také milujeme bytost, která potřebuje pomoci. (19:50 - 52)

- **Láska erotická** – jejíž podstatou je, že dva se stávají jedním. Tento druh lásky se vyznačuje exkluzivitou, neboť je spojením pouze mezi dvěma osobami, i když láska obecně omezení nemá. Naplňuje se v ní touha po úplném splynutí s druhým člověkem, přičemž ale v partnerovi je milováno vše, veškerý život. Pohlavní touha je důsledkem lásky. Sama o sobě lásku nevyvolává, poskytuje pouze krátkodobou iluzi spojení. Pokud iluze opadne, je pocit odcizení ještě výraznější. Důležitým předpokladem erotické lásky je milovat z podstaty svého bytí a prožívat druhého v podstatě jeho bytí. Dalším významným předpokladem je vůle. I když se na rozdíl od minulosti předpokládá, že partneři si sami sebe vybírají, že láska je výsledkem spontánní citové reakce, měla by být také aktem vůle. Jde v ní o to, svobodně oddat celý svůj život životu jiného člověka. „Milovat někoho není jen silný cit – je to rozhodnutí, je to soud, je to slib.“ (19:58) Právě proto, že erotická láska zahrnuje individuální přitažlivost i akt svobodné vůle, je nejklamnějším druhem lásky. (19:55 - 59)
- **Láska mateřská** – jejíž podstatou je, že dva, kteří byli jedno, se oddělují. Mateřská láska je nepodmíněnou podporou dítěte. Nepodmíněnost lze vyjádřit: *miluji tě, protože jsi*. Nechce tedy, aby dítě splnilo nějakou specifickou podmínku, očekávání. Bezpodmínečná láska náleží k nejhlubším tužbám každé lidské bytosti, všichni toužíme být milováni mateřskou láskou a to nejen jako děti. Dospělým je však toto hluboké přání splnitelné hůře. Při zdravém vývoji člověka se mateřská láska stává později složkou erotické lásky, v opačném

případě sublimuje do náboženských nebo neurotických forem. Mateřská láska má dvě stránky. První je v péči a odpovědnosti, které jsou nutné pro život a růst dítěte. Druhou stránkou je postoj, který dítěti vnukne lásku k životu, štěstí z žití, tedy nejen přání zůstat naživu. Tato stránka se dá vyjádřit: *je dobře být narozen, být tím, kdo jsem, být na této Zemi*. Symbolicky řečeno je mateřská láska „mlékem i medem“.

Mateřská láska má ve svém průběhu několik stádií. Zprvu má zvýrazněný altruistický ráz, daný nerovným vztahem, v němž jeden potřebuje dlouhodobě všechnu pomoc a druhý ji dává. Proto je tento druh lásky považován za nejvyšší, nejposvátnější ze všech citových pout. Význam mateřské lásky však možná ještě roste v době, kdy dítě dorůstá. V tomto stádiu se nachází podstata, která by měla být za péčí o růst dítěte – přání, aby se dítě od matky oddělilo (v tom je odlišnost od erotické lásky). Matka by tuto podstatu měla nejen trpět, ale chtít ji, postupně podporovat růst k tomuto období, v němž je mateřská láska nejobtížnější. Je totiž schopností dávat všechno a nechtít než štěstí dítěte. V procesu odloučení může být milující jen člověk s pevnými kořeny ve vlastní existenci. Zde se osvědčuje, zda může skutečně milovat své dítě – to lze jen tehdy, když je schopen milovat všechny ostatní lidi. Ochota snášet odloučení je prověřením schopnosti milovat.

Mateřská láska je také nejsnadnějším uspokojením jedné z dalších důležitých lidských potřeb – potřeby transcendence, kdy člověk potřebuje mít pocit, že překročil pasivní roli, že je tvůrcem. Mateřská láska dává zcela přirozeně životu smysl a význam. U mužů v důsledku neschopnosti rodit děti existují výrazné tendence uspokojit potřebu transcendence tvorbou výrobků a idejí. Z mateřské lásky by nakonec v mladém člověku mělo vzniknout mateřské vědomí, které lze vyjádřit: *Není žádná chyba a žádný zločin, které by tě mohly zbavit mé lásky, mého přání, abys žil a byl šťastný*. (19:47, 52 - 55, 45 - 48)

- **Láska otcovská** – je nezbytnou podporou dítěte, která naplňuje jeho potřebu autority a vedení. Pro dítě má zcela jiný význam, než láska mateřská. Otec dítěte učí potýkat se s problémy společnosti, ukazuje mu

cestu do světa. Základní charakteristikou otcovské lásky je její podmíněnost. Její princip je: *Miluji tě, protože plníš má očekávání, protože konáš svou povinnost, protože jsi jako já*. Hlavní ctností je tedy poslušnost, hlavním hříchem je neposlušnost. Otcovskou lásku je třeba si zasloužit. Vzbuzuje pochybnosti a strach, že láska může zmizet, i trpký pocit, že nejsme milováni pro sebe samé, ale proto, že někoho uspokojíme, nebo dokonce, že jsme využíváni. Otcovská láska by se proto měla řídit principy a nadějemi, měla by být trpělivá a shovívavá, ne autoritářská a hrozivá. Měla by dítěti dávat stále rostoucí vědomí vlastních schopností a nakonec dovolit, aby se obešlo bez otcovské autority a stalo se svou vlastní autoritou. Z otcovské lásky by nakonec v mladém člověku mělo vzniknout otcovské vědomí: *Pokud jsi jednal nesprávně, nemůžeš se vyhnout důsledkům svého nesprávného jednání, a hlavně se musíš změnit, abych tě měl rád*. (19:47 - 8, 45 - 49)

- **Sebeláska** – jejíž podstatu přiblížil Fromm jako lásku a úctu k sobě, k vlastní celosti a jedinečnosti, pochopení sebe sama při nalezení vlastní lidské hodnoty. Obecně je to vše spjato s láskou ke každé jiné bytosti a nemůže být odděleno od jakéhokoliv druhu lásky, tedy ani od lásky k sobě. A nejen to, sebeláska přímo podmiňuje rozvíjení schopnosti milovat druhé: kdo nemiluje sebe, není schopen milovat nikoho. Z lásky, která se odvíjí z jádra osobnosti, se vytváří sebeláska jako vývojově náš první druh lásky. Naším prvním prožívaným druhem lásky je však láska, kterou dostáváme, láska přicházející z prostředí kolem nás – mateřská láska. V období raného dětství, kdy je člověk bezmocnou a křehkou bytostí, závisí na okolních podmínkách, jak bude založen náš pocit vlastní hodnoty, jak bude formována naše lidskost – schopnost milovat. (19:59 - 64)

Také Riemann podtrhnul význam tohoto období. Poukázal, že vzájemně se doplňující polární impulzy, mezi nimiž se odehrává život, sehrávají právě zde významnou roli. Tehdy, ale pak i po celý další život, stojí proti sebeodevzdání náš pud sebezáchovy, podle něhož je každý sám sobě tím nejbližším. Tento pud je nám vrozen, nemusíme se mu učit, zatímco schopnost milovat je třeba oslovit, probudit k životu.

Naše schopnost milovat potřebuje ke svému rozvoji láskyplné podmínky, které se v nás pak zrcadlí. Především citová nedostatečnost vnějších podmínek vyvolává obrannou reakci, následné chyby v sebehodnocení a zablokování schopnosti plně se otevřít lásce. V souvislosti s tím dává vzniknout problémům vinoucím se až do dospělosti. (53: 91 - 102)

Problémy jsou svázány se strachem a úzkostí. O nich již víme, že v existenciální podobě stojí u počátku lidské potřeby lásky – potřeby milovat a být milován. Ale strachy a úzkosti, obecně vzato, patří k celému procesu života. Na této skutečnosti rozvinul svůj pohled na schopnost milovat Riemann. Připomenul, že zmíněné negativní pocity ale nejsou pro člověka jen negativem, mají dvojí pozitivní funkci. Jednak představují varovný signál v nebezpečí, jednak jsou výzvou – podnětem ke zdolání strachu. Upozornil, že po celý život, ve škále možných cest vedoucích k vyrovnání se se strachem, podněcují také cestu lásky – schopnost milovat. Jsou tedy vlastně šanci postoupit o stupeň dál v rozvoji lidskosti při zvládnutí světa. Naše počáteční strachy a úzkosti (naše zážitky z raného dětství, kdy se s nimi setkáváme poprvé) určují, jak velký sklon k nim budeme mít později a jaké prostředky si k jejich zdolávání přisvojíme. To, jak jsme se jimi trápili a jakou pomoc jsme našli, zakládá, zda a nakolik v nás zbudou nezpracované, zda tak ovlivní naše tvořící se já a naruší naši rozvíjející se schopnost milovat. Tyto rané prožitky, zkušenosti našeho sebecitu rozhodují, jestli v nás, v centru naší osobnosti zůstane strach, který bude bránit sebelásce a posléze i lásce k ostatním. V dětství se při zdolávání strachu bez cizí láskyplné pomoci neobejdeme, naše schopnost lásky je v počátcích vývoje velmi subtilní. Jako dospělí však máme mnohem více sil, prostředků a možností se s těmito problémy vypořádat cestou zrání osobnosti. (54:28)

Fromm připomíná, že sebeláska je spjata s pravdou, opravdovostí a zahrnuje všechny aspekty zralé lásky, proto předpokládá a umožňuje přijímat také sebe sama ve své skutečné podobě i se stinnými stránkami. Navíc díky podvědomí, které zachovává všechna naše vývojová stádia, můžeme v hlubině sebelásky vždy najít i tu nejistou

a křehkou bytost, která potřebuje pomoci. Můžeme tedy ji – sebe milovat a zahladit tak předchozí citová zranění. Zdravá sebeláska nám pak v dalším vývoji umožní vyrovnat se s vlastním narcismem, umožní nám dozrát. (19:59 - 64, 103 - 115)

- **Láska k bohu** – je z psychologického hlediska obdobná jako láska k člověku. Má obdobné vlastnosti, stránky, rozdíly a má také stejný základ – zážitek úzkosti a strachu z odloučenosti. Z něj plyne potřeba ho překonat, spojit se – potřeba lásky, pro kterou je člověk nadán schopností milovat. Zážitek lásky k bohu není nijak iracionální, stejně jako zážitek lásky k člověku. Bůh vždy představuje největší dobro. Představy o bohu proto záleží na tom, jaké představy má člověk o dobru. Z toho je zřejmé, že představy o pojmu bůh jsou nutně vývojově odlišné. Odvíjejí se částečně od poměru matriarchální či patriarchální stránky náboženství, pokud je člověk pod jeho vlivem. Protože láska k bohu a láska boží jsou neoddělitelné, jsou tím pod vlivem náboženství určeny i podrobnosti lásky (je tím např. dáno: když bůh je otec, miluje mě otcovskou láskou s jejími aspekty a já jej miluji, jako syn miluje otce). Druhým činitelem ovlivňujícím představy o bohu je stupeň zralosti jednotlivce. Zde opět platí nedělitelnost lásky: ustrne-li osobnostní vývoj člověka v infantilním stádiu, pak, i když věkem dospělý, zachovává si postoj dítěte (bůh je pak spojen s vírou v pomáhajícího otce, představuje dětinskou iluzi).

Z principu nedělitelnosti lásky také plyne analogie mezi láskou k bohu a láskou k rodičům: pokud se člověk ve svém vývoji ještě vnitřně neosvobodil od postavy matky a otce, jako svých ochránců a velitelů, jako autorit, nedosáhne stadia plné zralosti. Teprve když člověk založí mateřský a otcovský princip ve své vlastní osobnosti, stává se sám sobě matkou a otcem, sám sobě vlastní autoritou, pak dospěl – je zralý stát se matkou či otcem. Je proto jen otázkou vývoje, aby láska k bohu dospěla v člověku do stadia dospělosti. V historii lidstva – v historii lásky k bohu lze tento vývoj pozorovat a tedy také dále předvídat. A protože z neoddělitelnosti lásky také vyplývá odpovídající vztah mezi láskou k bohu a láskou k lidem, platí, že

pokud si zachováme dětinskou závislost na autoritě, nemůžeme dosáhnout zralejšího stupně lásky, nemůžeme dosáhnout ani zralejšího životního postoje. (19:65 - 81)

2.3 VÝVOJ LÁSKY

Vývoj lásky, vývoj schopnosti milovat je svázán s vývojem člověka. V této vazbě posuzujeme vývoj člověka jako hledání odpovědi na základní otázku: Jak překonat existenciální pocit odloučenosti a dosáhnout spojení a osvobozující jednoty? Během vývoje se otázka stále opakuje, protože vychází ze stejného základu – z podmínek lidské existence. (15:138) Sledujeme-li vývoj z hlediska ontogeneze, je odpověď determinována stupněm individualizace jednotlivce. Obdobně fylogenetický rozměr vývoje lásky vykazuje souvislost vývoje kultur s uvědomováním si sebe sama, svých sil, své jedinečnosti, svobody, nezávislosti, odpovědnosti, smyslu. Ukazuje se, že ontogeneze a fylogeneze jsou analogií. Vývoj člověka je vždy spjat s potřebou najít nové cesty k úniku z odloučenosti. (15:17 - 18) Následující text využívá k pojednání tématu díla Frommova a také Riemannova.

Ontogenetický vývoj: Fromm pro zdárný rozvoj schopnosti milovat klade důraz na vývojové období od raného dětství po dospělost. Popisuje, jak je člověk na lásce v prostředí, které zprvu prožívá jako jednotu, zcela závislý. Jak se z prostředí postupně vyděluje, jak se do něj láska okolí otiskuje a ovlivňuje rozvíjení jeho lásky, schopnosti milovat až ke zralosti, kdy může sám láskou zabezpečit zdárný vývoj vlastního dítěte.

V okamžiku porodu neexistuje u dítěte jakékoliv vědomí odloučení od matky – bylo by spojeno s pocitem strachu ze smrti. Tomu příroda přirozeně předchází, neboť dítě si samo sebe ani vnější svět neuvědomuje. Je v bezpečí mateřské lásky, stále ještě pociťuje jednotu s matkou, jako tomu bylo v děloze. Přítomnost matky zajišťuje jeho pozitivní stimulaci teplem a potravou. Dá se říci, že dítě matku pociťuje tak, že matka přímo je tímto teplem a potravou, stavem uspokojení a bezpečí.

Novorozenec má jáství ještě málo vyvinuté. Toto stádium je podle Freuda označováno termínem narcismus. V něm má vnější skutečnost (věci a lidé) pouze účelový význam z hlediska uspokojení nebo neuspokojení vnitřní skutečnosti (stavu těla). Vnější je skutečné jen, vyhovuje-li vnitřním potřebám (ne tedy z hlediska svých vlastností a potřeb). Prvořadě je skutečné vždy to, co je uvnitř.

Smysl pro odloučenost se u dítěte vyvíjí postupně a to se schopností odlišovat, vnímat věci jako různé a se svojí vlastní existencí. Také prožívání uspokojení se diferencuje. Dítě se postupně učí pojmenovávat jevy, poznávat jejich vlastnosti, zacházet s nimi. Všechny jeho zkušenosti se shrnují do zásadní zkušenosti lásky, která by měla znít při zdravém vývoji takto: *jsem milován, protože jsem*. Jedná se o pasivní zážitek – není třeba pro něj dělat nic, než jen být dítětem matky. Mateřská láska, v jejíž atmosféře se dítě nachází, je totiž bezpodmínečná, není třeba ji získávat. Ovšem tím je také dána její negativní stránka, že není ani možno ji získat – je mimo kontrolu. Existuje-li, svět je radostný, chybí-li, život pozbyl krásy a pro jeho změnu, pro zlepšení nelze nic udělat.

S dalším rozvojem se dítě postupně stává samostatnějším a nezávislejším. Důležitost vztahu k matce se snižuje a na významu nabývá vztah k otci. S ním dítě začíná poznávat podmíněnost lásky. Základní zkušenost z atmosféry otcovské lásky je: *jsem milován, protože plním očekávání, povinnosti, jsem poslušný*. Podmíněnou lásku je třeba si zasloužit, což má ovšem také kladnou stránku – je možné udělat něco pro to, aby byla získána, lze pro ni pracovat a dostávat ji tak pod kontrolu. Principy otcovské lásky dítě potřebuje přibližně od šesti let, aby s autoritou a vedením, ale zároveň se shovívavostí a trpělivostí, dorostlo k vědomí vlastních schopností.

Zatímco posláním matky je dát dítěti životní pocit bezpečí, posláním otce je naučit dítě potýkat se s životními problémy. Oba druhy lásky podporují dospívání dítěte jako svébytné bytosti, až mu nakonec dovolí stát se svou vlastní autoritou. Zároveň se v mladém člověku vyvíjí schopnost k lásce, která se jako aktivní zážitek, jako spontánní vytváření lásky začíná objevovat přibližně mezi osmým a desátým rokem a dále se rozvíjí ke zralé lásce. Z dětského principu *miluji, protože jsem milován*, se postupně stává princip *jsem milován, protože miluji*. S pubertou je překonáván stav narcismu a soustředění na vlastní osobu. Člověk začíná prožívat pocity nového spojení, spolupodílení a jednoty. Mladého člověka

uspokojuje více milovat než být milován, protože poznává, že vyvolávat lásku je moc, být milován je závislost. V ideálním scénáři nakonec člověk dozraje do stádia, kdy se stává sám sobě matkou a otcem. Osvobodil se od vnějších postav rodičů a vtělil do sebe jejich vědomí. Mateřské – vystavené na své vlastní schopnosti k lásce a otcovské – na svém rozumu a soudnosti. Lze sledovat, že prvotní připoutání (k matce) bylo postupně vývojově zúženo, ale zároveň rozšířeno o novou vazbu (k otci) a v závěru se tak mohla projevit syntéza obojího vlivu. Takový vývoj je základem duševního zdraví a podmínkou dosažení stádia zralosti člověka. Pokud by však jeden z druhů rodičovské lásky chyběl nebo nesplnil svoji funkci, rodičovské vědomí bude jednostranné. Převaha otcovského vědomí směřuje k tvrdosti a nelidskosti, převaha mateřského vlivu vede ke ztrátě soudnosti a bránění sobě nebo jiným ve vývoji. Porušení uvedeného ideálu a společného působení je tedy základem porušení plné schopnosti milovat.

Schopnost k lásce záleží na charakterovém vývoji jednotlivce. Měl by dosáhnout převážně produktivní orientace, tzn. překonat závislost, narcistickou všemohoucnost, přání vykořisťovat druhé, hromadit bohatství a naopak získat důvěru v sebe sama, ve své lidské síly a vydat se za svými cíli. V dospělosti má člověk sám možnost ovlivňovat vlastní osobnostní rozvoj. Záleží na jeho životních hodnotách projevených v životním stylu. Pokud se stane jeho „nejvyšší naléhavostí“ láska, může rozvíjet umění milovat. Pěstováním vnitřní kázně se soustředěním, citlivostí, trpělivostí se naučí naslouchat sobě i životu, který se tím zklidní. Naučí se být sám sebou, bude vnímat já jako centrum svých sil, bude žít v uvolněné bdělosti plně v přítomnosti. Bude zralým milujícím člověkem, který důvěřuje sobě samému, a proto může důvěřovat světu, životu. (19:18, 31, 42 - 49, 103 - 126)

Také Riemann popisuje nezastupitelnou funkci láskyplných vnějších podmínek pro zdravý vývoj člověka. Vychází ze stejného základu – podmínek lidské existence, v nichž si podrobněji všimá problematiky zvládnutí strachu a úzkosti. Z tohoto hlediska tvoří strach a úzkost celoživotní protipól – výzvu k lásce. Konfrontace s nimi může být vždy vyřešena uplatněním lásky a může tak člověku pomoci být silnějším a vědomějším, může celoživotně rozvíjet lidskou schopnost milovat. Přestože každý má své osobní dějiny strachu, všichni se setkáváme s jeho čtyřmi základními podobami, které vyplývají z hlavních

vývojových nároků života a jsou nutné k životnímu dozrání. Riemann také klade důraz na období raného dětství, kdy se s úzkostí a strachem člověk setkává poprvé a „povinně“, přitom je bezbranný, nedokáže rozeznat příčiny svých pocitů, je závislý na lásce a pomoci okolí. Pokud jsou prožitky strachu nepřiměřené věku, pokud je strach velký co do intenzity nebo trvání, ztrácí svůj pozitivní aktivizující aspekt a naopak způsobuje zabrzdění vývoje, zastavení, případně regresi a vytváření chorobných symptomů.

Ve vývoji je nejdříve objeven bazální strach z ohroženosti existence (existenciální úzkost) jako důsledek „vrženosti do života“. Je-li tento strach úspěšně zvládnut, tedy dopřejí-li dostatečně láskyplné podmínky okolí dítěti zážitek bezpečí, spolehlivosti a stability, vytvoří v něm důležitou obrannou sílu – důvěru ke světu. Ta mu poskytuje jistotu, rozpuštění úzkosti, pocit, že se může ve světě cítit jako doma. V opačném případě mu zůstává svět cizí, nepřátelský a základním životním pocitem se stává nedůvěra.

S druhou podobou strachu se dítě setkává v době, kdy začíná rozvíjet schopnost rozlišovat a poznává, že jeho vztahová osoba je pro něj jediným zdrojem jistoty, bezpečí a uspokojení potřeb. Právě to, že dítě ví o své závislosti, je zdrojem strachu z odloučení, ze ztráty – čím větší je láska, tím větší je strach. Síla, kterou potřebuje, aby dokázalo snášet odloučení beze strachu, je naděje a víra. Jedině, když dítě zažívá v láskyplných podmínkách jistotu návratů, může se v něm usadit optimistické životní ladění. V opačném případě strach a úzkost narůstají až do trvalé úzkostné závislosti a životního pesimismu.

Další rozvoj samostatnosti, kdy už dítě uplatňuje svoji vůli, učí se běhat a mluvit, ho přivádí ke třetímu typu strachu. Dostává se do konfliktu s nejbližším okolím a zažívá tak strach z viny a trestu – zažívá, že ono samo může být zlé, že je tak hodnoceno jinými. Začíná chápat kauzální závislost mezi svým jednáním a jeho následky. A jedině atmosféra milujícího živého řádu a porozumění ho učí zdravému sebeovládání, samostatnému úsudku a rozhodování. Pouze takové podmínky mu umožňují kriticky zkoumat autority a jejich požadavky a časem nahlédnout nutnost určitého řádu, což je základem pro utváření odpovědnosti a dalších mravních hodnot. V opačném případě – při autoritářském cepování a vynucování hranic roste v člověku sice přesnost, ale za nedostatku spontánnosti, originality, potěšení z rizika. V takových podmínkách vzniká také uhýbání před vlastním rozhodováním, nadměrné přizpůsobování až po podřizování se

a bezpáteřnost. Člověk si pak netroufá na vlastní proměnu, na přijetí odpovědnosti a svobodného rozhodování. Spoléhá jen na to, co „se“ dělá (nezabývá se tím, jakou „to“ má či nemá hodnotu), aby se ochránil před tímto typem strachu.

Ještě později se vývojově dostaví období, kdy se objevuje rozdílnost pohlaví a tím soupeřivé poměřování s ostatními. Probouzí se strach z omezenosti své bytosti, z nutnosti osvědčit se, dostavují se obavy z budoucnosti – protože v ní se mají naplňovat požadavky a očekávání. Ke zdárnému zdolávání potřebuje mladý člověk vidět vzory pro orientaci a identifikaci, jako vodítko k získání identity se sebou samým, ke zdravému sebehodnocení. Člověk se tedy setkává se strachem ze zážitku vlastní bezcennosti, z toho, že nestojí za lásku, což postihuje celé sebehodnocení, zpochybňuje celé jeho bytí. Chybí-li zdravé zralé rodičovské vzory milujících lidí, dospívá mladý člověk místo k identitě k falešnosti svého života – nepřijme nutnosti a zákonitosti, které patří k životní realitě a unikne do pseudosvobody a nezávaznosti, která vše relativizuje, drží se pouze vysněného světa, kde lze vše získávat bez vynakládání úsilí.

Riemannovo pojetí ukazuje, že únik před úzkostí a strachem v podstatě neexistuje, protože je vždy pouze dočasný a komplikuje budoucí životní situace. Vyhýbání se strachu znamená omezení schopnosti milovat, zanechává člověka v určitém ohledu stále „dítětem“. Jestliže člověk naopak přijme konfrontaci se strachem a přitom dá zaznít lásce, nezablokuje ji, získá sílu ke zdolání strachu. Člověk se zdravým základem (kterému se v dětství dostalo láskyplných výchovných podmínek) tím získal „nástroje“ pro další životní setkávání s úzkostmi a strachy: důvěru, naději a víru, odpovědnost, rozhodnost, odvahu a identitu.

Strach a úzkost se člověku dostávají do vědomí nejspíše ve zvlášť důležitých úsecích vývoje, kdy je třeba opustit staré a důvěrné cesty. Proto má vývoj a zrání mnoho společného s jejich překonáváním. Pokud se překročí hranice, vývojový skok k nové cestě nezdaří, zůstává určitý odpovídající typ strachu nezpracován a může se pak v dalším životě objevovat v různých variantách a přesunech. Především jsou ale převládající zdroje strachu určujícími životními tendencemi člověka – určují tedy strukturu osobnosti. (53:91 - 102)

Riemann shrnul uvedený možný deficitní emoční vývoj v dětství a rozlišil tato rezidua strachu:

1. strach ze sebeodevzdání, které člověk hodnotí a prožívá jako závislost a možnou ztrátu já, a proto výrazně směřuje k samostatnosti – vzniká schizoidní struktura.

2. strach ze sebeuskutečnění, které člověk hodnotí a prožívá jako nezajištěnost, izolaci a možnou ztrátu bezpečí, a proto výrazně směřuje k sounáležitosti – vzniká depresivní struktura.

3. strach z proměny, kterou člověk hodnotí a prožívá jako pomíjivost a možnou ztrátu jistoty, a proto výrazně směřuje ke stálosti – vzniká nutkavá struktura.

4. strach z nutnosti, kterou člověk hodnotí a prožívá jako definitivnost a možnou ztrátu svobody, a proto výrazně směřuje ke změně – vzniká hysterická struktura.

Pokud se v dospělosti vyhýbáme jednomu z uvedených typů strachu, naše lidskost ztrácí na celistvosti. V dalším seberozvoji se proto pak můžeme pokusit o rozšíření svého základu a integrovat do sebe co možná nejvíce z toho, co nám chybí, co je nám zprvu bytostně cizí. Můžeme ale také zůstat žít onu svou jednostrannost a zdokonalovat svůj základ v jeho mezích. Uvedené čtyři tendence jsou totiž normálními strukturami, jedna složka v nich pouze převážila. Pokud ale jednostrannost přesáhne určité mezní hodnoty, vznikají neurotické varianty strukturních typů. (53:91 - 102), (54: 189 - 191)

Dokonalost v jednostrannosti i celosti jsou však dva lidské ideální cíle, kterým se můžeme pouze přiblížit, oba jsou nedosažitelné. Přesto se lze vždy pokusit v životě pružně aplikovat všechno čtvero základních směřování, neboť máme v zásadě vždy čtyři možnosti, jak odpovědět na životní situace. Můžeme je tedy žít ve vzájemném pronikání a směřovat tak k nejvyšší zralosti a lidskosti. (54:189 - 191) Jen tak totiž máme šanci předat celou kvalitní lidskou podstatu i harmonický životní pocit svým dětem. (53:28)

Fylogenetický vývoj: Fromm k popisu tohoto hlediska vývoje lásky využívá pohledu na lásku k bohu a ve vývoji lidstva a jeho kultur upozorňuje na momenty, kde lze pozorovat povstávání lidského rodu z přírody. Člověk, obdařen rozumem, se vymanil z říše zvířat, z pudového přizpůsobení, z původní jednoty a harmonie s přírodou.

Na počátku (podobně jako novorozenec) lpí lidstvo ještě na původních poutech, cítí se s přírodou zajedno a hledá v ní ztracenou jistotu. Na potřebě získání ztraceného pocitu celku vznikají primitivní náboženství, kde láska k bohu má stejný zdroj jako láska k člověku, tedy potřebu překonat pocit odloučenosti. Hledání cesty k vyřešení tohoto problému tvoří historii lidstva, kterou lze vyjádřit historií náboženství (posléze také filosofie – vědy). Člověk se nejdříve ztotožňuje se světem zvířat, uctívá zvíře jako boha. Později, s rozvíjející se řemeslnickou a uměleckou dovedností, zmenšuje svoji závislost na darech přírody a přeměňuje v boha výrobek vlastní rukou. Uctívá modly a tím se v odcizené formě klání vlastní zdatnosti a vlastního majetku. Ještě později dává svým výrobkům – bohům lidský tvar. Toto období je ztotožňováno s růstem uvědomování si sama sebe.

Antropomorfní bohové se lišili pohlavím. V řadě kultur se nejdříve objevil kult matky a později, s vývojem soukromého majetku a patriarchální společnosti, kult otce. V matriarchální fázi náboženství byla nejvyšší bytostí, bohyně matka – podstatou této etapy byla proto nepodmíněná láska založená na rovnosti. V dalším vývoji byla matka připravena o svrchované postavení a nejvyšší postavení v náboženství i ve společnosti přešlo na otce. Podstatou této patriarchální fáze byla otcovská – podmíněná láska, která kladla požadavky, určovala zásady, zákony a hodnotila a odměňovala poslušnost. Rovnost ustoupila konkurenci a svárům – ustanovila se hierarchie. Odrazem neutuchající touhy po mateřské lásce se staly přetrvávající mateřské aspekty či symbolika, které lze vidět v celé patriarchální etapě. Matriarchální i patriarchální stránka náboženství jsou formu vedení lidí, cíl je k tomu, aby milovali boha jako matku nebo jako otce. Určují tak rovněž druh lásky k bohu a zároveň i druh boží lásky.

V dalším vývoji patriarchálního náboženství vznikly rozličné směry, v nichž je možno pozorovat podrobnosti vývoje lásky: Počáteční despotický a žárlivý bůh, který vyhnal člověka z ráje, se postupně přeměňuje v milujícího otce vázaného vlastními zásadami. Dále se pak z postavy otce stává symbol jeho zásad (spravedlnost, pravda, láska) – bůh již není osobou. Vývoj tedy postupně vede k osvobození člověka od ideje, že bůh je osoba. Proto nelze vyslovit jeho jméno, nelze vytvořit jeho obraz, později se bohu nesmí připsat žádný kladný atribut, neboť i to implikuje, že je osoba. Lze pouze říci, co bůh není – „čím více vím, co bůh není, tím více o něm znám“. (19:70) Bůh pak symbolizuje princip

jednoty, která je základem vší existence a která se nachází (je skryta) za mnohotvárností jevů. Symbolizuje to, co je v člověku (skryto) a má se v něm rozvíjet.

Ve vývoji náboženské ideje od antropomorfního k čistému monoteistickému principu se mění také povaha lásky. Pokud je bůh otec, já jsem dítě: „Ještě jsem nevyrostl ze sobecké touhy po vševědoucnosti a všemohoucnosti. Ještě jsem nenabyl takové objektivitě, abych si uvědomil omezení sebe jako lidské bytosti, svou nevědomost a bezmocnost. Stále tvrdím jako dítě – a přeji si, aby tomu tak bylo – , že to je otec, který mě chrání, který mě hlídá, který mě trestá, otec, který mě má rád, když jsem poslušný, kterému lichotí má chvála, a hněvá se za mou neposlušnost.“ (19:71) Pro toto infantilní stádium náboženské ideje je víra dětinskou iluzí. Zralé stádium je spojeno s láskou, která obsahuje pokoru, v níž si člověk uvědomuje svá omezení i možnosti, má víru v dosažení zásad, které bůh představuje: člověk „...myslí pravdu, žije lásku a spravedlnost...“ (19:72) Milovat boha pak vyjadřuje, že život člověka je zacílen k „...uskutečnění toho, co představuje bůh v nás samých“ (19:72)

V současném náboženství můžeme najít všechny vývojové fáze, od primitivních – vývojově nejnižších po vývojově nejvyšší. Paradoxem je, že slovo bůh v nich označuje představu „jeho velikosti“ v obráceném poměru, od toho nejvyššího až po absolutní nic.

Logickým důsledkem uvedeného historického vývoje je radikální neteologický názor: negace všeho vědění o bohu (dopracovali jsme se takového stupně vědění, že nevíme nic o bohu – víme o svých omezeních), negace vší teologie. V tomto názoru je význam života dán. Předpokládá skutečnost duchovní říše, která přesahuje člověka a dává význam jeho duchovní síle. Tato vnitřní síla vede člověka v úsilí o spasení a vnitřní zrození.

Právě zde však Fromm upozorňuje na existenci rozdílu mezi teistickou soustavou (formulovaným logickým neteologickým důsledkem monoteistické myšlenky) a neteistickou soustavou (např. buddhismu nebo taoismu). V té má život pouze takový význam, který mu dává sám člověk. A člověk je naprosto sám, jestliže nepomáhá jinému, nespojí se s jiným člověkem. Říše lásky rozumu a spravedlnosti existuje jako skutečnost jen proto a potud, pokud ji lidstvo svým vývojem rozvinulo.

Fromm je přesvědčen, že oba uvedené přístupy vytvářejí sice odlišné perspektivy, ale nemusí soupeřit. V prvním případě (může být i neteologický, mystický) vývoj dospěl k tomu, že není třeba žádných znalostí o bohu. V druhém přístupu vývoj z této úvahy vzešel a pojem boha je jen historicky podmíněným pojmem, ve kterém člověk vyjádřil zážitek vlastních vyšších sil, touhy po pravdě a jednotě. V obou případech jde o dosažení identické duchovní reality. Obě jsou pokusem dát lidskému životu smysl. (19:18, 65 - 81), (18:56) U počátku obou byla nepochybně láska a později i rozvinutá logika. První se zrodil z důrazu na myšlení, druhý z důrazu na prožitek. Obě možnosti jsou dány, umožňovány lidským mozkiem.

Riemann pohlíží na vývoj lásky v obecné rovině svým specifickým přístupem, z hlediska problematiky zvládnutí strachu: lásce brání strach. V ontogenetické rovině ukázal, že čtyři základní podoby strachu, s nimiž se poprvé setkáváme v dětství, se objevují po celý život, protože jsou reakcí na čtyři základní a opakující se nároky života. Život vyžaduje od člověka sebeodevzdání i sebeuskutečnění, změnu i stálost. Tato čtveřice životních úkolů sestává ze dvou paradoxních dvojic a představuje hlavní tendence vývoje jedince, ale i kultury, společnosti. Platí tedy i pro fylogenetický vývoj lásky. Uvedená čtveřice požadavků zároveň svými možnými kombinacemi a intenzitami vytváří rozmanitost směřování lidského vývoje. Riemann v těchto úvahách spojil hlavní tendence a požadavky života s řádem vesmíru a dospěl k vývojové posloupnosti a ke čtyřem formám bytí ve světě. Jedná se o již výše zmíněné charakteristické struktury, které mají rysy typologie. Podle toho, která z tendencí je hlavním zdrojem úzkosti a strachu v životě člověka nebo společnosti, rozlišuje Riemann strukturu schizoidní, depresivní, nutkavou a hysterickou. Jeho typologie však není fatalistická – není nutno ji pouze přijímat. Vyjadřuje určité zaměření, k němuž člověk nebo společnost dospívá v průběhu svého vývoje. Ten je formativní, propůjčuje určité strukturní rysy, ale vzniklé struktury jsou pouze dílčími aspekty celistvého obrazu. Nedostatečně vyvinuté, vychýlené, zanedbané nebo potlačené aspekty lze i později rozvíjet ve prospěch zralosti, ucelenosti. A to v té míře, v jaké jsou jednotlivci nebo společnost schopni toho dosáhnout.

Riemann uvádí, že celé epochy lidského vývoje mohou být pod dominantním vlivem jednoho ze čtyř strukturních typů a protikladný typ

jedince se v nich pak rozvíjí hůře, protože je kolektivně odmítán nebo negativně hodnocen. Ukazuje, že v závěru 20. století lze pozorovat nárůst schizoidní tendence, kdy se zvyšuje absence vazeb a zanedbávání citové stránky, ale při pozitivním aspektu – snahy po individuaci. Upozorňuje, že zřejmě končící patriarchát, který je výrazem nutkavých rysů silně orientovaných na moc a využívání slabých, vyvolává touhu po doplnění nezdravých jednostranností. Rovněž tento autor tedy reflektuje proces fylogenetického dozrání schopnosti milovat a uvádí, že v rámci seberegulačního procesu, který se teprve postupně stává vědomým, lze sledovat např. rušení mnoha tabu a hledání nových svobod.

Zdánlivě neslučitelné protiklady tak směřují k vyváženosti, která má svůj vzor v kosmickém řádu. Riemann z tohoto vesmírného nadhledu konstatuje, že obraz plného lidství a zralosti jako cílová představa pak není ideologií vymyšlenou lidmi, ale obdobou velkých řádů světové soustavy na naší lidské úrovni. (54:11 - 22,187 - 199)

3 VÝZNAM LÁSKY

Tato kapitola odrážející stěžejní část názvu diplomové práce je jejím důležitým teoretickým oddílem. Shrnuje uvedené poznatky, další vysvětlující k nim nově přiřazuje, uvádí je do širších souvislostí a je tak předpokladem k přípravě praktické části. Obsah kapitoly by mohl být velmi stručný, protože Frommův výklad významu lásky je jasný a jednoznačný. Jeho teorie využitím celostního přístupu umožnila nahlížet na problematiku novým pohledem, který je objevným. Teprve představa o celku totiž poskytuje potřebný nadhled a z něj obraz k určení smyslu, významu a souvislostí dílčích jevů a to zejména v případě, kdy se prvoplánově tyto jevy neslučitelně. Takový pohled je ale odvážný – netradiční, a proto může být, zprvu ještě v tradici starého myšlení, obtížně přijatelným.

Fromm považoval lásku za bazální podstatu lidské existence, což podložil řadou výzkumů zaměřených do hloubky lidské psychiky a mezioborovými pohledy. Dospěl tak k východisku, které v jeho teorii přisuzuje lásce úžasné, vlastně nekonečné možnosti: **Láska je základem tvůrčí síly.** (19:38) Toto východisko je propojeno se závěrem, který – domyšlen – má obrovský dopad na situaci lidstva a to zejména v současné době, která je výzvou k zásadním změnám v mnoha oblastech našeho způsobu života. Frommův závěr představuje **základní význam lásky: Láska je zralou odpovědí na základní otázky lidského bytí, na problém lidské existence.** (19:17, 24 - 25, 126) Bez lásky by lidstvo nemohlo žít ani den, zdůvodňuje Fromm, neboť absence její integrující síly značí šílenství nebo zničení sebe či jiných. (19:25) Obdobně Riemann označuje lásku – schopnost milovat za dar, jeden z největších zázraků života, díky němuž se vlastně teprve stáváme lidmi. Teprve láska nám umožňuje úplný lidský rozvoj. (53:16 - 17)

Tento velkolepě znějící význam lásky, pokud stojí sám o sobě, i když je prohlášením vědců, může v naší kultuře myšlení ještě zůstávat nepochopen nebo přehlížen a nedoceněn. Může se zdát logicky nezřetelným, snad i prožitkově vzdáleným, pravděpodobně racionálně přijímaným jako nadnesené klišé a hodnoceným proto jako nereálná cesta k řešení soudobých problémů. Možná z toho důvodu, že jeho znění je na první pohled natolik jednoduché a přitom

zásadní, může působit zjednodušeně. Celostní přístup není běžně lidem dosud vlastní, stejně jako není běžně doceněna a zažita spiritualita. Psychologické poznatky jsou sice popularizovány a dostupné, ale jejich množství paradoxně stěžuje orientaci na základní a propojující cíl. Důležité je pak všechno, což v jednotlivostech není možno pojmout, proto často zůstává u specializovaných, tedy omezených pohledů. V úvahách o lásce navíc, jak již bylo uvedeno, převládá názor, že není nic snadnějšího než milovat. (19:12) Frommovo pojetí významu lásky vyžaduje z těchto důvodů bližší pohled. V neposlední řadě i proto, že význam lásky je tak značný, že lásky se nelze vzdát, že bez ní nelze žít z existenciálních důvodů z hlediska individuálního ani společenského. Neúspěch v lásce tak vlastně nepřichází v úvahu – nelze jej připustit, znamenal by totiž selhání lidského faktoru a tedy zánik. Zabránit takovému možnému neúspěchu vyžaduje v předstihu porozumět této potenci, pochopit situaci i její příčiny, skutečně poznat význam lásky a začít tento poznatek uplatňovat v praxi. (19:12)

3.1 OBECNÉ A HRANIČNÍ FAKTORY

Přiblížení citovaného základního významu lásky lze zahájit jeho rozvedením do mnoha podrobností, k nimž je celý předcházející text podkladem. V nich je pro potřeby této podkapitoly dbáno na obecné faktory. Je vybráno pouze několik stěžejních vysvětlujících a doplňujících myšlenek, zejména k ujasnění společenského a postižení individuálního významu lásky:

- Láska je integrující silou pro rodinu, rod, lidstvo. (19:24) Láska je tedy cestou – šancí k harmonizaci mezilidských vztahů, člověku dává takové možnosti, aby za příznivých podmínek vybudoval společenský řád na zásadách rovnosti, spravedlnosti a lásky. (19:118 - 119)
- Láska je základní přirozeností člověka, nejmocnějším snažením a nejhlubší, nejskutečnější potřebou každé lidské bytosti. Tato potřeba vyplynula vývojově: obdaření rozumem mají lidé, jako první bytosti v evoluci, možnost uvědomovat si sami sebe. Tím ale také lidé vnímají vlastní existenciální odloučenost, což spouští pocity úzkosti, strachu a následně i pochybností, studu, viny.

(19:15) Nástroj k řešení této situace je lidem rovněž přirozeně dán: schopnost lásky. Nejhlubším kořenem lásky je tedy touha po řešení vzniklé disharmonie v psychice člověka, po osvobození od uvedených negativních pocitů, touha překročit omezující hranice vlastního já. (53:13) Snažení vedoucí k jednotě, ke spojení je výrazem hledání nové, lidské harmonie, neboť ta předlidská je pro člověka nenávratně ztracena. (19:15) V lásce dochází k paradoxu, působí překonání pocitu izolace a odloučenosti člověka při zachování jeho celosti. (19:27)

- Láska, která je určující spřízněností se světem jako celkem, vyvolává lásku. Ta se odvíjí z jádra osobnosti každého člověka a představuje lidskou schopnost, kterou je ovšem třeba rozvíjet: u dětí ji probouzet, stimulovat, spoluvytvářet, chránit a v dospělosti se jí učit jako umění. Rozvíjením lásky člověk osvědčuje svoji lidskost, vývojový stupeň, zralost – charakter. Láska (tzv. zralá, pravá) je pak svobodným projevem zralého člověka, který aktivním životem propojuje sebedávání a sebeuskutečnění, paradoxní vnitřní tendenci být zároveň součástí celku i individualitou. Láska v tomto zralém pojetí je aktivitou – tvůrčí silou, která ovlivňuje osobnost jednotlivce a také jeho prostředí a zahrnuje péči, úctu, odpovědnost a poznání. (19:61) Je to láska k životu. (14:22)
- Lásku ve zralém pojetí lze získat rozvinutím lidského rozumu, je tedy nejen možno, ale nutno k ní dojít vývojem, dospět. (19:15) Dospělost – tento vývojový stupeň je z ontogenetického hlediska otevřen v životě každému člověku. Z fylogenetického pohledu se ukazuje, že se tento stupeň otevírá lidstvu právě nyní. Rozum (vnímaný celostně), který svým evolučním stádiem člověku umožňuje vědomě harmonizovat své vědomí, mu také poté, co dosáhnul zralosti a ovládnul takto své vědomí, nabízí nové možnosti života a jeho dalšího rozvoje. Člověk je sám sebou, má vnitřní jistotu, sílu, harmonii, je obrazem zdravého lidského fungování. Je mu vlastní transcendence – nezranitelnost i nejvyšší citlivost, největší síla i celé sebeodevzdání. Zvládá umění života

včetně umění přijetí smrti. Může tak splývat se životem, neboť ho miluje ve všech jeho podobách. Spoutal totiž vlastní strach, může mít život ve vlastních rukách a splynout s harmonií světa.

V návaznosti na reflexi probíhajícího vývojového skoku je v dalším textu třeba výrazněji poukázat, že v daném pojetí významu lásky se odráží nejen šíře problematiky lásky, ale také fakt, že láska je vnímána jako hraniční fenomén. Následující myšlenky se proto soustřeďují na hraniční faktory a popsanou situaci dokumentují.

- Riemann konstatuje, že láska je cosi, co nemůžeme dobře uchopit pojmovou racionalitou, definovat, ovládnout technikami. Vyvěrá z celé naší bytosti, z osobnosti jako z celku, souvisí s naším způsobem života, s životními postupy. Abychom mohli zvládnout umění milovat, je zapotřebí být schopni lásky. Pak nás odvádí za naše meze, překračuje omezující hranice vlastního já, a tato transcendence je zároveň nejhlubším kořenem veškeré vůle milovat. (53:11 - 13)
- Fromm uvádí, že zážitek lásky není nijak iracionální, jedná se o racionální jev – je nejodvážnějším a nejradikálnějším důsledkem racionalismu. Je založen na znalosti základních omezení lidského poznání: tajemství člověka a světa nelze pochopit, přesto je lze poznat v aktu lásky. (19:37)
- Fromm dále ukazuje, že láska je mezi psychologie, je jejím konečným důsledkem. Proto by tato vědní disciplína, pro kterou je základní výzvou delfský nápis „Poznej sám sebe“, mohla v západní kultuře sehrát důležitou roli: pomoci naplnit poznáním soudobý zájem o člověka. Nebýt však náhražkou za jeho plné poznání aktem lásky, ale vést k němu, být významným a nezbytným krokem k němu. (19:36 - 37)
- Fromm zdůrazňuje, že láska je síla, která se odvíjí z centra existence, z jádra osobnosti člověka, přičemž lidské jádro je identické, společné všem. (19:50)

Podle některých autorů zabývajících se problematikou centra osobnosti já a jeho modelováním, je toto jádro tvořeno neexcitovanou energií – kvantovým vakuem. (68:183) Tato myšlenka je navozena úvahou, že mozek je kvantovým systémem. Její ověření však není při současných možnostech a přístupech v oblasti výzkumu mozku možné, není pozorovatelné. (34:312) Lze ale postřehnout, že takový model, podle něhož je hluboké já ukotveno v kosmu jako celku (68:248), koresponduje s pracemi i z jiných vědních oborů. (6:231 - 233) Myšlenka nejen odpovídá Frommově úvaze, ale také tzv. třetímu rozměru globality systémového pojetí světa – propojenosti vnitřního a vnějšího světa. (48:18 - 37) Je také paralelou se starobylou představou boha v nás – bůh v této představě je ovšem spojen se svojí nedokazatelností cestou myšlení. (19:77, 80) Uvedený celostní obraz také ladí s historickým a dodnes hojně užívaným náboženským a uměleckým spojením: bůh je láska, láska je bůh. Podstatnou však je především skutečnost – pravděpodobnost – premisa, že všichni lidé obsahují tentýž střed. (68:252) Z představy plyne, že plná schopnost k lásce je pak možností pro všechny. Že tato plná schopnost k lásce je dosažitelná schopností vlastní přeměny člověka seberozvojem, je již známo v teorii i praxi. (60:16) Je tedy tím více opodstatněna i víra v lidství – v lidstvo.

Uvedené hraniční skutečnosti směřují k úvaze, že potvrzení Frommova pojetí významu lásky touto cestou je pohybem v kruhu – uvězněním v paradoxu, o kterém už byly zmínky v předchozím textu. Fromm sám ve své době upozorňoval, že jednostranné, byť vědecké přístupy jsou jen obranou proti vlastní nevědomosti, že k většímu porozumění můžeme dospět pouze modifikací současných představ. (14:100) Přestože tedy existuje tento zásadní paradox a přestože dnes nedokážeme exaktně ověřit co je to láska, její zkušenost – empirická cesta nám zůstává přístupná.

3.2 EMPIRICKÁ CESTA

Poznatky uvedené v předcházející podkapitole jsou inspirací, kudy je možno z paradoxního kruhu postoupit dále a pokračovat v přiblížení pojetí významu lásky schůdným směrem. Je jím empirická cesta, na které lze propojit

vědní poznatky s vlastními zkušenostmi. Je možné si tak uvědomit souvislosti a více sami sobě porozumět.

- Empirický důkaz založený právě na zkušenosti je v případě lásky umožněn díky emocím, jejichž role byla v předešlé době vypjatého racionalismu nedocněna. I přes důraz, který stále klademe na pojem racionální rozhodování, dnes již víme, že mohutným prvkem, který naše rozhodování ovlivňuje, jsou právě emoce. Jsou elementární, nejpodstatnější proporcí našeho vědomí, lidské vědomí se bez nich hroutí. (49:73) Jestliže jsou emoce z nějakého důvodu omezeny, pokud nefungují v normě, svět sice rozpoznáváme, ale nic nám neříká, je cizí, odosobněný, je nám lhostejný, zíráme na něj beze strachu i bez radosti. (49:18)
- V psychice, která vznikla a vyvíjela se jako regulátor chování, vykonávají emoce významnou funkci. Registrují jevy a události a hodnotí je z hlediska vztahu k naší osobní existenci. Prvkem regulujícím naše chování je tzv. emoční zištnost. (49:47) Ta znamená, že emoce se stávají pro naše vědomí cílem – vyhledáváme kladné, vyhýbáme se záporným a směřujeme tím k nejlepší emoční bilanci. (49:51,72) A tak bez náležitého přísunu kladných emocí vážne naše vědomí v nepřetržité zlobě, strachu, úzkosti, závisti a nenávisti. (49:173)

Pokud si tedy nyní připomeneme informace z předcházejících podkapitol, lépe porozumíme, že na počátku svého ontogenetického vývoje je sice člověk zranitelnou a závislou bytostí, ale díky emocím dokáže vyhledávat lásku, orientuje se směrem k láskyplným podmínkám. Směrem, který mu umožňuje další růst a vývoj – dítě chce být milováno. Pokud této jeho potřebě okolní podmínky plně nedostačují, dítě se jim v touze po lásce přizpůsobí, ale za cenu poškození rozvoje sebelásky, citu k sobě. (56:25 - 40) Deformuje se tak vznikající pocit jeho vlastní lidské hodnoty, součásti emočního centra – těžiště osobnosti, který se buduje dosud křehkým rozvíjejícím se já. Situaci si lze představit jako vychýlení tohoto těžiště z rovnovážné polohy, což je

proto počátkem vývoje jednostrannosti a možné životní nerovnováhy. (41:109)

- Emoce jsou spojnicí sebeodevzdání a sebezáchovy jako základních životních protipólů. Riemann ukazuje, že pokud láska není mířena k nám, stojí pud sebezáchovy proti ní. Tehdy je tento pud přímo protipólem lásky, neboť tu hodnotí jednostranně. Nedokážeme-li totiž něco dobře rozpoznat a vyhodnotit, neporozumíme-li jevu, raději zasouváme takovou událost do záporného zpracování. (49:12) Obdobnou polarizaci lze pozorovat po celý život, neboť sebezáchova a sebeodevzdání jsou pravděpodobně nejhlubší lidská hnutí. Vzájemně se doplňují a podmiňují, navíc teprve jejich spojení nás činí životaschopnými. (53:13) Láska projevená jako emoce je tedy největším paradoxem života.
- Emoce jsou také základním činitelem učení, utváří podstatu motivace a jsou v úzkém spojení s aktivací organismu. Přitom ale platí, že emoce jsou reakcí na individuálně významný podnět. Reagujeme tak pouze na to, co pro nás má individuální význam, a naopak, co nemá pro subjekt význam, nevyvolá u něj žádné emoce. (45:177 - 178)
- Emoce nejsou pouze abstraktním pojmem, mají podobu biochemických látek, které produkuje mozek a na které posléze odpovídá tělo. Je tak umožněna interakce našeho myslícího mozku (neokortexu) a emočního mozku (limbického systému). Limbický systém je primárně zodpovědný za ovládání našich emocí a pudů, reaguje rychle a silně. Mozková kůra funguje jako tlumič těchto reakcí, umožňuje pociťovat naše pocity, analyzovat a regulovat je. Interakcí mezi těmito systémy je dán rozvoj tzv. emoční inteligence EQ, která je důležitá pro emoční a sociální dovednosti. Pojem EQ byl poprvé použit v r. 1990 a to pro popis tzv. „úspěšných vlastností“: vcítění, vyjadřování a chápání pocitů, ovládání nálady, nezávislosti, přizpůsobivosti, oblíbenosti, schopnosti řešení mezilidských problémů, vytrvalosti, přátelskosti, laskavosti, úcty. EQ dynamicky doplňuje inteligenční schopnosti a je mnohem méně geneticky zatížena. Může být vědomě

zvyšována, což vyžaduje čas, odvalu a zájem přehodnocovat některé nevyhovující zaběhlé způsoby a reakce. (61:14 - 23)

- Díky emocím je nám dána možnost život nejen přežít, ale i prožít a užít – radovat se. To není nic nemorálního, hedonistického, ale naopak vedoucího k harmonii. A ta v sobě zahrnuje souhrn systémů jednatelce – společnost (žít a druhým pomáhat žít), kde emoce slouží k adaptaci jednatelce ve společnosti a k regulaci společnosti jako celku. (49:70)
- Největší zvláštností emocí je ale jejich primární a neodmyslitelná charakteristika, která v úvahách o energii a informaci nemá obdoby: emoce existují jedině a pouze, pokud jsou prožívány. (49:77)

Lze vidět, že věda, která svůj rozmach postavila na Descartově důrazu „já myslím – tedy jsem“, sama později objevila potřebu jiného zdůraznění: „já cítím – tedy jsem“. Poznání, že emoce jsou zásadní podmínkou funkčnosti psychiky, že dotace kladných emočních podnětů podmiňují zdravý život a rozpoznání mechanismu fungování emocí, jeho využití a ještě další objevy obrátily pozornost výzkumu k prožívání. Tento fakt nás na okamžik vrací k předcházejícím informacím, kde v historickém exkurzu můžeme sledovat paralelu: významnost prožitku pro rozvoj lásky. Lze konstatovat, že v souvislostech vědních objevů je prožívání jednou z klíčových kategorií psychologie.

- Prožívání společně s chováním jsou základními psychickými fenomény. Tvoří funkční jednotu, představují dvě formy psychiky, kde chování je podřízeno prožívání, je jeho nástrojem. (66:33 - 35)
- Význam prožívání ještě zvýraznil v devadesátých letech Csikzentmihalyi teorií „flow“ – souladu, plynutí, plnosti bytí, optimálního prožívání. Podnětem k jejímu zrodu byl výzkum zaměřený k otázkám štěstí a smyslu života, kde výsledný poznatek potvrzoval, že „flow“ je důležitější než bohatství nebo sláva a lze jej dosáhnout i bez těchto historicky obdivovaných atributů života. (7:363) Zda jsme šťastní, záleží totiž na naší vnitřní harmonii.

Abychom ji sami dosáhli a udrželi, musíme se naučit ovládnout vlastní vědomí. (7:20)

- V této teorii je možno spatřit podrobnosti ponoření se do prožitku, jak je obdobně popisuje také teorie lásky. Tyto podrobnosti teorie „flow“ rozvádí, přičemž pro ni je předmětem milování cokoli. Ukazuje, jak se člověk při tomto prožitku už necítí oddělen od kolního světa, a také způsob, jak při něm dochází k přerůstání hranice individuality, k rozvoji osobnosti. (7:68, 280, 297 - 313)
- Optimální prožívání je stavem při uspořádaném, harmonizovaném vědomí. Ten vyplyne jako nezamýšlený vedlejší efekt oddanosti cestě, která přesahuje člověka. Harmonizace vědomí pro optimální prožívání je tedy umožněna podřízením vědomí svobodně vybraným cílům. Tyto svobodné cíle představují pro jedince shodu jeho myšlenek, citů a skutků, jsou jeho sebevyjádřením. Jinak řečeno: snaha dosáhnout kongruentní cíle uspořádává vědomí. (7:16) Zásadní podmínkou k získání „flow“ je však určitý stupeň zralosti osobnosti charakterizovaný dosažením vnitřní svobody k výběru takových cílů. Obecné vývojové předpoklady pro tuto zralost jsou na konci adolescence. Zde dosažená tzv. morální autonomie je ale také cestou k vymanění se ze systému společenské kontroly.
- Vnitřní svoboda, nezávislost na podmínkách sociálního prostředí je podporována skutečností, že vnější události pro nás existují jen potud, pokud si je uvědomujeme, pokud jim věnujeme pozornost. (7:47, 55) Všechno utrpení i potěšení se tak odehrává jenom v našem vědomí a existuje pouze v něm. (7:35) Jen na nás záleží, co si vpustíme do vědomí, na co zaměřujeme pozornost. (7:55)
- Kapacita našeho vědomí je omezená, pozornost tak můžeme věnovat pouze části reality. (7:49 - 51) Tu naše mysl navíc filtruje a interpretuje. (7:20) Vědomí je tedy subjektivně zakoušenou realitou. Nebo-li to, co prožíváme, je z našeho hlediska skutečnou realitou a člověk ji proto může kontrolovat, ovlivňovat, transformovat. Kontrolu nad obsahem svého vědomí lze získat

cestou kontroly svého prožívání a tím lze tedy také určovat kvalitu svého života. (7:35)

- Zkušenost stavu plynutí však není dobrá v absolutním smyslu slova a také, jako vše, může být zneužitelná. Je třeba rozlišovat její užitečné a škodlivé formy a těm druhým vymezit hranice. Naučit se, jak se radovat z každodenního života a přitom jiným neubírat šance radovat se z téhož. (7:106 - 7)

Navážeme-li tyto poznatky na již dříve uvedené informace o kulturách jako obranných ale i omezujících strukturách, je možno pozorovat, jak se lze osvobodit od nátlaku, hrozeb i lichotek takového vnějšího světa. Tento vývojový krok je spojen s poznáním a ovládnutím úzkostí a strachů. Příjemné splnutí s děním si pak člověk může navodit sám. Sám může ovlivnit svůj stav psychické entropie, osvobodit se tak od vnitřního chaosu a harmonizovat své vědomí.

Zaměříme-li se na poznatky teorie „flow“ z hlediska ztracené lidské harmonie, pak harmonizace znamená plné soustředění na to, co sami chceme a děláme. Tehdy vědomí splývá s činností, mizí pocit oddělenosti od okolního světa, což činí každodenní život radostnější a zlepšuje jeho kvalitu. Přispívá ale také k rozvoji lidské bytosti – k růstu komplexnosti, ucelenosti cestou diferenciaci a integraci. (7:67) Je to chvíle, kdy se chováme svobodně a jsme více soustředěni na právě prožívané, na činnost samu než na myšlení, které nás odvádí ke vzdálenějším cílům. Paradoxně jsou tyto okamžiky prostorem, v němž se učíme být něčím víc než předtím. (7:68) Optimální prožívání je tedy aktivitou, o kterou se sami přičiňujeme a která nás poté zdokonaluje. Zatímco nejdříve jsme se zabývali láskou jako projevenou emocií, nyní ji sledujeme v pojetí psychické energie. O tom, co pro její optimální výsledek dělat, jak naložit s psychickou energií, rozhoduje naše já.

Problém lidského já, který je nyní namísto otevřít, se jeví jako velice komplikovaný, je nazírán různými úhly pohledů. Lze v nich najít i předpoklad jakési substance, která tvoří jádro osobnosti a nahrazuje překonaný historicky užívaný pojem duše. (29:396) Psychologie se od svého vzniku v podobě moderní vědy fenoménem duše vlastně nezabývala, i když je od počátku zanesen do jejího

názvu. Znovu aktuální problém je tak součástí složitosti problematiky já, kterou diplomová práce velmi zužuje pro své potřeby takto:

- Já je tím nejdůležitějším prvkem našeho vědomí, symbolicky reprezentuje všechny ostatní obsahy vědomí, jejich vzájemné vztahy a také strukturu cílů. Ve vědomí převládá kruhová kauzalita: psychická energie je řízena naším já a to je formováno výsledkem jejího působení. (7:57 - 58)
- Individuální já, tzn. to, jak sami sebe vnímáme, tvoří složka kognitivní, emoční a volní. Mezi nimi je emoční složka – sebecit (sebehodnocení) jakýmsi centrem osobnosti, autoregulačním mechanismem, který do značné míry determinuje chování člověka a ovlivňuje jeho osobnostní rozvoj. (29:396 - 397)
- Pro autoregulaci platí základní princip duševního dění – udržování a restaurování vnitřní psychické rovnováhy – psychického ekvilibria. Přitom nejvýznačnějším kritériem ekvilibria je hodnota já. Tou rozumíme téměř obecnou tendenci člověka po pozitivním hodnocení sebe sama i hodnocení osobami pro něj významnými. (45:256 - 257) Ekvilibrium tak odráží stav jedince i sociálních podmínek. (45:84)
- Člověk je tedy psychicky závislý na vnitřních i vnějších podmínkách. Dokud jedinec nedosáhne stádia vnitřní svobody – morální autonomie, podléhá jeho sebehodnocení vnějším vztahovým normám. Poté se vztahuje k vlastní autoritě a řídí se s ohledem na vnitřní normy. (28:10, 13)
- Klíčovým aspektem je tedy základ sebehodnocení – touha po udržování pozitivní hodnoty sama sebe a její zvyšování i obrana proti snížení. Je to hlavní aspekt celé psychologie osobnosti, problém lidského já. (45:258)

Na tomto místě je nutno připomenout Frommovu jasnou podmínku: „Má-li člověk umět milovat, musí si sám sebe navýsost cenit.“ (19:125 - 126) Osvobodit se od hodnoty, kterou mu přisoudila společnost – hodnoty zboží, součástky ekonomického stroje, kde ztratil svou individualitu. Platí v něm, že co je dobré

pro stroj, musí být dobré i pro člověka. (19:22, 105, 125) Uvědomění si vlastní lidské ceny – hodnoty je počátkem osvobození, hluboké přeměny, která je cestou ke změně hierarchie hodnot. Je spojena s poznáním zákonitostí lidské psychiky, zejména dynamiky nevědomých procesů. Dosažení vnitřní svobody člověka je tak zásadní podmínkou dalšího vývoje, ontogeneze i fylogeneze. Také zde se ukazuje, že tyto vývojové procesy jsou analogické.

V ontogenezi spadá získání vnitřní svobody do uzavírání procesu konfrontace autonomie a autority. Vrcholí tím osamostatňování mladého člověka, který si buduje vlastní morální pravidla a učí se nést za ně v reálném životě odpovědnost. Je to období, kdy člověk získává identitu, s níž se začleňuje do společnosti a může vykročit za svými cíli. (28:10, 13), (7:298 - 299)

Již víme, že vnitřní svoboda, která je nezbytná pro určení a dosažení vlastních cílů, je spjata se způsobem sebehodnocení, což je ale jen jedna část emoční složky individuálního já. Další složky odkrývá Kohoutek, když si také všímá dosahování cílů a dodává, že cesta k nim je vedle sebehodnocení závislá ještě na sebeúctě a na sebedůvěře. Uvádí, že bez určité minimální úrovně pocitu vlastní hodnoty nemůžeme žít. Na ní je založena sebeúcta, která se podílí na hodnocení vlastních možností a cílů. Teprve však adekvátní sebedůvěra zajistí sladění úrovně těchto aspirací s příslušným výkonem. Sebedůvěra, která se v prvotní formě tvoří v raném stadiu vývoje člověka, formuje základ pro jeho autonomii, iniciativu, píli, přátelskost, velkorysost, integritu a identitu se sebou samým. Sebedůvěra tak představuje jakousi hlubinu bezpečnosti. Je odrazem láskyplné a bezpečné lidské náruče, kde se člověk nacházel jako bezbranný tvor a odkud si pak do dalšího života odnesl základ jistoty. (29:398 - 399) Dospěli jsme k jádru.

Vrátíme-li se k pohledu z úhlu Frommovy teorie lásky, připomeneme si, že člověk schopností uvědomovat si svoji odlišnost ztratil původní předlidskou harmonii, že tím nejistotu má sám v sobě a že tato vyplývá z jeho evolučního stupně vývoje jako druhu, z podmínek lidské existence. Matějček k tomuto přirozenému faktu vzniku nejistoty přidává moudrost vývoje: Je daní za dar rozumu, přivádí nás procítěním k lidskému společenství. (43:101 - 102) Základ skutečné a pevné jistoty tedy může člověk najít opět tam, kde ji ztratil, pouze v sobě, jako svůj střed. Vděčí za ni láskyplným podmínkám v raném dětství nebo k ní dospěl překonáváním získaných osobnostních deficitů, rozvíjením vlastní

zdravé sebelásky, vlastním seberozvojem. Paralelou tomuto objevu jsou představy, v nichž dosažení středu znamená nalezení onoho vyhlášeného a hledaného „pevného“ – rovnovážného bodu (tedy těžiště), z něhož lze symbolicky tzv. „pohnout vesmírem“. Vnitřní jistota a možnosti z ní plynoucí se nacházejí právě v hlubině bezpečnosti – lásce. Cesta k ní je spojením, sebeodevzdáním.

Můžeme si vybavit obraz bezpečné náruče, kde se jistota rodí, a poznat, že splývá s harmonií, klidem. Můžeme tuto představu pak srovnat s dříve uvedenými představami východní filosofie o konečné realitě. Obraz zrození, počátku samostatného života by se měl opakovat také při jeho uzavírání, neboť v obou případech je sebeodevzdáním lásce. Takovému obrazu však nedáváme šanci, pokud k němu přistupujeme negativně, se strachem nebo se mu bráníme. V okamžiku, který nazýváme smrtí, naše empirická cesta končí. Víme ale, že tento bod je součástí přirozených procesů. Jen lidské poznání do nich neproniklo natolik, abychom se jim dokázali uvolněně odevzdat, splynout s klidem. Pro okamžik neznáma je nám dána racionální víra a možnost vždy říkat (Franklovo) životu ano. (12:47 - 49)

Láska nás učí svému umění po celý život, je nám stálým průvodcem. Člověk tak může postupně rozvinout svůj rozum, který jej zpočátku příliš svazoval a odděloval, učit se jednotě a harmonii, plně prožívat život. Na jeho konci ale stále „vidí myšlením“ jen paradox. Můžeme si tak opět připomenout východní filosofii, podle níž svět myšlení zůstává v zajetí paradoxu, celost světa lze pouze prožít.

3.3 ŠIRŠÍ SOUVISLOSTI

Fenomén já umožňuje člověku vědomí odlišnosti, rozdílu já proti ne-já. Podle Fromma jde ve vývoji schopnosti milovat – ve vývoji lidskosti člověka o to, vyvinout své já jako centrum své vztáženosti ke světu. (15:85) Člověk dosáhne plné dospělosti teprve tehdy, když se vymaní jak z individuálního, tak ze skupinového narcismu. (15:68 - 108) Jde tedy o to, zda a kdy člověk nahradí narcismus (soustředění na vlastní osobu a s tím iluzorní izolovanost, soběstačnost) vztážeností ke světu. (15:101) Je tím podmíněn vývoj člověka v úplnou lidskou

bytosť, pretože ve stadiu narcismu má pro člověka vnější skutečnost jen úzký význam, pouze z hlediska uspokojení jeho vnitřní skutečnosti. Vnější pro něj „existuje“ jen, vyhovuje-li vnitřním potřebám. (15:107)

Takové stádium však patří do přirozeného vývoje v dětství. Pro malé dítě okolní svět dosud neexistuje, dítě není schopno rozeznávat mezi já a ne-já, jediná skutečnost je ono samo. Zatímco však pro dítě se skutečný svět ještě nevynořil, pro narcismus svět skutečným být přestal. (15:68 - 100) Röhre narcismus dobře přirovnává k vnitřnímu žaláři, kam byl člověk vržen citovými poraněními v dětství, kde je však v dospělosti sám sobě žalárníkem. Udává dvě formy narcismu, tzv. mužský a ženský, s opačnými projevy – nadřazeností a submitivitou. Narcismus označuje sebelásku, což ale znamená nedostatek zdravé sebelásky – ukazuje na nedostatek lásky v dětství, zejména raném. V dospělosti se pak tyto dávné citové deficity projevují obranami. Člověk nemůže opravdu důvěřovat, nemůže se skutečně otevřít lásce. (56:25 - 40) Pro mužský narcismus je svět, který se jeví nepřátelsky, proto podmaňován, což ale vede k sebezpečování – tedy k nedostatku objektivitě a tím ke ztrátě rozumového úsudku. (15:107)

Fromm také upozornil na fenomén sociálního narcismu jako zdroje násilí a války. Má obdobnou dynamiku jako narcismus individuální, obdobnou omezenost. I zde existuje analogie vývojového řešení. (15:88 - 100)

Dosáhne-li člověk plné dospělosti, vztažeností ke světu nepřátelé zmizí. (15:102) K tomu však je předmětem jeho lásky jeho vlastní já stejně jako jiní lidé. (19:62) Staneme-li se plně lidští, dojde k vyrovnání: já = ty, jsme si rovni, já jsem jako ostatní a přesto jsme individualitami. Dojde ke snížení vnitřního napětí vyrovnáním psychického ekvilibria. Vnímáme klid, stejnost i odlišnost jako jednotu. Vzniká svobodně vytvořený vzájemný vztah bratrské lásky – péče, úcty, odpovědnosti.

Už víme, že uvedené vyrovnání je přijetím stejné hodnoty všech lidských bytostí. Satirová uvádí, že jeho důsledkem je mír – osobní, mezosobní i mezinárodní. Upozorňuje ale také na opak, totiž že neschopnost vnímat a přijímat stejnou lidskou hodnotu je největší překážkou míru. (60:16) K jeho vytvoření, ke zrodu a udržení bratrské lásky je proto také nezbytné určité penzum znalostí, k porozumění světu i sobě. A to především k rozplynutí iluzí o lidské

dokonalosti, k odpuštění, ale i k objevování dalších lidských možností, k zacílení života.

K dosažení plné dospělosti tedy musí člověk objevit pokoru, zbavit se dětinských snů a závislostí, láskou – otevřeností překonat strach. Teprve potom se stane objektivním a může plně využívat svého rozumu. (19:114) Zažehnutí tohoto nového trendu lidského rozvoje je spojeno ještě se znalostí jiného druhu než myšlenkového – s poznatkem z prožitku identity, jednoty, jednosti s ostatními a se světem jako celkem, s celostním poznáním tajemství světa a člověka. Jeho předešlé napětí v centru osobnosti se vyrovnalo, je nahrazeno klidem. Jeho plná schopnost milovat je novým stavem napětí. (19:122) Je schopností růst vyvíjením tvůrčí orientace vůči sobě samému i světu. Je to tvůrčí síla mezi dvojím zakotvením – vnitřním a vnějším, jádrem a cílem, přičemž obojí je v nitru člověka. Je ale očím neviditelné, neboť je v obou případech vírou. Láska je vždy spojena s vírou – s důvěrou v sebe samého i ve svět. Tedy s jistým a pevným racionálním přesvědčením o spolehlivosti základního zaměření – o podstatě, o jádru, o lásce. (19:115 - 117) Je proto očím viditelná pouze zprostředkovaně, představuje však v nitru člověka spolehlivý kompas jeho života.

Fromm poukazuje, že všechny revoluce se zakládají na myšlence lidské rovnosti. (15:104) Domyšleno, je rovnost rovnocenností, rovnou cenou, rovnou hodnotou. Svoboda i rovnost mají tedy svůj psychický rozměr a jejich dnes běžné pojetí jako právních kategorií sociální reality je pro ně předpokladem, ale nemůže je zabezpečit. Proto pouze izolovaná opatření k nápravě, v oblasti ať už právní, etické, ekologické, ekonomické atd., jakkoliv propracovaná, zabezpečená a řízená, sama o sobě nevyřeší dnešní problémy trvale. Jedná se totiž pouze o subsystémy, které nemohou plnit své funkce a dosahovat svých cílů, jestliže nerespektují cíl nadřazeného systému. Svět a lidé v něm obstojí pouze jako celek a podstata takového řešení je uvnitř člověka. Už není skryta, je objevena, poznána. Láska je zralou odpovědí na základní otázky lidského bytí, na problém lidské existence. (19:17, 24 - 25, 126)

K této vysvětlující úvaze je ještě vhodné připojit Frommovo pojetí dobra a zla: Zlo je lidské, je to potenciál regrese a ztráta lidskosti, je uvnitř každého z nás. Čím více jsme si toho vědomi, tím méně jsme schopni soudit druhé. (15:176 - 177) Člověk tedy není ani zlý ani dobrý, je takový jakým se rozhodne být. A tato vnitřní volba je otevřena převážně všem, neboť jen malá část lidí je

postižena tak silnou determinací života, že k této volbě nemá přístup. (15:133 - 177) Převážně jde tedy o to, možnost volby si uvědomit. Žádná vědomost však člověku ani lidstvu nepomůže, stane-li se lhostejným, jestliže ztratí schopnost dojmout se. (15:177)

V uvedeném celku přiblížení Frommova pojetí významu lásky lze pozorovat, že psychologické výzkumy objevují jakýsi nový vesmír, který je skrytý v nitru člověka. (62:8) S postupujícím poznáním, s vývojem doby i vědy tak člověk poznává sebe sama, uvědomuje si své iluze, lidská omezení, nachází pokoru, poznává své jádro – kým může být, zakouší klid a odpuštění, objevuje své výsostné možnosti a získává sílu k jejich uskutečnění. Uvědomuje si podstatnou souvislost: čím větší je poznání, tím větší je láska.

Vzniká síla já, která je tvůrčí silou. “Flow“ ji popisuje jako schopnost člověka proměnit neutrální či destruktivní jevy v okolním prostředí v něco pozitivního, což je obecně vlastnost tzv. disipatických struktur. (7:297) Taková úvaha nás přivádí k jiným pohledům – k „chladným světům“ chemie, fyziky a matematiky, v nichž se zkoumá okraj chaosu jako vhodné prostředí pro rovnováhu a fungování biologických systémů. (68:182) Nebude zde rozvíjena, připomíná nám však princip společné podstaty. Vrátime-li se k psychologii a uvedené schopnosti přetváření, transformace, pak v případě člověka vzniká tzv. autotelická osobnost. (7:307 - 313) Přestože tato její tvůrčí činnost mění sociální realitu vystavěnou a určenou dosavadními pravidly společnosti, teorie ukazuje, že vznikající změny jsou vítány, protože veškerá společenská kontrola je dosud v zásadě vystavěna na pudu sebezáchovy člověka, na hrozbách či příslibech, aby tak činila člověka dostatečně předvídatelným. (7:31 - 35) Podobně na tuto skutečnost poukázala i Satirová, z jejichž výzkumů a pokusů vzešel tzv. „Model růstu“. Dokladovala, že různé způsoby našeho vnímání světa náležejí do jednoho ze dvou modelů. Modelu růstu, kdy člověk je roven člověku a vzájemně si nebrání, naopak se podporují v růstu. Hlavním cílem tohoto modelu je kongruence a vysoká sebeúcta člověka. Druhou možností je hierarchický model, který popírá princip rovnosti a lidi dělí na lepší a horší. Žijí tak spíše podle očekávání ostatních a postupně ztrácí identitu. Satirová ukázala, že většina vztahů západní kultury byla a je založena na této dominanci a submisivitě. (60:14 - 24) Hlubší historický pohled odhaluje, že vznik hierarchického modelu je spojen s počátkem

patriarchální sociální struktury a ta je provázána s aspekty otcovské, tj. podmíněné lásky.

Teorie lásky, teorie „flow“ i teorie růstu jsou mj. výpovědi o tom, že sociální realita má sloužit člověku, ne naopak. V dnešní době nárůstu informací, relativizace hodnot a odklonu od velkých idejí a ideologií je značný důraz kladen na člověka jako jednotlivce. K onomu převrácení spojenému s převratem hodnot se tak stává významnou cestou postupného dozrávání jednotlivců jako analogie biologické diverzity, která je na naší planetě důležitou složkou udržování dynamické přírodní rovnováhy. Na těchto individuálních cestách zůstává důležitým faktorem čas, který je potřebný k vývoji. Významným problémem je při něm coping, který právě odráží úroveň vlastní hodnoty. Sebezáchovné způsoby vyrovnávání se s nároky života je třeba změnit na kongruenci. (60:35 - 62) Přirozený vývoj i vědomá rozhodnutí a reflexe jejich důsledků určí, zda a kdy dojde k identickému propojení osobního základního životního zaměření s jádrem osobnosti. Propojení cíle a jádra, tedy smyslu života se základní přirozeností člověka, které obojí je součástí centra osobnosti já. Epizodická optimální prožívání se tím propojí v neustálý prožitek plynutí. (7:321) Tento soulad posléze splyne s vesmírným plynutím. (7:351) Smysl nemůže být dán, ale musí být nalezen. (13:80)

V.Smékal uvádí, že na stavu našeho já a jeho orientaci bude záviset i stav nastávajícího světa. (62:61) V rámci popularizace vědních poznatků také informuje o ambicích psychologie v blízké budoucnosti, kdy tato věda očekává, že přispěje ke snížení výskytu kriminality, duševních chorob, ale také ke zkvalitnění vzdělání a sociální pohody lidí. (62:8 - 10)

Specifikem současné vědy obecně je ale její určení politickými rozhodnutími a komerčním využitím. (63:16) Oblast, do které nás uvádí tato myšlenka, by mohla být naplněna názvy mnoha projektů, rovněž ale nebude rozváděna. Lze si však všimnout, že realizace takových projektů právě dobře ukazuje složitost procesu popisovaného vývojového kroku nalézání identity a budování partnerství. Z hlediska psychologie lze v těchto projektech pozorovat časté používání psychologických poznatků, zejména v oblasti řízení a propagaci. I sama teorie „flow“ našla široké praktické uplatnění.

Dnes již vidíme kolem sebe nárůst prožívání a to zvláště u mladé generace, která vyrůstala v nových svobodnějších společenských podmínkách. Je zřejmé, že

ústup autoritativních systémů, který předznamenala teorie lásky, je podporován současným světovým humanismem. Řízené procesy jsou příspěvkem přirozeného vývoje dozrávání lidstva. Vypovídají o jeho uvědomění, že poznaným životním principům bychom neměli odporovat, ale být s nimi pokud možno v souladu. (43:63 - 71)

„Milovat je osobní zážitek, který může každý mít jen sám a ze sebe.“ (19:103) Toto základní východisko je třeba nyní, v závěru podkapitoly věnované významu lásky připomenout. Ve svém předcházejícím textu práce ukázala, že pojetí významu lásky je individuální záležitostí podmíněnou stupněm vývoje jednotlivce a také stupněm vývoje společnosti – hodnotami, které preferují, cíli, ke kterým směřují a pravidly i prostředky, které pro to volí. Svoji pozornost jednatelce i společnost věnují tomu (tzv. „vidí“ jen to), co je pro ně významné a užívají pro pojmenování takových jevů různé pojmy. V jakékoliv společnosti tak mohou jednotlivci přikládat lásce jiný význam, než je všeobecný trend. Nachází ho v oblastech, kterým většina lidí svoji pozornost nevěnuje, kam jiní tzv. „nedohlédnou“, protože neměli určitou životní zkušenost nebo na ni neodpověděli způsobem, který spoutává strach, přispívá k osobnostnímu růstu, rozvíjí jejich schopnost milovat.

Nejde proto o to, vést o lásce spory (a ty jsou dosud soudobým kulturám vlastní), neboť láska je prožitkem spojení, harmonizací života. Z téhož důvodu není cílem této diplomové práce jednoznačně určovat co je to láska svojí podstatou nebo dokazovat platnost uvedené teorie lásky. Práce se zabývá pouze významem lásky. Je individuálně přístupnou cestou propojující myšlení a prožitek. Jeho různá pojetí jsou v praxi touto diplomovou prací chápána jako obohacení mířící k celkovému pohledu. Tím je základní význam lásky dle Frommovy teorie dokumentující celistvost. Postižení celistvosti nelze dosáhnout analýzou jednotlivých částí, je více než jejich syntézou.

4 POSLUCHAČI VYSOKÝCH ŠKOL JAKO OBJEKT VÝZKUMU

Z předcházejícího textu vyplývá ontogenetická a fylogenetická důležitost úspěšného zvládnutí vývojového období dospívání – hledání a nalézání identity a směřování k partnerství. Od tohoto faktu a pojmu identita se pro přípravu praktické části odvíjí tři důležité pojmy: charakter, sebehodnocení a tvořivost. Z hlediska teorie lásky lze odvodit, proč tyto tři pojmy představují tři hlavní faktory pro výběr vhodného objektu výzkumu. Je to z následujících důvodů.

Charakter: Vývoj lásky a vývoj člověka spolu úzce souvisí. Láska je výpovědí o stupni jeho vývoje. Láska je spjata s jeho charakterem, čímž rozumíme, že stupeň charakterového vývoje jednotlivce odpovídá jeho schopnosti k lásce jako aktu dávání, schopnosti milovat. Tzv. produktivní charakter člověka je spojen se zralou láskou. Takový člověk překonal svou omezenost – vlastní i skupinový narcismus a dospěl k důvěře v sebe i svět. Ze stádia sebestřednosti a izolovanosti se tak vyvinul směrem k sebeotevření a integritě. Pokud k takovému vývojovému kroku nedošlo, v té míře, v jaké se jedinci nové kvality nedostává, je omezena jeho schopnost milovat, je omezena strachem. (19:31 - 32), (53:91 - 102)

Sebehodnocení: Klíčovým aspektem uvedeného vývojového kroku k produktivnímu charakteru je způsob sebehodnocení. Osvobození se od hodnoty, kterou člověku přisoudila společnost prostřednictvím rodičů a autorit, je věcí dosažení vnitřní svobody. Odehrává se tedy v nitru člověka, přirozeně v procesu hledání vlastní identity. V případě zdařilého vývoje člověk dosáhne stádia morální autonomie, kdy jeho sebehodnocení nepodléhá vnějším vztahovým normám, ale vztahuje se k vlastní autoritě a řídí se s ohledem na vnitřní normy. Víme už, že obecně je sebehodnocení klíčovým aspektem celé problematiky já, celé psychologie osobnosti. V širších souvislostech podle teorie lásky lze říci, že nalezení vlastní lidské hodnoty – jádra, je hranicí, základní odpovědí na původní výzvu celé psychologie – poznej sama sebe. Nalezení zdroje lásky jako hodnoty a pocitu v centru osobnosti člověka je meritem řešení jeho existenciálního problému.

Tvořivost: láska je spojena s tvořivostí. Láska je přímo základem tvůrčí síly a ta člověku umožňuje překonávat strach a plně harmonizovat život. Tvůrčí síla totiž vytváří základ racionální víře, tedy objektivnímu zacílení jeho aktivit a následnému splnutí s řádem světa.

4.1 VÝBĚR VHODNÉHO OBJEKTU VÝZKUMU

Diplomová práce je svým rozsahem omezena a soustřeďuje se proto pouze na jeden typ výzkumného objektu, tj. na probandy jednoho vývojového období. Tři výše uvedené faktory jsou následně podrobněji rozvedeny z hlediska psychologie osobnosti a využity pak k nalezení vhodného objektu výzkumu.

Charakter je (podobně jako láska a také mnohé další kategorie současného měnícího se světa) sémantickým problémem. Kohoutek uvádí, že v psychologii má širší význam než v běžné řeči, kde se spojuje s kladnými morálními vlastnostmi. Psychologické pojetí vychází z původního významu – výrazný znak, pečeť, podle nichž lze něco rozeznat. Jeho ekvivalentem je pojem povaha. Charakter tak představuje jádro osobnosti a soubor individuálních zvláštností, které jsou pro člověka příznačné a vtiskují ráz celému jeho chování, jeho vztahům (k sobě, společnosti, práci atd.). Je to tendence vykonat za určitých podmínek určitý čin. V činnosti se projevuje i utváří. Do značné míry jde o kvalitu získanou učením v širším smyslu (působením výchovy, rodiny, školy, společnosti i sebevýchovy). Charakter je tedy především zaměřenost osobnosti v cílech a způsobech jejich dosahování. Tato zaměřenost vychází z upevněné soustavy motivů a hodnot a úzce souvisí se světovým názorem. (29:74).

Podstatou charakteru je svědomí – internalizované morální řízení individuálního chování. (29:74) Podle Freudova strukturálního modelu osobnosti zajišťuje funkci svědomí tzv. superego (nadjá), které se zakládá v dětství zvnitřněním zákazů a příkazů společnosti, tedy autorit, především rodičů. (66:11) Proto pokud člověk nedozraje do stádia morální autonomie, provází ho vlivy působící v dětství po celý život v podobě, která je srovnatelná s rolí soudce nebo cenzora.

Jak již bylo uvedeno, je klíčem k dozrávání charakteru způsob sebehodnocení. Také sebehodnocení v sobě nese vlivy dětství. Tehdy se začíná

utvářet a má proto v sobě otisky tehdy získaných emočních deficitů. Kohoutek uvádí, že velká část lidí má sebevědomí snadno narušitelné (nestabilní) a deformované (tzn., že se nekryje se skutečnou hodnotou). Deformace je dvojího typu – sebezpřecenění a sebezpodcenění. Obojí se často projevuje narušenou sociální přizpůsobivostí, což má dalekosáhlý společenský dopad. (29:77) Normální sebevědomí, zdravé a přiměřené, kdy člověk zná své klady a zápory, je nejlepším předpokladem pro rozvoj skutečných schopností. Je nutné pro vznik harmonické a integrované osobnosti, sociálního kompetentního chování. (29:80)

Zdravé sebehodnocení je tak předpokladem kvalitní seberealizace a nese v sobě i rys extenzivity – identifikace s rodinou, přáteli, lidstvem, přírodou. (29:80 - 81) Zajišťuje externí sebeaktualizaci (interní je pouze rozvinutí vlastní osobnosti), při níž člověk při svém rozvoji přesahuje svou osobnost a kreativizuje své prostředí. Takový tvořivý člověk – HOMO CREANS je považován za člověka budoucnosti. (29:91) Tvořivost přitom představuje jednu z nejdůležitějších oblastí duševní činnosti člověka, potenciál, který patrně rozhodně o budoucnosti lidstva. Tvořivost je chápána široce, jako kreativizace celého životního stylu. Zajišťuje vyrovnání se se situacemi, pro které nemáme v měnícím se světě hotové programy činnosti nebo zkušenosti. (29:311 - 312) Masovost by tak měla být překonána (podle Tofflera) novou individuálností. (29:123)

Shrnutí uvedených informací podporuje zaměření pozornosti při výběru výzkumného objektu k dozrávání charakteru, pro který je klíčem způsob sebehodnocení a nástrojem cílený rozvoj tvořivosti. Faktory – charakter, sebehodnocení a tvořivost vyplývají z pohledu psychologie osobnosti i teorie lásky jako významné a jsou tak propojující z hlediska vývoje člověka a vývoje lásky. Hledanou vývojovou fází je pak nalézání identity – práh dospělosti. S využitím dnes klasické periodizace ontogeneze se jedná o přechod mládí (adolescence) a mladší dospělosti. Jako vhodný objekt výzkumu byli proto zvoleni posluchači vysokých škol. Úloha nalézání identity je u nich zdvojnásobena (tlak ontogeneze i fylogeneze) a role poznávání je zaměřením života zvláště.

4.2 CHARAKTERISTIKA POSLUCHAČŮ VYSOKÝCH ŠKOL

V užité psychologii Kohoutek uvádí, že studenti vysokých škol žijí svoji ontogenezi ve dvou etapách – adolescenci a rané dospělosti. K této obecně známé skutečnosti však zdůrazňuje, že v obou jmenovaných etapách je člověk již schopen se zabývat sebepoznáním a sebevýchovou vlastní autoregulace a to na značně vysoké úrovni, cílevědomě a plánovitě. (29:406)

Adolescence a raná dospělost navazuje na období řízené výchovy, s níž proto sebevýchova v mnoha ohledech úzce souvisí a doplňuje ji. (29:387) Studenti už proto přestávají být pouhým objektem výchovného působení, jsou v něm i subjektivním činitelem.

Obě vývojové etapy Kohoutek podrobně popisuje. Období adolescence (mládež) navazuje na pubertu a dle klasické periodizace vývoje představuje období od patnácti do dvaceti let. Při optimálním průběhu vývoje se v této fázi upevňuje vše nově získané. Dochází k vyvážení tělesných proporcí, mizí pohybová disharmonie, s rostoucí svalovou silou roste i schopnost pracovní zátěže a podávání vrcholových výkonů. Adolescent dosahuje postupně vyššího stupně uvědomění sebe sama, svého vztahu k sociálnímu okolí a v obou těchto směrech obnovuje realistický vztah. Pokračuje osamostatňování od rodičovské autority a naopak přimykání k vrstevníkům. Teprve časem mladý člověk poznává, že se nejedná o svobodu, ale pouze o jinou závislost, často se silným tlakem skupiny. Soulad soužití v rodině i ve škole není ještě vždy optimální, ale stejně jako u tělesných výrazových projevů i v psychických projevech směřuje vývoj k harmonizaci. Rozvoj inteligence, který dosáhnul vrcholu v pubertě, se vyrovnává harmonizací vztahu myšlení a afektivity. Myšlení je stále ještě kritické, avšak více samostatnější, objektivnější. Někdy vlivem nedostatku zkušeností v něm přetrvávají prvky radikalizmu. Myšlení a vůle postupně nabývají na významu při kontrole afektů, nálad, pudů a citů. Stabilizuje se sebedůvěra a sebevědomí. Jejich kvalita je závislá na sebeobrazu, kde významnou roli hraje tělesný vzhled a jeho celková atraktivita.

Vysokoškolák, jako každý mladý člověk, si v této době vybírá osobní vzory, navazuje intimní osobní vztahy, získává zkušenosti v sexuálním životě,

vybírání povolání, teoreticky se na ně připravuje, ale začíná se také prakticky orientovat v prvních, zatím dočasných pracovních rolích. Neobyčejně významné je v tomto období přátelství, které představuje trvalejší výběrový vztah. Pěstuje se v něm schopnost porozumět sobě i druhému. S dovršením psychosexuálního zrání dochází k postupné harmonizaci sexuality a erotiky, které začínají tvořit zážitkovou jednotu. Při tvorbě ideálů partnera nejdříve převažují vnější znaky, později nabývají na významu znaky charakterové a osobnostní. Mezi hlavní znaky heterosexuální lásky patří v adolescenci svobodná volba partnera podle vlastního ideálu, společný pozitivní partnerský vývoj při trvalosti a stálosti citu, jednota přijímání a dávání, existence pohlavních tužeb a jejich uspokojování. Úspěšnost vztahu k druhému pohlaví mocně ovlivňuje celkovou sebedůvěru a sebeúctu adolescentů. Z charakterových vlastností má celkový pozitivní ráz rozvoj vůle a dotvoření soustavy hodnot, které pak programově vedou k optimalizaci výkonu. K pravděpodobnosti úspěchu v životě přispívá i výrazný zájem o autoregulaci a sebevýchovu. Ty však do značné míry ovlivňuje úroveň autonomie sebeúcty. S jejím rozvojem se zmenšuje závislost na hodnocení druhými i závislost na jednotlivých vlastních úspěších či neúspěších. Naopak roste vztaženost k prostředí naplněným upřímností a opravdovostí. Při normálním vývoji tedy adolescence nově integruje všechny stránky osobnosti a stabilizuje je na vyšší úrovni. To umožňuje plynulý přechod do dospělosti. (29:106 - 108)

Pro období rané dospělosti je podle Kohoutka charakteristické, že dospělý člověk již nejen zodpovídá sám za sebe, sobě i ostatním za své jednání, ale stává se také subjektem produktivní činnosti, může a musí plně tvořit i uskutečňovat vlastní životní program, styl a smysl a potýkat se i s případnými obtížemi. Období první dospělosti trvá asi od dvaceti do třiceti let. Vrcholí v něm tělesná výkonnost a biologicky je vhodnou dobou k definitivnímu vyhledání životního partnera a založení rodiny. I když sociálně profesní pozice není plně ustálená, je práce hlavní činností tohoto období. Člověk přitom usiluje o nezávislost na prostředí a o autonomii své osobnosti. Pokud je v tomto období dosaženo stádia vyspělé a zralé osobnosti, pak „...se vyznačuje tím, že je schopna autonomní, samostatné volby mezi různými hodnotami, že má vlastní systém cílů a hodnot, kterým řídí své chování, a že není vláčena situací ani neuvědomovanými motivy, sugescemi okolí atp. Je rovněž schopna sebevýchovy.“ (29:390)

Obecně vzato jsou jednotlivá vývojová období vhodná pro různé druhy učení. Rozvoj osobnosti je podporován systematickým vzděláváním, sebevzděláváním i narůstajícími vlastními životními zkušenostmi. Mezi základní potřeby a hodnoty vysokoškoláků patří potřeba sebepoznání a sebeutváření. Kohoutek dokladuje, že Erikson tento velký zájem vysvětluje potřebou nalezení totožnosti, identity. Informace, které jsou často v tomto období v množství překračující optimum, nejsou proto hlavním cílem snažení člověka, ale zdrojem, kompasem pro vlastní tvůrčí myšlení, konání a sebepřekračování. (29:390 - 393)

Uvedené poznatky se mj. dotýkají znalostního aspektu zralé lásky a jsou proto z pohledu teorie lásky povzbudivé. Můžeme říci, že vysokoškolák je samostatně myslícím a jednajícím jedincem, je zodpovědný a zralý k založení rodiny. Pro cílené sebeutváření přínosný studentský život má však v tomto ohledu i opačný projev. Protože posluchači vysokých škol mají prodlouženou přípravu na budoucí povolání, přiklánějí se k všeobecnému trendu časového posunu k zakládání rodiny. Prodlužují tím i období dotváření obrazu sebe sama i částečné sociální závislosti na rodičích.

Obecně ke zrání osobnostních kvalit současných mladých lidí uvádí Smékal výsledky některých průzkumů. Ukazuje se v nich fenomén fyzické a pohlavní akcelerace spojený se zpomaleným osobnostním zráním k odpovědné dospělosti, přesun od zakotvení v kvalitativních hodnotách smyslu života k postmoderním hodnotám relativismu, pluralismu životních stylů. Projevuje se silící pragmatický vztah k životu, důraz na práva a svobody, menší respekt k povinnostem. Smékal ale dodává, že mladí lidé jsou takoví, jací jsou nebo nejsou jejich rodiče, učitelé, vzory – jaká je společnost. (62:46 - 51) Proto doporučuje případné rizikové chování paušálně neodsuzovat, ale zkoumat příčiny a „...především obnovovat ve společnosti smysl pro pozitivní hodnoty a touhu se s nimi identifikovat.“ (62:46)

Obdobně také Fromm a Riemann upozornili, že ve vývojovém období hledání identity jsou výrazně zapotřebí zdravé vzory. Chybí-li, je nutné dojít k identitě se sebou samým, se svou skutečnou podstatou, se svými možnostmi a mezemi. (53:90 - 100)

5 PRŮZKUM POJETÍ VÝZNAMU LÁSKY U POSLUCHAČŮ VYSOKÝCH ŠKOL

Cílem diplomové práce je posílení citlivého vnímání lásky jako významného průvodce životem i jako výjimečné vědecké kategorie. Zacilení vychází z předpokladu, že v současnosti je význam lásky zastřen, a proto uvědomění si důležitosti lásky může přispět k postupné harmonizaci života v rovině osobní i společenské.

Počátek pojetí lásky jako vědecké kategorie je spjat s překonáním jejího původně iracionálního pojetí. Přesto je láska jako pojem stále sémanticky neujasněna a také celá její problematika se jeví nesnadno uchopitelná. Fenomén lásky zůstává totiž ne zcela postižitelný, přezkoumatelný a předpověditelný – stejně jako život, se kterým je láska neodmyslitelně spojena a který vždy individuálně podmiňuje její podobu. Tyto těžkosti jsou ve své podstatě hraniční, neboť souvisí s novým gnozeologickým pohledem na svět, s novým vědeckým paradigmatem. Jeho přijetí znamená opuštění starého mechanistického obrazu světa a způsobu myšlení spojeného s vypjatou racionalitou. Nové přístupy se však mohou zdát kulturním šokem, jehož překonání vyžaduje dostatek času a citlivý postup racionálně emoční cestou. Jsou to totiž právě emoce, které jsou v novém globálním myšlení doceněny jako jeho mohutný a vlivný proud.

Také láska je vnímána jako emoce. Je přirozeným jevem, který je v běžném životě lidem znám a má proto pro ně určitý osobní význam i bez toho, aby byl předem podložen vědním základem. Úvodní motto i obsah diplomové práce dokladuje, že poznání, znalost problematiky lásky však citlivost jejího vnímání posiluje a zvyšuje tak seberozvojové možnosti, sebeotevření lásce – světu a životu, možnosti harmonizace.

Průzkum pojetí významu lásky je vždy pro objekt výzkumu citlivou, intimní záležitostí. Jeho vhodné provedení může být příležitostí vnímání důležitosti lásky posílit a to v rovině běžného i vědeckého života. Proto je citlivost provedení průzkumu jeho hlavní zásadou.

5.1 CÍL, METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA A POSTUPY

Cílem empirické části diplomové práce je zjistit pojetí významu lásky u posluchačů vysokých škol. K tomu je navrženo provést několik samostatných šetření u posluchačů ženského i mužského pohlaví a to ve školách humanitního, přírodovědného i technického zaměření, presenční formy studia.

Základním výzkumným problémem je zjištění rozdílu pojetí významu lásky u posluchačů vysokých škol ve srovnání s pojetím soudobých vědních úvah. Tento stěžejní problém je ještě rozveden podrobněji a zjišťuje, jaké jsou v tomto pojetí rozdíly z hlediska pohlaví.

Hlavní hypotéza je formulována takto: Význam lásky je v současné době zastřen.

Výzkum lze označit dle menšího rozsahu za průzkum, dle podmínek za laboratorní, dle teorie za konfirmační, dle strategie za mapující. Sledovaná proměnná (význam lásky) je kvantitativní spojitá, tedy není kategoriální. (8:23, 33 - 35, 69)

Metodologická východiska vycházejí ze současného možného širokého repertoáru, přičemž jejich výběr, jak již bylo zdůvodněno, byl podřízen zásadě citlivosti provedení průzkumu. Naplnění požadavku citlivosti bylo pro výzkumný objekt po dobu výzkumu navrženo a zajištěno takto:

- respektováním přirozených podmínek (využití studijních skupin při výuce)
- posílením důvěry prostředí (zachování anonymity, upřímnost, otevřenost, opravdovost)
- podporou tvůrčího sebevyjádření (otevřené otázky dotazníku)
- respektováním individuálního přístupu k sebevyjádření (dobrovolnost účasti, způsob vyhodnocení).

Z výše uvedených důvodů (především dodržení citlivosti a neomezování tvořivosti) byl vybrán **kvantitativně kvalitativní typ výzkumu**, při kterém bylo využito odborných zkušeností publikovaných dle Hendla. Jako výchozí materiál byly navrženy výsledky **dotazování** – odpovědi probandů. Pro sběr dat byl vytvořen dotazník s **otevřenými otázkami**. (21:186) Při tvorbě dotazníku nebylo

na základní problematiku pohlíženo skrze předem definované kategorie (kategorizace byla použita jen v některých pomocných otázkách). Formulace otázek (včetně užití tázacího způsobu 1.os. sg.) byla pro probandy cílena k sebevyjádření (názorů i zkušeností). Řazení otázek sledovalo vyvolání prvního pozitivního povzbuzujícího dojmu, neboť otevřelo předem neohlášené téma týkající se oblasti, kterou mladí lidé intenzivně žijí. S předpokladem, že na první kladný dojem bezprostředně navazují asociace, byly v úvodu řazeny hlavní problémové otázky, aby v nich bylo dosaženo maxima kongruentních odpovědí. Další otázky sloužily k prohloubení odpovědí v určitém směru, k podrobnějším informacím o dotazovaných, k dokreslení kontextu.

Na tomto základě byla pilotním průzkumem ověřena adekvátnost dotazníku, byla provedena jeho revize a došlo k drobné úpravě formulací některých otázek. Dotazník byl pak aplikován u zkoumané skupiny.

Vzniknul tím výchozí materiál jednak kvantitativních, ale především kvalitativních dat postrádajících jednotnou strukturu. V rámci **přípravy dat** tvořených pestrou škálou subjektivních významových struktur problematiky lásky bylo započato s **tvorbou kategoriálního systému**, ad hoc z empirického materiálu pro potřeby probíhajícího výzkumu. (21:211) Bylo použito tzv. Straussova modelu konceptu a jeho indikátorů s postupnou krystalizací obecnější kategorie. (21:211) Data z dotazníků byla v prvním plánu zpracovávána v horizontální úrovni (otázka vždy v posloupnosti jednotlivých dotazníků). Vertikální úroveň (dotazník vždy v posloupnosti jednotlivých otázek) byla využita hermeneuticky jako pomocná. Vzniklý kategoriální systém sloužil k redukci dat a byl využit také k návrhu zobrazování dat. Z prostředků umožňujících grafické znázornění informací byly použity kognitivní (mentální) mapy, sloupcové grafy a tabulky. (21:214 - 16) **Zpracování** bylo provedeno **rámčovou analýzou** se sumarizací a syntézou dat. (21:217 - 221) Prolínalo s mentálním mapováním a vyústilo do **závěrečného zobrazení pojetí významu lásky** (mentální mapa), která je součástí textu. Další pomocná zobrazení provedeného zpracování průzkumu jsou uvedena v příloze.

Požadavky kvalitativních standardů výzkumu při zvolených metodách průzkumu lze shrnout takto:

- Objektivita použité dotazníkové metody je obecně problémová ze strany vyšetřovaného i administrátora. Možnost oboustranného zkreslení je ještě zvětšena využitím otevřených otázek. Eliminaci osobních chyb tedy nelze vyloučit.
- Standardizace, která obecně zajišťuje objektivitu, má úroveň dosaženou použitím jednotného dotazníku, jednotnou administrací i vyhodnocením.
- Normalizace jako obecně významná součást standardizace je v daném případě neexistence příslušné normy zajištěna pouze částečně, a to základním významem lásky dle použité Frommovy teorie lásky.
- Reliabilita je v psychologickém měření obecně problémová. Konkrétně sledovaná proměnná se mění v čase a s objektem.
- Validita posuzovaná jako empirická (kriteriální) a vztažena ke konkrétnímu užití dotazníku má úroveň vysokou a to pro hodnocení významu lásky z hlediska znalostního, hodnotového a také pro odhad budoucího vývoje (ohrožení a možností).

Výše uvedené shrnutí k výzkumným požadavkům nutno ještě vztáhnout ke všeobecně probíhajícím změnám, kterými prochází i samotná věda. Podle Hendla v současnosti převažuje pojetí, že věda nemá metodologicky jednotný charakter. Rozlišení toho co ještě je a už není věda se utváří uvnitř jednotlivých společností vědců. (21:31) Proto i když některé kvalitativní standardy nejsou v případě zvolených výzkumných metod dosaženy a zajištěny, lze tuto situaci hodnotit i pozitivně s připomenutím, že průzkum byl věnován pojetí významu lásky, tedy jeho rozličnostem, individuálním úhlům pohledu, která lze interpretovat jako obohacení celkového obrazu. Z tohoto důvodu byla při závěrečném hodnocení využita SWOT analýza. Ta rozšiřuje omezující jednoznačný „černobílý“ přístup ke světu a vybízí k přemýšlení, diskuzi a sdílení cílů.

5.2 VÝBĚROVÝ SOUBOR A PRŮBĚH PRŮZKUMU

Důvody pro výběr objektu výzkumu (posluchačů vysokých škol) vychází z komplexní úvahy a byly již v práci blíže rozpracovány.

Výběrový soubor pro předběžný výzkum byl tvořen 10 posluchači. Byl získán mezi posluchači prvního semestru magisterského modulu studia oboru sociální pedagogika na IMS Brno. Vytvořen byl náhodným výběrem studentů s vyloučením jakéhokoli kritéria mimo pohlaví, kde bylo zastoupení 1:1. Dotazníky byly vyplňovány anonymně a individuálně ve volném čase dotazovaných.

Výběrový soubor řádného výzkumu byl tvořen 100 posluchači, přičemž zastoupení pohlaví bylo 1:1. Obsáhlost souboru odpovídá obecným nárokům diplomové práce a jeho velikost a struktura je zvolena záměrně. Umožňuje totiž početní a procentuelní jednoduchost a čitelnost zpracování dat. Výběrový soubor byl získán mezi studenty 2. až 7. semestru VUT v Brně (technického zaměření) a MU Brno (přírodovědného a humanitního zaměření). Posluchači byli požádáni o spolupráci a dotazník vyplňovali individuálně, ale ve studijních skupinách v rámci části vyučování. Z důvodu rozličného počtu členů a nerovnoměrného zastoupení pohlaví ve studijních skupinách probíhala spolupráce při průzkumu na základě souhlasu vedení příslušných kateder. A to potud, dokud nebylo dosaženo alespoň minimálního součtu 50 probandů žen i součtu 50 probandů mužů. Výběrový soubor byl pak vytvořen náhodným výběrem z vyplněných dotazníků, které byly ale předem pečlivě administrovány (datum, místo, studijní skupina).

Časový harmonogram dotazování byl navržen pro březen a duben 2009. Postihnul tak období studijního roku mimo zkouškové období, tj. s minimálním školním stresem, naopak s maximem osobních protektivních faktorů spojených s příjemným jarním ročním obdobím.

Průběh průzkumu byl přizpůsoben zásadě citlivosti provedení. Výběr studijních skupin vyplynul z kladného vyjádření oslovených odborných kateder VŠ k žádosti o spolupráci. Byl tím dán předpoklad vytvoření příznivého partnerského a co možná nejvíce jednotného klimatu i postupu při vlastním dotazování. Posluchači byli vždy požádáni o spolupráci při vyplňování dotazníku,

byli informováni o dobrovolnosti své účasti, o anonymitě údajů i účelu průzkumu. Poté jim byl krátce přiblížen studijní obor sociální pedagogika, nebylo jim však sděleno téma, k němuž se otázky dotazníku vztahovaly. Naopak ale byli vyzváni k otevřenosti, přímosti, opravdovosti svých odpovědí bez případných obav ze společenských předsudků, podléhání veřejnému mínění – k odpovědím za sebe a ze sebe. Pro průběh dotazování byl vždy vyčleněn časový úsek 45 minut, přičemž v průměru byl čas potřebný pro vyplnění 20 až 30 minut, byl tedy vyloučen případný časový stres.

Průzkumu se v období 26. 3. – 21. 4. 2009 zúčastnilo celkem 141 studentů, z toho 50 mužů a 91 žen. Dotazování proběhlo postupně v 8 studijních (různě strukturovaných a početně zastoupených) skupinách. Protože celkově mezi probandy převažovaly ženy, byla ženská část výběrového souboru nakonec vytvořena náhodným výběrem ze všech získaných dotazníků žen. Dotazníky mužů byly použity v získaném počtu. Vyhodnocení dotazníků výběrového souboru proběhlo v období od října do prosince 2009.

6 VYHODNOCENÍ

Hendl uvádí, že hodnocení je základním prvkem při sociálních aktivitách a je v životě natolik přirozenou každodenní součástí, že si tuto okolnost příliš neuvědomujeme. Ve vědě dnes význam hodnocení – evaluace roste, protože doba změn přináší nutné řízené zásahy a intervence do dosavadního systému fungování společnosti a s nimi také potřebu je vyhodnocovat. (21:289 - 92) Přestože provedený průzkum nebyl evaluačním, diplomová práce obsahuje nad rámec základního výzkumu akční prvek. Je dán cílem zaměřeným k posílení citlivého vnímání lásky. Hodnocení v běžně chápaném rozsahu je proto v této kapitole rozšířeno závěrečnou podkapitolou, která zahrnuje určitou formu diskuze s predikcí a může tak podpořit zajištění uvedeného praktického cíle práce.

6.1 VYHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ PRŮZKUMU

Citlivě použitá metoda dotazování zajistila průzkumu bohatý materiál. Z jeho obsahu po zpracování celkově vyplývá, že pro studenty je fenomén lásky velmi důležitý, věnují mu ve svém životě výraznou pozornost a jsou ochotni se k němu otevřeně vyjadřovat.

Lásku studenti považovali téměř jednoznačně (v 93%) za základní životní hodnotu, což zdůvodňovali různým často barvitým přirovnáním. Např. je jako voda nebo vzduch, nelze bez ní žít, vše se od ní odvíjí, je základem života a soužití, život bez ní nefunguje, je bez náplně a smyslu, je prázdný a nebaví. Hodnocení žen a mužů se lišilo minimálně. Ženy zařadily lásku mezi základní hodnoty v 100%, muži v 86% dotazovaných. V případě zařazení lásky do vedlejších hodnot považovalo zbývající minimum (6% z mužů) za důležitější např. důvěru, toleranci, zdraví, a lásku pokládali jen za součást sblížení. 8% z mužů otázku nerozhodlo.

Tato důležitost lásky pro život byla podrobněji rozebrána v odpovědích na otázku směřovanou k významu lásky. Jeho pojetí bylo sice pestré, ale ukazuje nejčastěji na tři základní významové roviny. Láska je významná pro obohacení života a pomoc, podporu v něm (44%), z důvodu smysluplnosti žití (24%) a jako předpoklad vývoje člověka, jeho kultivace (19%). Zbývajících 9% probandů

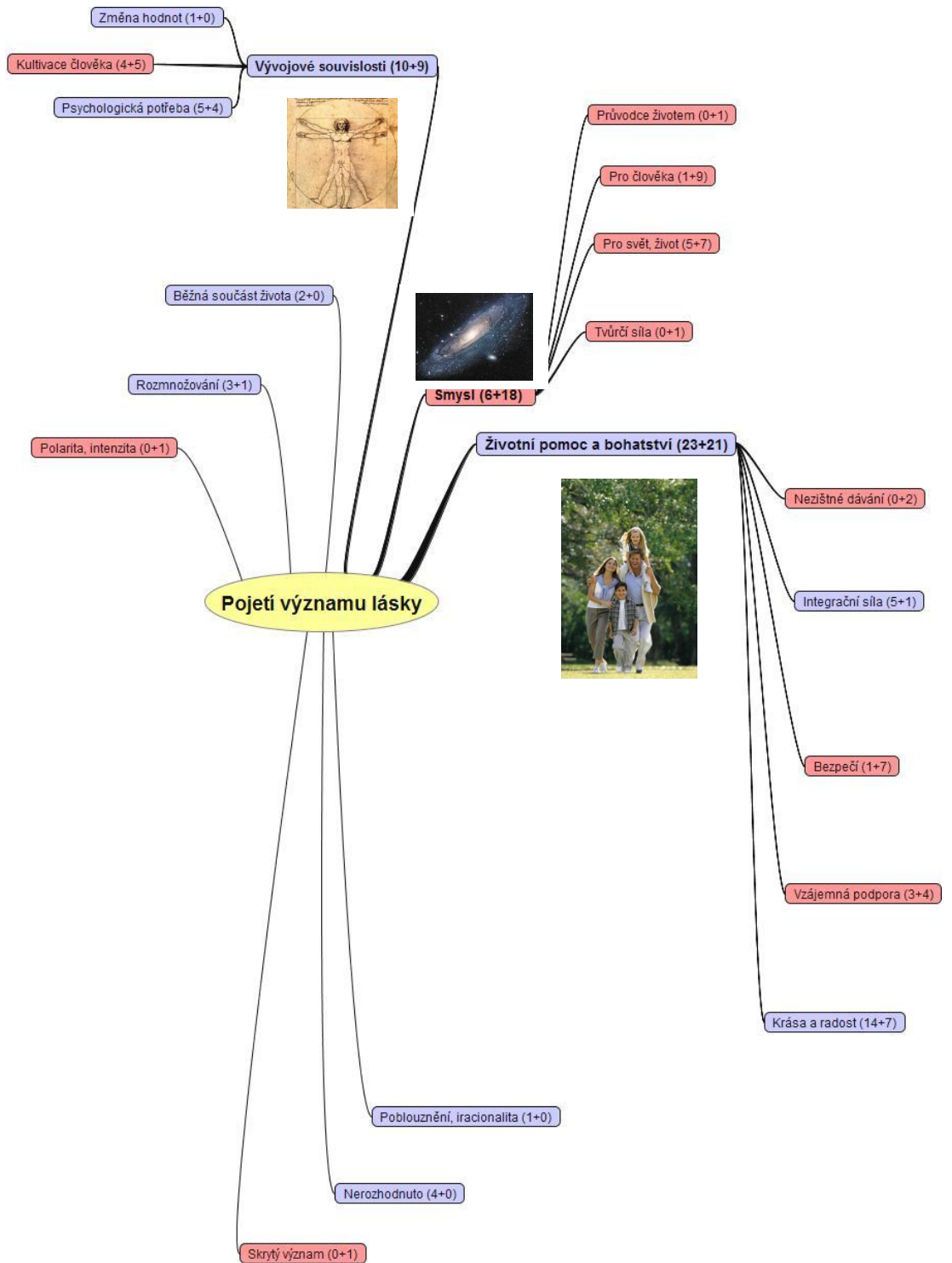
zastávalo převážně jednotlivá specifická pojetí, kategorii vytvořil (4%) biologický – rozmnožovací význam. 4% dotazovaných otázku nezodpovědělo. Při srovnání ženského a mužského přístupu nejsou rozdíly příliš markantní, pohybují se max. do 12%. U žen přitom mírně převažuje pojetí významu lásky jako smyslu a pomoci – bezpečí v životě. U mužů pak převažuje pojetí významu pro životní krásu a radost.

Lásku studenti charakterizovali převážně jako vztah (65%) nebo jako cit (24%), méně jako prožívání (5%). V 74% potvrdili, že si uvědomují existující vývoj v pojetí významu lásky a spojili ho s vývojem společnosti, kultury. Studenti se v 44% domnívali, že v obecném vnímání je význam lásky dnes menší než dříve (převážili muži), 30% jich usoudilo, že je větší (v tomto případě převažovaly ženy). Osobní prožitek lásky uvedlo 95% dotazovaných a jako vhodnou strategii k jeho dosažení považovalo 43% kombinaci náhody a vlastní snahy (převažovali muži). Spíše náhodu ve strategii uznalo 34% (převažovaly ženy), spíše vlastní přičinění doporučilo 20% (opět převažovaly ženy). S pojmem i jevem pravé (zralé, skutečné) lásky se setkala pouze asi třičtvrtina studentů (převažovaly ženy). Přibližně polovina probandů se domnívala, že je pojem pravé lásky také předmětem vědy. Charakteristika pravé lásky vyzněla u studentů velmi pestře, přičemž se opakovaně vyskytovaly vyjádření jako dlouhodobost, bez hranic, snášet dobré i zlé, jedenkrát za život, harmonie, tolerance, opravdovost, vztah matka a dítě. Vlastní prožitek tohoto jevu uvedla asi polovina studentů (56% a převážily ženy). Obdobný počet (58%) se domníval, že se jedná o vzácný jev, který je v okolí zaujal především krásou, opravdovostí, přirozeností, jednoduchostí a stálostí. Jeho existence byla podle studentů ovlivněna především povahou člověka i podmínkami prostředí, mezi další determinující faktory patřil čas a komunikace.

Způsob vyplnění dotazníku vypovídal o skutečnosti, že čím byly dotazy intimnější a podrobnější, přibývalo nezodpovězených otázek. Z celkového počtu 1500 předložených otázek jich nebylo zodpovězeno 128 (tj. asi 8%), přičemž dvě třetiny z tohoto „mlčení“ náleželo mužům.

Vyhodnocení výsledků průzkumu je blíže zřejmé z grafického zpracování uvedeného v příloze č. 2. Vyznívá příznivě z hlediska hodnoty lásky, neboť je studenty ceněna velmi vysoce. Z hlediska znalostního však u studentů existují v problematice lásky a jejího významu rezervy.

Pojetí významu lásky (závěrečné zobrazení mentální mapy č. 2)

Obrázek č. 1

Vysvětlivky k obrázku č. 1:

- Číselné vyjádření a rozlišení z hlediska pohlaví:
(50+50) ..... (muži + ženy)
Čísla vyjadřují počty a zároveň procento odpovědí.
Součet čísel vyjadřuje celkový počet a zároveň celkové procento odpovědí.
- Barevné rozlišení z hlediska převahy pohlaví:
 ..... převaha žen
 ..... převaha mužů
Převaha pohlaví však není výrazná, je v rozmezí 1-12%.

Pojetí významu lásky (viz. obr. č.1) je téměř z poloviny umístěno v rovině individuální, což koresponduje se zjištěným převažujícím pojetím lásky jako vztahu (to se ostatně objevilo i v dřívějších Frommových výzkumech v souvislosti se vznikem teorie lásky). Příznivě však vyznívá zjištění, že téměř celá polovina probandů vnímá význam lásky širší než jen individuální, spojuje jej s vývojem člověka a smyslupností života. Odhaluje tak společenský a existenciální rozměr významu lásky. Pouze sporadicky byla vnímána a zmíněna láska jako schopnost a také jako tvůrčí síla.

6.2 VYHODNOCENÍ HYPOTÉZY

Hypotéza diplomové práce zní takto: Význam lásky je v současné době zastřen.

K jejímu vyhodnocení je předem účelné uvědomit si sémantickou problematičnost slova význam. Možný pohled na tuto problematičnost přibližuje Csikszentmihalyi, který pojem význam, smysl (z angl. meaning) vysvětluje třemi způsoby:

- konečný cíl, nejvyšší hodnota (časové a příčinné souvislosti události orientovaných konečným účelem)
- mínění, záměr (předpověditelnost konzistence a uspořádanost osobního jednání jako projevení záměru)
- identita výrazu, vztahy mezi událostmi (uspořádanost, vyjasněnost informací). (7:319)

Uvedené způsoby vysvětlení významu (emoční, konativní a kognitivní) představují postup dosahování prožitku „flow“. Pro naše vyhodnocení jsou pouze inspirací. Poukazují však na možnou širší porozumění pojmu význam (objektem výzkumu), kterou zde zužujeme (jako subjekt výzkumu) na kognitivní obraz.

Z vyhodnocení průzkumu při srovnání se základním významem plynoucím z teorie lásky vyplývá, že pojetí významu lásky (tedy identita, kognitivní obraz) je v 44% zastřeno tím, že zůstává v individuální rovině. V 43% je tato rovina překročena a pojetí významu lásky je vyšší. Uvědomování si významu lásky jako lidské schopnosti a základu tvůrčí síly je pouze ojedinělé. **Hypotéza je tak potvrzena pouze částečně.**

6.3 DISKUZE

Pokud dnes stále přisuzujeme váhu pouze kognitivnímu obrazu, je z něj vidět, že předmětná hypotéza práce je potvrzena přibližně z poloviny, což je výzvou, potřebou doplnění znalostí.

Pokud však již doceňujeme důležitost role emocí v racionálním myšlení, lze konstatovat, že pojetí hodnoty lásky (emoční obraz) je v 93% nezastřeno, hodnota je vnímána jako základní. Hypotéza je tak potvrzena v daleko menší míře, tedy spíše nepotvrzena, což je pozitivní zjištění ve prospěch společenské hodnotové atmosféry.

K uvedeným alternativám výsledného pohledu lze přiřadit ještě další. Ta navazuje na zmíněné odlišné způsoby definování pojmu význam. Vidíme, že všechna tři vysvětlení pojmu odráží přesvědčení o nenáhodnosti jevů a událostí. Význam tak vnáší pořádek do obsahu naší mysli tím, že ve významu, smyslu konáme, jsme aktivní. Podle teorie „flow“ takovým sladěním citů, skutků a myšlenek vzniká prožitek plynutí. Vnitřní harmonie pak ústí do růstu vnitřní celistvosti člověka, jeho vnitřní síly a vyrovnanosti. (7:319 - 321) Při tomto úhlu pohledu na vyhodnocení výsledků průzkumu lze zkoumat, zda odhodlání i aktivita studentů při sledování jimi vysoce oceněného emočního obrazu se jeví jako dostatečná, aby prožitky plynutí podnítlý sjednocení jejich života. Uvědomění si vyššího významu lásky (jako kognitivního obrazu) tak může nastat i touto cestou.

Uvedená alternativa ovšem nebyla při přípravě dotazování zvažována. Přispívá však k obohacení této fáze – diskuze, uvažování o podpoře uvedeného praktického nasměrování práce.

Její inspirace vede k úvaze pohlížet na otázku č.1 (charakteristika lásky) jako na kognitivní obraz, na otázku č.3 (hodnota lásky) jako na emoční obraz a na otázku č.2 (význam lásky) jako na konativní obraz významu lásky. Taková úvaha je přípustná z hlediska sémantického, potřebná z hlediska hermeneutického a vítaná z hlediska teorie lásky – vždy je cestou k porozumění. Proto je následně rozpracována.

Tato podkapitola, která završuje hodnotící část a sledování cíle diplomové práce zaměřeného k posílení citlivého významu lásky, je zpracována s využitím SWOT analýzy (viz. obr. č. 2). Její postup rozpracovává, které jsou slabé (S – strenghts) a naopak silné (W – weaknesses) stránky zjištěných skutečností, kde do budoucna leží možnosti (O – opportunities) pro zlepšení současné situace, a které postupy by současný stav pravděpodobně zhoršily, přinesly ohrožení (T – threats) v budoucnosti.

S	W
<ul style="list-style-type: none"> • téměř 100% studentů vnímá hodnotu lásky jako základní životní hodnotu • téměř 50% studentů si uvědomuje význam lásky v rovině vyšší, než individuální • téměř 100% studentů má své vyjádření podloženo vlastním prožitkem a jeho pozitivním hodnocením • více jak 50% studentů má své vyjádření podloženo vlastním, hlubším prožitkem lásky, který charakterizuje jako pravá láska • více než 60% studentů si uvědomuje důležitost uplatnění vlastního zacílení na cestě k prožitkům lásky • přibližně 50% studentů si uvědomuje možnost čerpat znalost o lásce z oblasti vědy. • přibližně 75% studentů vnímá, že pojetí významu lásky je ovlivněno kulturou společnosti 	<ul style="list-style-type: none"> • téměř 50% studentů si uvědomuje význam lásky pouze v individuální rovině • necelá polovina studentů skepticky hodnotí dnešní pojetí významu lásky jako menší než dříve • více než 30% studentů nedoceňuje (nebo si neuvědomuje) vlastní možnosti k rozvíjení prožitku lásky • více než 50% studentů charakterizuje lásku pouze jako vztah, nevnímá ji jako schopnost • lásku jako lidskou schopnost a jako základ tvůrčí síly si uvědomuje pouze malá část studentů – jednotlivci
O	T
<ul style="list-style-type: none"> • zlepšení znalostního základu k uvědomění si společenského významu lásky, lásky jako schopnosti • rozvoj prožívání, které ovlivní rozvoj osobnosti směrem k otevřenosti ke světu • seberozvoj počínající sebepoznáním a cílený k vnímání vlastní lidské hodnoty • nárůst vzorů 	<ul style="list-style-type: none"> • neúspěchy v prožitcích lásky a z toho plynoucí neúspěchy v životě • náhražky prožitku lásky – sociální deviace • podlehnutí konformitě • podlehnutí strachu z odmítnutí

Obrázek č. 2

Z provedeného rozboru celkově vyplývá, že skutečnosti zjištěné průzkumem a rozpracované SWOT analýzou představují naději pro budoucí vývoj. Lze očekávat nárůst vzorů, který ovlivní celkovou situaci pojetí významu lásky a přispěje k celkové harmonizaci vztahů a života. Vzor totiž sehrává ve vývojovém období hledání identity zásadní roli. Platí to i pro zvažované cílené

posílení citlivého vnímání lásky: **uvědomění si významu lásky musí být spojeno s jejím prožitkem.**

V závěru diskuze se tak ozřejmují Frommovy myšlenky: Uvidět význam lásky je věcí víry – racionální víry. (19:126) Proto ho nevidí každý. Taková víra má svůj počátek v jádru naší osobnosti a nyní vyžaduje vytvoření představy, jak má člověk dobře fungovat. Je nadějí na probuzení citlivosti ke špatnému plnění lidské funkce. Především je ale nadějí, že zůstane žít sen o zralém životě a nezhroutí se tak celá naše kulturní tradice. Ta totiž není založena zejména na předávání určitých znalostí, ale na předávání určitého druhu lidských rysů. (19:112)

7 SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÉ ASPEKTY

Sociální pedagogika je vedena étosem pomáhání zaměřeným nejen ku potřebným lidem, ale také na celou populaci. Pomáhání nejčastěji vymezuje jako „pomoc ke svépomoci“ a vytváří k němu vědní základ. Pod ním, v samé podstatě pomáhání, je láska. Je to natolik všeobecně známý fakt, že jej lze zcela samozřejmě přejít. (BP 5) Může se pak ale stát, že se láska ze sociální pedagogiky vytratí jako pojem, vyprchá z jejího étosu jako emocionální angažovanost a zůstane tak pouze strohá analyzující věda, slušnost a práce za peníze. Postupně a zákonitě z jejich aktivit zmizí radost a tvůrčí elán, naruší se mezilidské vztahy, rozšíří se skepse, zpochybní smysl. Pokud ale lásce bude věnována pozornost, může naopak vědomě prorůstat celým sociálně pedagogickým děním, celým proudem pomáhajících profesí.

Fenomén lásky se v minulém století stal vědeckou kategorií, která stále více nabývá na důležitosti. Zásadní význam má především v oblasti psychologické a sociální. Mělo by tedy být samozřejmostí, že láska je výraznou součástí vědních základů sociální pedagogiky, kde může podstatně přispět k dosažení jejích cílů. (32:39)

K problematice cílů Kraus uvádí, že v širokém pojetí sociální pedagogiky, ve kterém se tento obor v současnosti vymezuje a v němž hledá soulad individuálních potřeb a zájmů jednotlivců s možnostmi společnosti, se projevují její dvě základní funkce: preventivní (profylaktická) a terapeutická (kompenzační). Pravděpodobně nejtěžším úkolem, před kterým se v nich sociální pedagogika nachází, je pomoc při hledání identity – vnitřního zakotvení člověka v rychle se měnící době. (36:16 - 17)

Identita se jeví pro jedince jako nutná pro jeho dostatečnou flexibilitu a vhodnou strategii ke zvládnání náročných životních situací, ale také k vytváření nového – zdravého životního stylu. Tedy pro potřeby aktuální, ale i perspektivní. Podrobnosti k uplatnění identity z tohoto dlouhodobého hlediska lze vidět např. v charakteristice podle Žumárové, kde je nezbytná v každém z typických obecných znaků životního stylu:

- kognitivní hodnocení sebe sama a svého postavení ve světě (kde je osobní životní filozofie východiskem života každého člověka)

- způsob prožívání (kde existují odlišnosti v kvalitě i intenzitě prožitků, měly by však být spojeny s kultivací, nikoliv s potlačováním přirozených emocí)
- vztah k práci, odpočinku a pohybu (kde hraje důležitost rytmus střídání napětí a uvolnění, formy regenerace a z nich především kompenzační seberealizace a relaxace)
- zvládání sociální interakce (kde jde zejména o vytvoření a rozvoj vhodné osobní sociální sítě)
- ego úroveň (kde celková osobnostní vybavenost je předpokladem zvládání náročných životních úkolů). (36:60)

Kraus dále ukazuje, že pro zdravý životní styl je typický tvůrčí způsob života s individuální jedinečností. Tvoří protipól k dnes častému konzumnímu stylu, který je (podle D. Riesmana) spjat s tzv. vnějškově řízeným společenským charakterem, méně si jistým sám sebou. K subjektivním faktorům formování životního stylu přistupují ještě společenské faktory, v nichž výraznou roli hrají globální tlaky vedoucí k homogenizaci. Lidé jim čelí také soustředěním na identitu, vlastní nebo skupinovou. (36:62 - 63)

V uvedených informacích lze pozorovat shodu sociálně pedagogických trendů s vývojovými tendencemi odvozenými teorií lásky. Výrazným spojujícím momentem je fakt, že i pro sociální pedagogiku je nalezení identity zásadním krokem k pozitivně vnímané budoucnosti. Představa výhledové hodnotové hierarchie se přitom projevuje právě ve zmíněné tvořivosti, jejímž základem je podle teorie lásky právě láska. Zdravý životní styl souvisí v sociální pedagogice (jako obdobně životní styl produktivního charakteru člověka v teorii lásky) velmi úzce také s oblastí prevence sociálních deviací. Jedná se o tzv. nespecifickou prevenci – celkové formování osobnosti připravené na složitost světa. (36:61, 65)

Kraus dále dokazuje, že ani komplikovanost světa a těžkosti, zmatky, omyly i prohry s ním spojené nemusí ochuzovat život o radost a potěšení, existuje-li v člověku vnitřní jistota. (36:37) Tato úvaha směřuje ještě hlouběji do problematiky identity a opět se shoduje s myšlenkami uvedenými v teorii lásky. Dokladuje navíc opodstatněnost existence psychologizujících tendencí v sociální pedagogice. Objevují se ve všech jejích tématech, především pak

v tématice zásadní, kterou jsou životní a výchovné situace, krizové situace. Životní situace vystupuje v sociální pedagogice jako jakási základní jednotka. Je totiž chápána jako zásadní prvek v celém procesu formování osobnosti a situační problematika je proto sociálně pedagogickým východiskem procesu osobnostního rozvoje. I zde lze postřehnout obdobnou úvahu jako v teorii lásky, podle níž je život proces a způsoby odpovědí na jeho otázky – volba je možností dozrávání člověka. Další relevantní přístupy je možno objevit i v jiných sociálně pedagogických podrobnostech.

Vyvstává tak otázka pátrající naopak po odlišnosti sociálně pedagogického přístupu, který pak ve svém důsledku stěží nachází výše uvedený soulad mezi individuálními a společenskými zájmy. Ústí v neprospěch žádoucího budování partnerství, neboť vyhlášená optika kýžené harmonie se jeví spíše jako střet nebo přímo boj těchto zájmů. Odlišnost přístupu je skryta v identitě. Je skryta doslova a do písmene, protože identita opravdu odlišnost obsahuje. V psychosociálním vývoji člověka je získání identity přirozené v období adolescence, kde je výsledkem příznivého vyřešení končící konfrontace autonomie a autority. Je zásadní podmínkou úspěšného zvládnutí dalšího života – dospělosti i stáří, protože pokud není nalezena nebo dobře vytvořena, vnáší se do dalšího psychosociálního vývoje zmatek a možné tendence k izolaci, stagnaci a zoufalství. Pojímáme ji však často převážně jako uvědomování si sebe sama, své jedinečnosti, své odlišnosti od ostatních. Identita má ale ještě jiné pojetí a to přesně opačné – totožnost. Je tudíž také vyjádřením shody, stejnosti. (20:221) Identita je tedy paradoxem. Vyvážené vnímání odlišnosti a stejnosti se odráží v kvalitě celistvé představy o sobě, je tak předpokladem dalšího vyváženého rozvoje směrem k diferenciaci i integraci osobnosti. Vnímání shody, stejnosti má mj. svůj hluboký aspekt – hodnotu. Již bylo uvedeno, že uznat stejnost – stejnou, rovnou hodnotu všech lidských bytostí je však zřejmě největším problémem osobního vývoje. A nejen to, jako vztahový problém obecně je také největší překážkou mezinárodního míru. Existující odlišnosti jsou podávány většinou jako nevyslovený racionální princip, prostřednictvím kterého mají být přijaty dominantně submisivní silové rozdíly ve vzájemných vztazích. (60:16) Je tím podporován hierarchický model sociálního systému. Lze však již sledovat jeho částečně řízené zplošťování, které lidem umožňuje využití vlastních vnitřních zdrojů, dává jim možnost volby, změny k tvůrčímu růstu.

Sociální pedagogika o problematice rovnosti dosud hovoří pouze v rovině právní, v pojetí norem a zákonů. Vnímat stejnou hodnotu všech lidských bytostí je ale hlubokou psychickou otázkou. Diskuzi k ní nelze vynutit a tím méně nelze ani silou získat trvale kladnou odpověď. Důvody osvětluje teorie lásky: diskuze i odpovědi jsou spojeny se strachem, s existenciální otázkou, otázkou bezpečnosti a jistoty a to v rozměru individuálním, skupinovém i společenském. Řešení je proto podmíněno důvěrou. Otázku lze vyřešit a základ skutečné bezpečnosti a jistoty lze ve všech případech najít pouze v lidském nitru. Přijetím stejné, rovné lidské hodnoty všech se řeší klíčový problém lidského já, neboť tímto problémem je právě lidská hodnota, avšak vlastní, poměřovaná k ostatním. Takové přijetí je vývojovým krokem, který vede k otevřenosti člověka, k jeho spřízněnosti se světem jako celkem. K plné schopnosti milovat.

Ukazuje se, že je proto otázkou situační problematiky – času, kdy bude sociálně pedagogický přístup otevřen „druhé tváři“ identity – rovnosti hodnoty lidí, což je zásadní pro vnímání celosti. Taková otevřenost umožňuje následně pak i nové vnímání světa a vytváří příznivé prostředí pro pozitivní růst potenciálu, který v lidech existuje. Při takové otevřenosti je láska výraznou samozřejmostí sociální pedagogiky. Taková sociální pedagogika našla obecný princip souladu a skutečně pomáhá lidem harmonizovat cíle. Z hlediska současného vědeckého paradigmatu se jí daří dosahovat vlastních daných cílů, neboť respektuje cíl nadřazeného systému. Je jím osobnost, která ze své podstaty s využitím rozumu rozvíjí zralou lásku – tvůrčí osobnost – mnohostranně harmonicky rozvinutá osobnost. Harmonizace osobnosti je právě uměním milovat.

Teorie lásky, která obsahuje popsanou hlubokou hodnotovou změnu, pak nabízí své široké **možnosti využití** také pro sociálně pedagogickou teorii a praxi. Získaná otevřenost rodí atmosféru důvěry i partnerský přístup a ty pak dávají prostor postojům, které obecně vyžaduje každá změna – tj. předjímat pozitivní výsledek. Otevřenost umožňuje ale především opravdově naplňovat pomáhání ve smyslu svépomoci, kdy nastartování změny vyžaduje, aby jednotlivec uviděl a pocítil vlastní zdroje. „Pomoc ke svépomoci“ je v zásadě totiž pomocí k vybudování zdravé důvěry v sebe sama.

ZÁVĚR

Čím větší je poznání, tím větší je láska, nikdy nekončí. Tak by se dalo zkráceně interpretovat motto této práce, která v množství poznatků chtěla na lásku upozornit. Stejná inspirace uvádí i Frommovu knihu Umění milovat, jež už před lety zpopularizovala teorii lásky.

Poznání, které lidstvo po staletí svým kulturním vývojem rozšiřovalo a prohlubovalo, krok za krokem odhalovalo uspořádanost ve zdánlivém chaosu světa. Zvětšovala se tak jistota člověka, zmenšoval se jeho strach z neznámého. Postupně se přitom vystřídaly různé představy o světě. Tyto obrazy světa, paradigmaty, jsou pro život zapotřebí stejně jako mapa – pro orientaci. Střídání představ vždy předcházely nové objevy a provázely mnohé nesnáze. Podobně jako nová mapa i jinak viděný svět totiž zcela mění situaci. Zpochybňuje ale především dosavadní jistotu.

Pokud se nedávno zdálo, že svět se už stal známým, předpověditelným v řádu vytvořeném člověkem, pak je soudobá změna paradigmatu silným otřesem. Vše je v pohybu, mění se. Nová situace však poskytuje díky poznání i nové možnosti. Náleží mezi ně i nové zdroje – lidské. Vědní poznání totiž potvrdilo, že základ skutečné lidské jistoty je v nitru člověka. Může ji tam objevit a posléze využívat každý. Je kompasem k nové mapě. Je nevyčerpatelným zdrojem tvůrčí síly k dosažení nasměrovaného cíle.

Jak rostlo poznání, a měnila se doba, měnil se i člověk sám. Možná tomuto vývoji nevěnoval dostatek pozornosti, ale dnes je zřejmé, že po tisíciletích patriarchální sociální struktury s mužskou dominancí člověk dozrává k partnerství. Netýká se pouze postavení žen a mužů, i když vyrovnání hodnot těchto rolí je zásadní. Je založeno na rovnosti, otevřenosti, vzájemné přínosnosti a jeho platnost je všeobecná. Odvíjí se právě od nového paradigmatu, od vnímání světa jako celku, od poznání propojenosti jeho vzájemných vztahů.

Nicméně přijetí nového paradigmatu není jednoduchou záležitostí. Dokumentuje to i životní příběh velké osobnosti J. A. Komenského: přestože nešetřil peníze ani čas, kupoval a pilně četl knihy o nových Koperníkových objevech, nikdy neopustil geocentrický názor, který stále zastávala jeho církev. (31:182, 212) Současný obraz světa je složitější a méně jasný, než byly předchozí.

Dnes žijeme ale v podmínkách větší svobody i poznání. Člověku je umožněna nová vědomá harmonizace. Čím větší bude jeho láska, tím více bude poznávat, tím přirozenější a radostnější bude jeho život.

RESUMÉ

Stav poznání lidstva se odrazil na soudobé změně vědeckého paradigmatu, které je postupně přijímáno novým – globálním myšlením. Diplomová práce je praktickou ukázkou jeho uplatnění.

V úvodu je práce filosoficky laděna mottem o důležitosti poznání, které člověku umožňuje stále více světu rozumět a tím jej i stále více milovat. Láska, k níž je podle této myšlenky poznání cíleno, se však dnes v množství životních poznatků i podnětů ztrácí, přestože její důležitost v globalizující se společnosti roste. Z této úvahy jsou odvozeny cíl i hypotéza práce a také nosná teorie E. Fromma, která je dále použita jako optika zvolené problematiky. Úvodní myšlenka se vine celou prací, vysvětluje se, a tak přispívá k porozumění či uvědomění si významu lásky.

První kapitola se zabývá rolí lásky v životě člověka a nabízí pro toto poznávání dva kontrastní pohledy. Jejich společným momentem je odhalování uspořádanosti ve zdánlivém chaosu. Nejdříve v exkurzu do historie byla rozpoznána spojitost vývoje člověka s vývojem lásky a poznání. V historii bylo zásadním problémem poznání boha, s čímž souvisí láska k bohu. Láska byla proto důležitá i v rovině společenské. Sehrála zde roli v klíčovém momentu, kdy došlo k rozchodu logického základu myšlení kultur. Východní a západní kultura pak prošla odlišným vývojem. Ten dnes ale vrcholí jejich prolínáním, což odráží také kombinace západní a východní logiky v novém gnozeologickém přístupu ke světu. Kontrastní pohled na roli lásky nabízí současnost západní společnosti. V něm je rozpoznána síla a setrvačnost historických vlivů vývoje. Na západě je láska pod silnou kulturní determinací vnímána zejména v individuální rovině. Drobné lidské štěstí, k němuž přispívá, však ztroskotává na mnohých mylných představách o lásce. Uvedené negativní charakteristiky současného pojetí lásky vyúsťují do kritiky společenských podmínek. Kapitola je ve svém závěru odrazem pro další úvahy, které přesouvají pozornost od vlivu kultury v obraně proti chaosu k možnostem jednotlivce.

Druhá kapitola poukazuje nejdříve na nutnou změnu vědeckého postoje, která byla předpokladem, aby se fenomén lásky vůbec stal vědeckou kategorií. Byla to právě vypjatá racionalita, která v předchozím paradigmatu odsoudila lásku

do iracionální oblasti. Teprve další rozvoj poznání umožnil tento postoj překonat objevením zkresleného obrazu o člověku (pravdivosti jeho myšlenek a neomezenosti poznání). V podkapitolách je postupně odhalena sémantická problematičnost pojmu láska a pro teorii lásky je zvolen jeho obsah. V něm je láska chápána jako lidská schopnost, která osvědčuje zralost člověka. Dává mu možnost vnitřní i vnější harmonizace využitím její tvořivé síly. Dále jsou ukázány kořeny lásky mající spojitost s existenciální potřebou člověka. Tou je překonání evolučně vzniklého pocitu odloučenosti, který dále spouští pocity strachu, úzkosti a následně viny, studu a pochybnosti. Proto je láska základní potřebou člověka. Dále je podán základní výčet druhů lásky a v nich společných i rozdílných aspektů. Jejich významové souvislosti (zejména mateřské a otcovské lásky) jsou pak následně osvětleny, když je nakonec nastíněn ontogenetický i fylogenetický vývoj lásky. Ten ukazuje na analogii obou procesů. Ontogeneze především odhaluje význam dětství a výchovy z hlediska možného vzniku citových deficitů, rezidují strachu a jejich následných důsledků v dospělosti. Fylogeneze v závěru zejména poukazuje na soudobý vývojový krok dozrávání lidstva a tím končící epochu patriarchátu.

Třetí kapitola přibližuje základní význam lásky, jak jej z celostního pohledu formulovala zvolená teorie. Láska je viděna jako odpověď na základní otázku lidského bytí, na problém lidské existence. Nejen z této formulace je zřejmé, že láska se pro vědu v mnoha ohledech jeví jako hraniční. Ukazuje se, že je ještě něčím jiným, než se jeví v běžném životě. Je něčím více. Postupně se tak vynořují paralely s dávnými moudrostmi, kde je láska ztotožňována s bohem. Obdobné paralely jsou vnímány i v oblasti nových výzkumů, např. kvantové fyziky. Z gnozeologického hlediska je tato situace exaktního poznávání lásky paradoxním kruhem. Proto je pro přiblížení uvedeného významu lásky dále použita empirická cesta. Ta provází psychologickými poznatky z oblasti emocí, prožívání a fenoménu já. Ukazuje složitost a komplexnost problematiky, které se teorie lásky dotýká a dokladuje, že pro porozumění uvedeného významu lásky je třeba psychologických znalostí. Kapitola vrcholí částí, která je provázána se širšími souvislostmi mířícími ke světovému míru. Vysvětluje dozrávání člověka jako překonávání jeho individuálního i skupinového narcismu. Racionálně emoční cestou k tomu je vědomí rovné hodnoty všech lidských bytostí, zdravá sebeláska, vnitřní klid, jistota a bezpečí, přičemž všechny tyto aspekty podtrhují význam

lásky. Kapitola objasňuje, že vývoj nyní dospěl do bodu, kdy člověk konečně poznává sám sebe. Poznání mu tak pomáhá překonat strach nejen z vnějšího, ale i z vnitřního světa a je důležitým předpokladem jeho plné otevřenosti, získání důvěry k životu, předpokladem jeho zralé lásky. Toto fylogenetické dozrávání člověka je obdobou ontogenetického nalézání identity a spěje k budování partnerství.

Čtvrtá kapitola využívá výše uvedené závěry k nalezení a popisu vhodného objektu výzkumu. Tím se jeví posluchači vysokých škol, u kterých existuje zdvojení úlohy nalézání identity (z hlediska ontogeneze i fylogeneze) a při tomto procesu je zvýrazněna role poznávání. Ze závěru charakteristiky vybraného objektu a období jeho dozrávání vyplývá výrazná potřeba existence zdravých vzorů.

Pátá kapitola se zabývá přípravou a průběhem vlastního průzkumu. Hlavní zásadou zvoleného kvantitativně kvalitativního postupu byla citlivost jeho provedení, což má své důvody v cíli celé práce. V metodologické části lze, obdobně jako v teoretické, rovněž pozorovat změny, které jsou vyvolané novým paradigmatem a kterými současná věda nyní prochází.

Šestá kapitola je věnována hodnocení. Z výsledků průzkumu je zřejmé, že ve významu lásky z hlediska znalostního existuje u studentů v problematice určitá rezerva. Hypotéza, že význam lásky je v současné době zastřeno, byla potvrzena pouze částečně. Z hlediska životní hodnoty však studenti ocenili lásku velmi vysoce, což je společensky příznivým jevem. Diskuze ukázala, že v budoucnu může sehrát pozitivní roli a projevit se v nárůstu zdravých vzorů. Pro cílové posílení citlivého vnímání lásky diskuze ozřejmila, že dosažení efektu uvědomění si významu lásky musí obsahovat její prožitek.

Sedmá kapitola nachází v zásadě shodu sociálně pedagogických aspektů se závěry teorie lásky. Odlišnost jejich přístupu lze pozorovat v problematice rovnosti, kterou pro rozvinutí plné otevřenosti – schopnosti milovat nestačí vnímat pouze v rovině právních norem. Přijetí rovné hodnoty lidí se jeví jako zásadní pro vytvoření partnerské atmosféry a možnosti skutečně hlubokého praktického naplňování principu pomoci ke svépomoci.

Závěr se navrácí k úvodní myšlence o souvislosti poznání a lásky. Propojuje ji se soudobým vývojovým krokem lidstva – dozrávání k partnerství a završuje ji vizí využívání poznání nové a vědomé harmonizace člověka.

ANOTACE

Diplomová práce je praktickou ukázkou uplatnění globálního myšlení. Fenomén lásky, kterým se zabývá z celostního pohledu, se v něm jeví jako klíč k řešení existencionálního problému lidstva. Pojetí tohoto základního významu lásky je však v běžném životě částečně zastřeno. Práce je proto zacílena k uvědomění si důležitosti lásky, k posílení jejího citlivého vnímání a k inspiraci – k rozšíření sociálně pedagogického vědního základu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Systémové pojetí světa, láska, tvůrčí síla, potřeba, schopnost, poznání, strach, lidská hodnota, identita, harmonizace osobnosti, partnerství.

ANNOTATION

The thesis is a practical example how to use global thinking. The phenomenon of love – seen from the holistic point of view – appears to be the key to the solution of the existential problem of humankind. The conception of this basic meaning of love is, however, partly hidden in everyday life. Therefore the aim of the thesis is to realize the importance of love, to strengthen its sensitive perception and to get inspiration – to extend the social pedagogical scientific basic.

KEYWORDS

System conception of the world, love, creative power, need, ability, knowledge, fear, human value, identity, harmonization of personality, partnership.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Knihy a časopisy

1. *Agenda 21*. Praha: MŽP ČR, 1998, 332 s. ISBN 80-7212-039-5.
2. Bedrnová, E. Nový, I. a kol. *Psychologie a sociologie řízení*. Praha: Management Press, Ringier ČR, a.s., 1998, 559 s. ISBN 80-85943-57-3.
3. Beneš, M. *Andragogika*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2008, 136 s. ISBN 978-80-247-2580-2.
4. Blecha, I. *Filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s.r.o., 2004, 277 s. ISBN 80-7182-147-0.
5. Buzan, T. *Mentální mapování*. Praha: Portál, s.r.o., 2007, 165 s. ISBN 978-80-7367-200-3.
6. 7367-200-3.
7. Capra, F. *Tao fyziky*. Bratislava: Gardenia, 1992, 254 s. ISBN 80-85662-00-0.
8. Csikszentmihalyi, M. *O štěstí a smyslu života*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s.r.o., 1996, 399 s. ISBN 80-7106-139-5.
9. Doňková, O. *Aplikovaná psychometrika*. Brno: IMS Brno, 2009, 75 s.
10. Ferry, L. *Rozumět životu*. Praha: Rybka Publishers, 2008, 272 s. ISBN 987-20-87067-86-4.
11. Fischerová-Katzerová, V. Češková-Lukášová, D. *Grafologie pro personalisty a manažery*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2007, 152 s. ISBN 978-80-247-1552-0.
12. Frankl, G. *Archeologie mysli (Sociální dějiny nevědomí – 1. část)*. Praha: Portál, s. r. o., 2003, 182 s. ISBN 80-7178-692-6.
13. Frankl, V. E. *Člověk hledá smysl (Úvod do logoterapie)* Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, 1994, 86 s. ISBN 80-901601-4-X.
14. Frankl, V. E. *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta, 2006, 237 s. ISBN 80-7295-085-1.
15. Fromm, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: AURORA, 2007, 514 s. ISBN 978-80-7299-089-4.
16. Fromm, E. *Lidské srdce*. Praha: nakladatelství Josefa Šimona, 2000, 177 s. ISBN 80-85637-86-6.

17. Fromm, E. *Mít, nebo být?* Praha: AURORA, 2001, 242 s. ISBN 80-7299-036-5.
18. Fromm, E. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: AURORA, 2003, 124 s. ISBN 80-7299-066-7.
19. Fromm, E. *The Art of Loving*. London: Thorsons, 1995, 104 s. ISBN 13978-1-85538-505-4.
20. Fromm, E. *Umění milovat*. Praha: nakladatelství Josefa Šimona, SIMON AND SIMON PUBLISHERS, 2006, 126 s. ISBN 80-85637-94-4.
21. Hartl, P. Hartlová, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004, 776 s. ISBN 80-7178-303-X.
22. Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, s.r.o., 2005, 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
23. Hodačová, L. *Mozek, emoce a spokojený život*. Psychologie dnes: 2007, 13, 2, s. 49 – 51.
24. Horká, H. *Výchova pro 21. století*. Brno: Paido, 1998, 127 s. ISBN 80-85931-85-0.
25. Keller, J. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995, 175 s. ISBN 80-901896-1-X.
26. King, A., Schneider, B. *První globální revoluce*. Bratislava: Medzinárodná účasinná spoločnosť BRADLO, 1991, 210 s. ISBN 80-7127-084-2.
27. Kohák, E. *Zelená svatozář*. Praha: Sociologická nakladatelství, 1998, 203 s. ISBN 80-85850-63-X.
28. Kohák, E. *Zorným úhlem filozofa*. Rychnov nad Kněžnou: nakladatelství JEŽEK, 2004, 312 s. ISBN 85996-38-3.
29. Kohoutek, R. *Vývojová psychologie*. Brno: IMS, 2003, 83 s.
30. Kohoutek, R. *Základy užití psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2002, 544 s. ISBN 80-214-2203-3.
31. Kolektiv autorů. *Encyklopedický slovník*. Praha: Odeon, 1993. ISBN 80-207-0438-8.
32. Komenský, J. A. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Naše vojsko, 1958.
33. Korčáková, A. *Příspěvek sociální pedagogiky k řešení globálních problémů. (Bakalářská práce)*. Brno: UTB ve Zlíně, IMS Brno, 2008.
34. Koubek, J. *Řízení lidských zdrojů (Základy moderní personalistiky)*. Praha: Management press, 1995. ISBN 80-8594301-8.

35. Koukolík, F. *Já (O*
36. *vztahu mozku, vědomí a sebeuvědomování)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005, 382 s. ISBN 80-246-07360.
37. Koukolík, F. *Mozek a jeho duše*. Praha: Galén, 2005, 263 s. ISBN 80-7262-314-1.
38. Kraus, B. *Sociální pedagogika II*. Brno: IMS, 2007, 77 s.
39. Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008, 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
40. Kraus, B., Poláčková, V. *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-004-2.
41. Křivohlavý, J. *Psychologie moudrosti a dobrého života*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 144 s. ISBN 978-80-247-2362-4.
42. Křivohlavý, J. *Psychologie smysluplnosti existence (Otázky na vrcholu života)*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2006, 204 s. ISBN 80-247-1370-5.
43. Kučera, M. *Mluví písmo*. Praha: Avicenum, 1991, 204 s. ISBN 80-201-0186-1.
44. Lorenz, K. *8 smrtelných hříchů*. Praha: Panorama, 1990, 104 s. ISBN 80-7038-212-0.
45. Matějček, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, s.r.o., 1995, 108 s. ISBN 80-7178-058-8.
46. Matějček, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, s.r.o., 1996, 144 s. ISBN 80-7178-085-5.
47. Nakonečný, M. *Úvod do psychologie*. Praha: Academia, 2005, 507 s. ISBN 80-200-0993-0.
48. Palovčíková, G. *Sociální psychologie II*. Brno: IMS, 2009, 101 s.
49. Petty, G. *Moderní vyučování*. Praha: Portál, s. r. o., 2006, 380 s. ISBN 80-7367-172-7.
50. Pike, G. Selby. D. *Globální výchova*. Praha: Grada, 1994, 322 s. ISBN 80-85623-98-6.
51. Plzák, M. *Hra o lidské štěstí*. Bratislava: ALTIS GROUP, s. r. o., 2000, 191 s. ISBN 80-968373-8-9.
52. Punch, K. F. *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál, s.r.o., 2008, 300 s. ISBN 978-80-7367-468-7.

53. Přadka, M. Knotová, D. Faltýsková, J. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, 45 s. ISBN 80-210-3469-6.
54. Radvan, E. *Úvod do filosofie*. Brno: IMS, 2004.
55. Riemann, F. *Schopnost milovat*. Praha: Portál, s.r.o., 2009, 112 s. ISBN 978-80-7367-555-4.
56. Riemann, F. *Základní formy strachu*. Praha: Portál, s.r.o., 2007, 199 s. ISBN 978-80-7367-345-1.
57. Röhr, H. *Hysterie – strach z odmítnutí*. Praha: Portál, s.r.o., 2009, 160 s. ISBN 978-80-7367-607-0.
58. Röhr, H. P. *Narcismus – vnitřní žalář*. Praha: Portál, s.r.o., 2001, 158 s. ISBN 80-7178-450-8.
59. Řehulka, E. *School and Health 21 (1) – Volume 2*. Brno: Paido, 2006, 567 s. ISBN 80-7315-119-7.
60. Řehulka, E. *School and Health 21 (2)*. Brno: Paido, 2007, 903 s. ISBN 978-80-7315-138-6.
61. Řehulková, O. Řehulka, E. *Psychologické otázky adolescence*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, 2001, 142 s. ISBN 80-7326-001-8.
62. Satirová, V. *Model růstu (Za hranice rodinné terapie)*. Brno: Cesta, 2005, 303 s. ISBN 80-7295-071-1.
63. Shapiro, L. E. *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. Praha: Portál, s. r. o., 1998, 267 s. ISBN 80-7178-964-X.
64. Smékal, V. *O lidské povaze*. Brno: Cesta, 2005, 203 s. ISBN 80-7295-069-X.
65. Švandová, B. *Úvod do logiky a argumentace pro obor sociální pedagogika*. Brno: IMS, 2003, 67 s.
66. Vavroušek, J. *Životní prostředí a sebeřízení společnosti*. Praha: Institut řízení, 1990, 186 s. ISBN 80-7014-026-7.
67. Vážanský, M. *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Print – Typia, s. r. o., 2001.
68. Vízdal, F. *Základy psychologie*. Brno: IMS, 2003, 52 s.
69. Zapletal, L. *Úvod do studia filozofie*. Brno: IMS, 2004, 74 s.
70. Zohar, D. Marshall, I. *Spirituální inteligence*. Praha: Mladá fronta, 2003, 288 s. ISBN 80-204-1030-9.

Elektronické zdroje:

71. *Sociální pedagogika v teorii a praxi 2008*. [CD – ROM]. Brno, Odborný seminář IMS Brno, 17. 4. 2008.
72. *Sociální pedagogika ve střední Evropě (současný stav a perspektivy)*. [CD – ROM]. Brno, Mezinárodní konference IMS Brno, 16. – 17. 4. 2009.

Odborné přednášky:

73. Křivohlavý, J. *Budoucnost psychologie zdraví a kvality života*. Brno, IV. celostátní studentská konference ČASP, 3. – 4. 3. 2007.
74. Smékal, V. *Minulost, přítomnost a perspektivy psychologie v ČR ve světovém kontextu*. Brno, IV. celostátní studentská konference ČASP, 3. – 4. 3. 2007.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Dotazník

Příloha č. 2: Zpracování dotazníků

PŘÍLOHA Č. 1.

Dotazník

je součástí výzkumu diplomové práce zpracovávané na Institutu mezioborových studií Brno a Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně.

Dotazník je anonymní, pouze v úvodu, prosím, zatrhněte odpovídající informace:

Jsem žena – muž

Zaměření studované VŠ je humanitní – přírodovědné – technické

---

1. Co si představuji pod pojmem láska, jak bych ji charakterizoval(a)?
2. Jaký je podle mě význam lásky?
3. Řadím lásku mezi základní nebo vedlejší životní hodnoty a proč?
4. Byl význam lásky v průběhu vývoje lidstva chápán stále stejně nebo se pojetí významu lišilo? Čím je to podle mě ovlivněno?
5. Jaký význam je lásce přisuzován v dnešní době a proč?
6. Měl(a) jsem vlastní prožitek lásky? Jakou ve mně zanechal zkušenost?
7. Je podle mě prožitek lásky věcí šťastné náhody nebo k němu lze cíleně dospět a proč?
8. Setkal(a) jsem se s pojmem pravá (příp.skutečná nebo zralá) láska? Kdy a kde?

9. Co tento pojem označuje, co je pro tuto lásku charakteristické?

10. Je podle mě tento pojem užíván jen v kulturním okruhu umění či náboženství nebo i na poli vědy?

11. Setkal(a) jsem se osobně s tímto jevem (pravou láskou) ve svém okolí? Při jaké příležitosti?

12. Čím mě tento jev (událost) zaujal(a)?

13. Je tento jev podle mě vzácný nebo běžný a proč?

14. Čím je podle mě tento jev obecně podmíněn (za jakých okolností existuje, ve spojitosti s čím)?

15. Domnívám se, že jsem měl(a) vlastní prožitek pravé lásky? Jakou ve mně zanechal zkušenost?

Pokud vás probírané téma zaujalo a chcete navíc sdělit své navazující myšlenky, můžete využít zbývající prostor dotazníku:

PŘÍLOHA Č. 2

Zpracování dotazníků

Vysvětlivky:

- Číselné vyjádření a rozlišení z hlediska pohlaví:
(50+50) ..... (muži + ženy)
Čísla vyjadřují počty a zároveň procento odpovědí.
Součet čísel vyjadřuje celkový počet a zároveň celkové procento odpovědí.

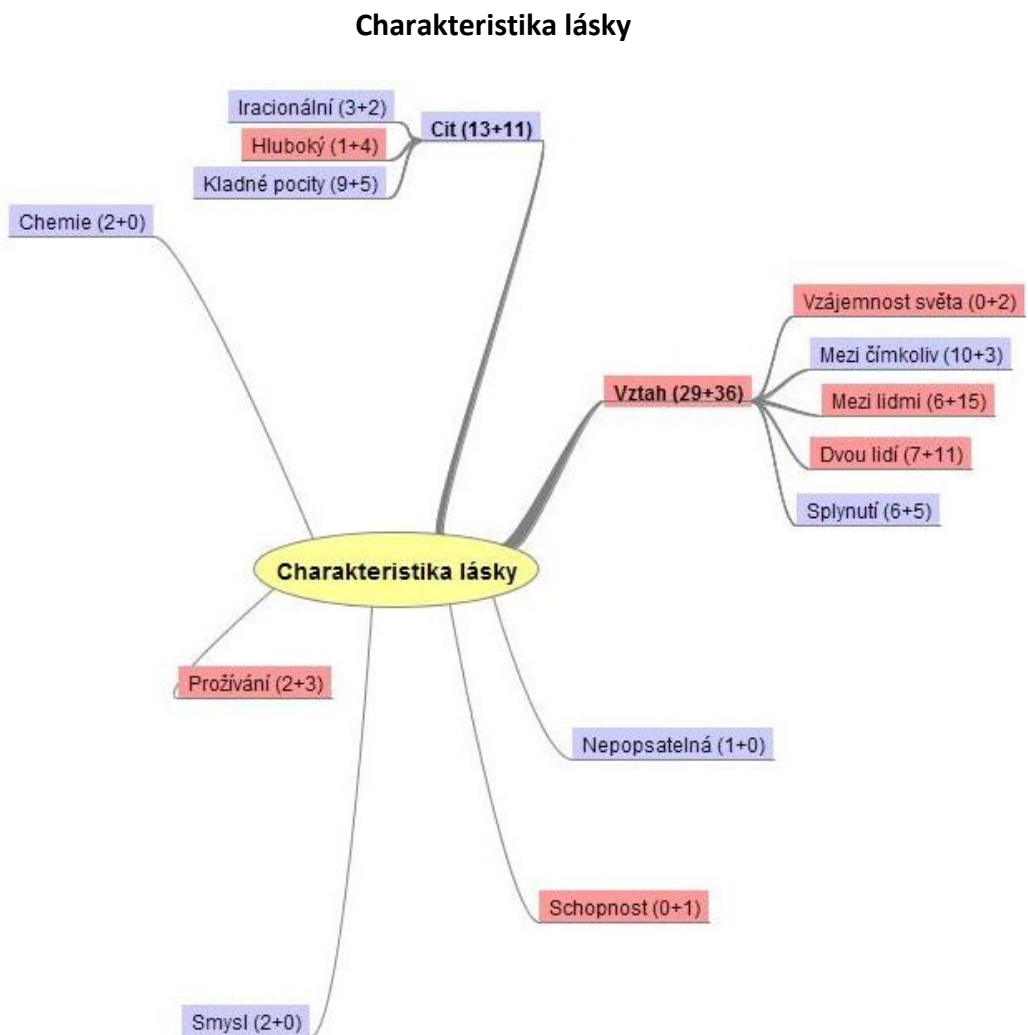
- Barevné rozlišení z hlediska převahy pohlaví:

..... převaha žen

..... převaha mužů

Převaha pohlaví však není výrazná, je v rozmezí 1-12%.

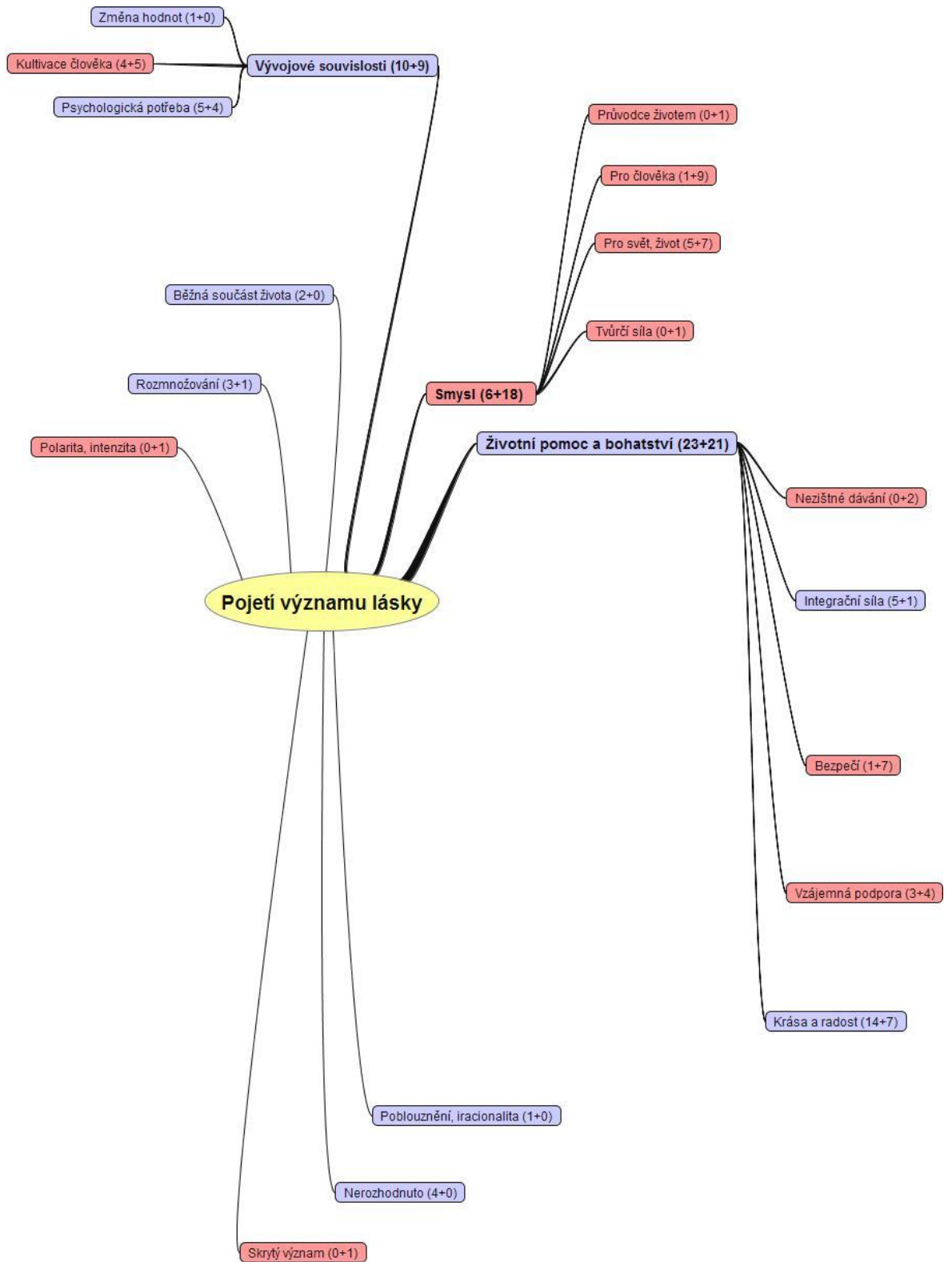
Otázka č. 1

Mentální mapa č. 1

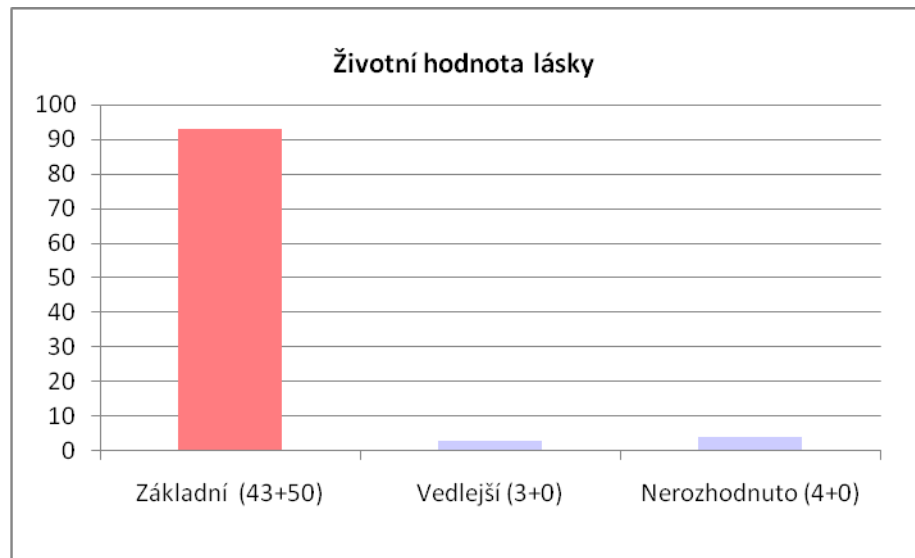
Otázka č. 2

Pojetí významu lásky (stěžejní problém průzkumu)

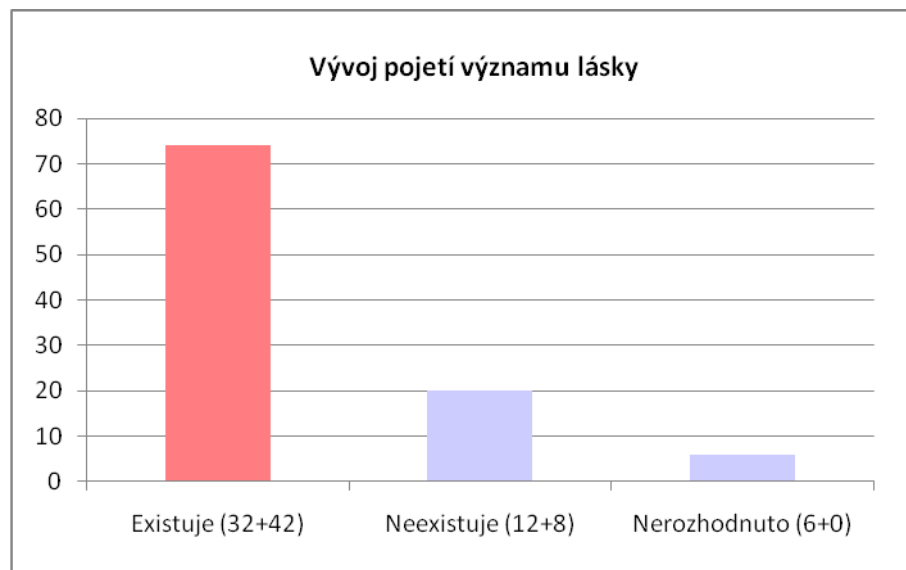
Mentální mapa č. 2

Otázka č. 3

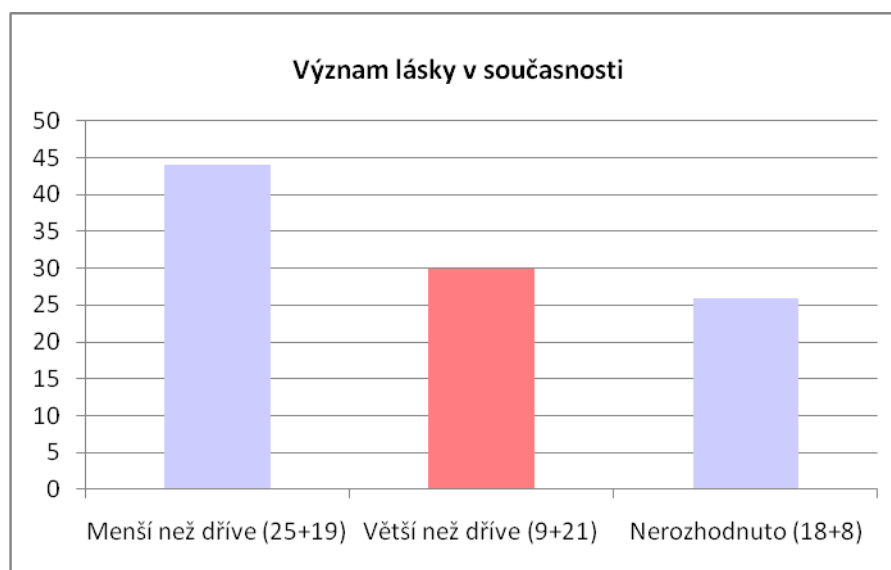
Graf č. 1

Otázka č. 4

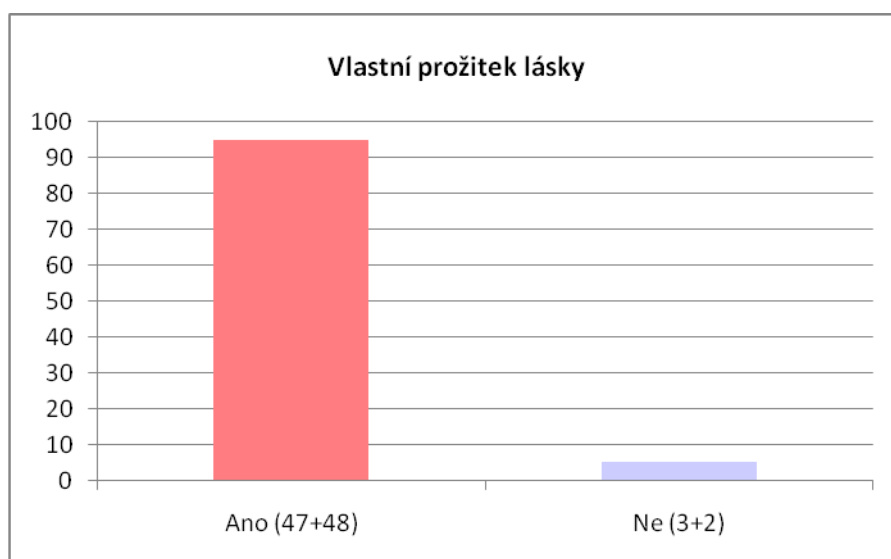
Graf č. 2

Otázka č. 5

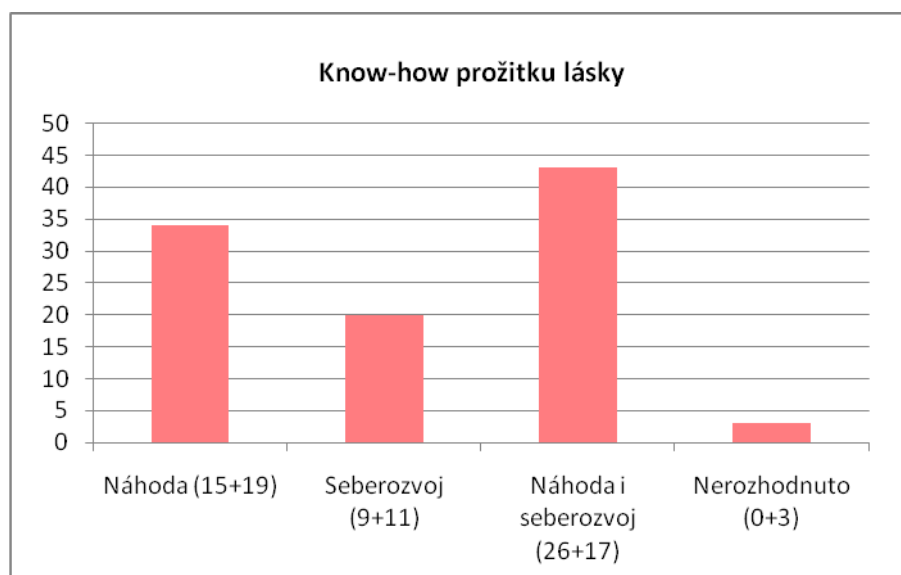
Graf č. 3

Otázka č. 6

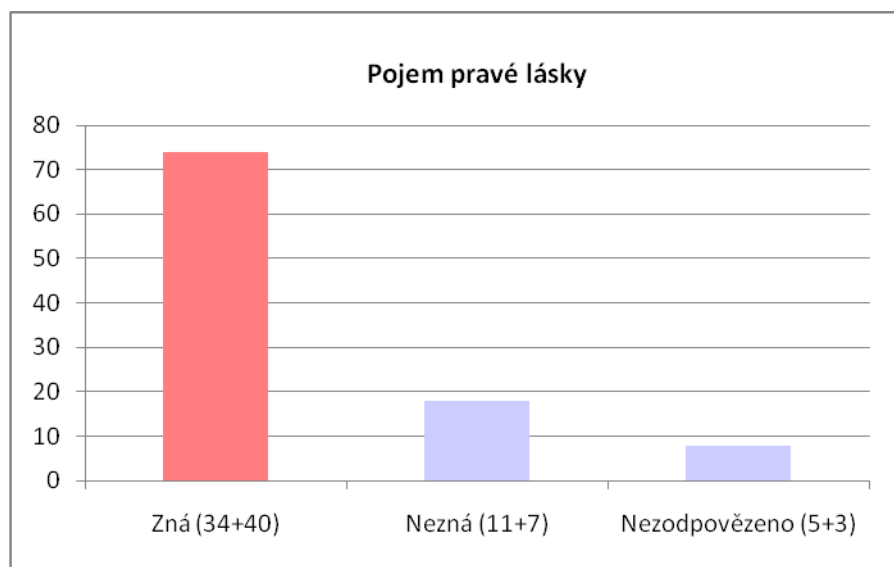
Graf č. 4

Otázka č. 7

Graf č. 5

Otázka č. 8

Graf č. 6

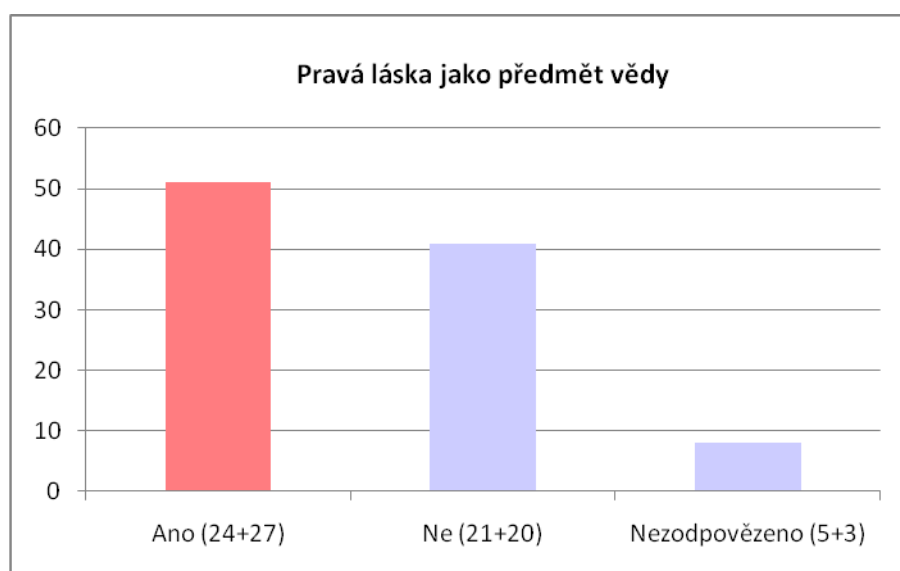

Otázka č. 9

Charakteristika pravé lásky
Její pojetí bylo velmi pestré, častěji se opakovala tato vyjádření:
<ul style="list-style-type: none">
• dlouhodobost, až do smrti, jedenkrát za život, bez hranic
• v dobrém i ve zlém, harmonie, tolerance, opravdovost
• matka a dítě
nezodpovězeno (7+3)

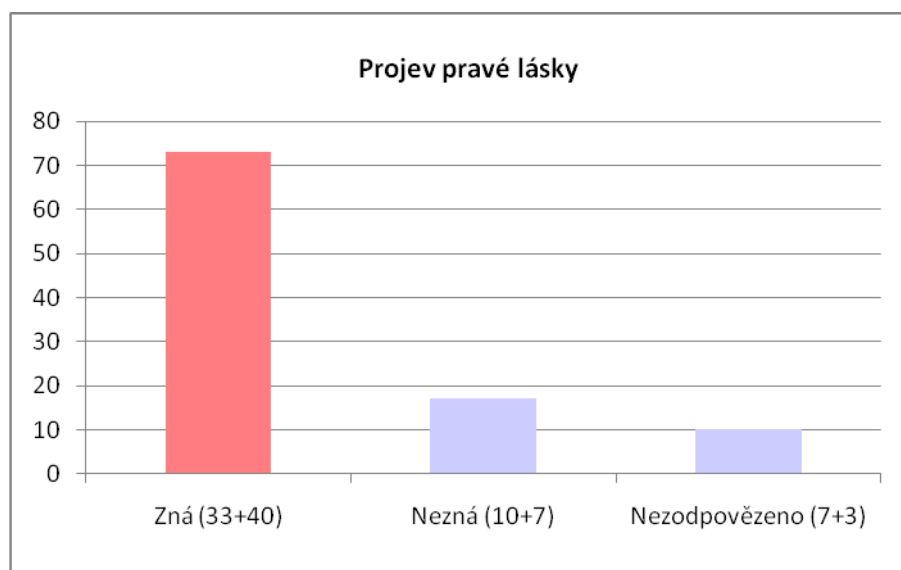
Tabulka č. 1

Otázka č. 10

Graf č. 7

Otázka č. 11

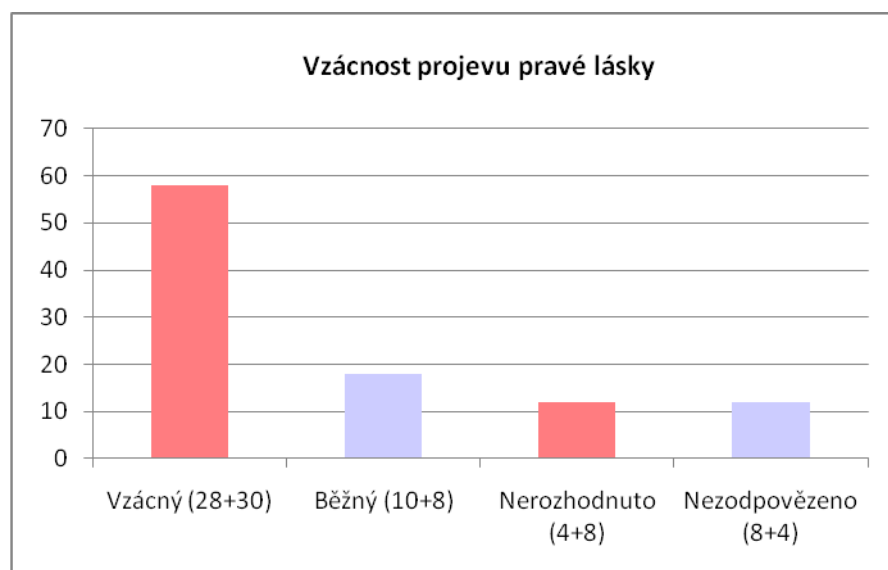
Graf č. 8

Otázka č. 12

Zvláštnosti projevu pravé lásky
Jejich pojetí bylo velmi pestré, častěji se opakovala tato vyjádření:
• krása
• stálost
• opravdovost
• přirozenost
• jednoduchost
nezodpovězeno (23+10)

Tabulka č. 2

Otázka č.13

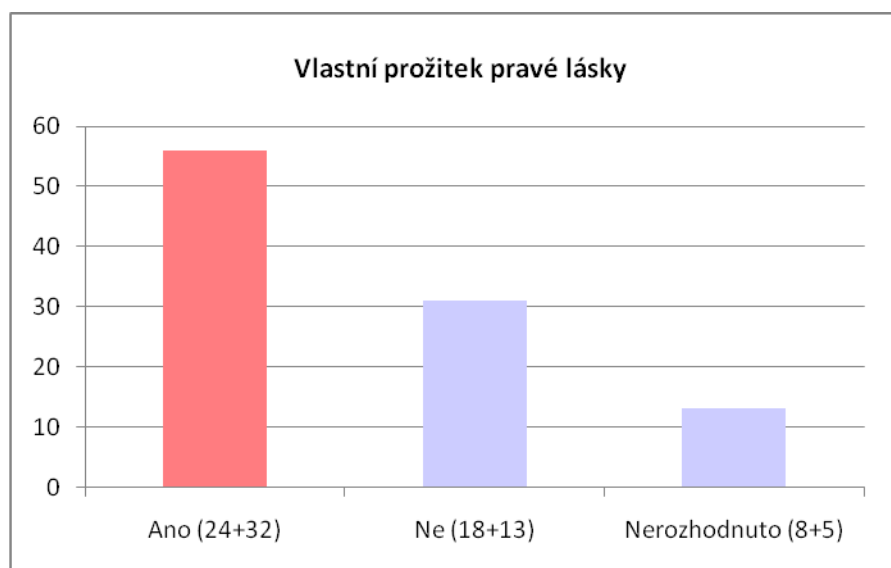
Graf. č. 9

Otázka č. 14

Podmínky projevu pravé lásky
Jejich pojetí bylo velmi pestré, častěji se opakovala tato vyjádření:
<ul style="list-style-type: none">
• povaha člověka a podmínky prostředí
• individuální podmínky
• čas
• komunikace
nezodpovězeno (11+6)

Tabulka č. 3

Otázka č. 15

Graf č. 10